

De verwerving van een morfologisch proces: Nederlandse meervoudsvorming

WIM ZONNEVELD*

Abstract

This paper addresses the issue of the acquisition of the Dutch plural, against the background of the Pinker-Marcus-Clahsen dual route model for the analysis of morphological processes in natural languages. The Dutch case is special in that two suffixes seem to meet all criteria for the default plural suffix; these suffixes are phonologically conditioned, but cannot be derived from a single underlying phonological form. It may be argued that Dutch is a half-way house between English (phonologically conditioned suffix forms, derivable from a single underlying form) and German (no single majority suffix). Data gleaned from a large single child acquisition file (longitudinal, focusing on 1;5-2;2) support these ideas about Dutch. Moreover, crucial aspects of the pluralization system seem to be acquired at a stage earlier than hitherto suspected, giving phonological constraints the opportunity to affect the earliest stages. The paper winds up speculating briefly on a constraint-based interpretation of the Dutch situation.

I Inleiding

Dit artikel behandelt de verwerving van meervoudsvorming in het Nederlands. Deze onderwerpskeuze bevat drie aparte elementen: *meervoudsvorming*, het *Nederlands* en *verwerving*. In deze inleiding wordt uitgelegd waarom het de moeite waard is deze drie elementen in samenhang te bespreken. Dit zal gebeuren tegen de achtergrond van het 'dual-route-model' zoals ontwikkeld in recent werk van Pinker (Pinker 1991, 1994, 1999) en anderen. In het eigenlijke artikel worden verwervingsfeiten uit een Nederlands corpus besproken om te zien hoe die geïnterpreteerd kunnen worden met gebruikmaking van dit model.

In recente publicaties van Pinker (zie boven) en een aantal andere taalkundigen (zie beneden) is betoogd dat meervoudsvorming uitstekend kan dienen als illustratie van het dual-route-model voor de werking van morfologische processen in natuurlijke talen. De

* Adres van de auteur: Wim Zonneveld, Onderzoeksinstituut voor Taal en Spraak (UiL-OTS), Trans 10, 3512 JK Utrecht. E-mail: wim.zonneveld@let.uu.nl.

Dit artikel werd gepresenteerd als lezing op de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg in april 2003; voor op- en aanmerkingen ben ik dank verschuldigd aan het publiek aldaar, vooral aan Ben Hermans. Verder aan Jan Don, en aan de volgende leden van de Themagroep Fonologie & Morfologie van het UiL-OTS te Utrecht: Elise de Bree, Annemarie Kerkhoff, Brigit van der Pas, Mieke Trommelen, en vooral René Kager en Judith van Wijk. En aan twee anonieme lezers voor *Nederlandse Taalkunde*.

voorbeeldtalen in dit werk zijn het Engels en het Duits. Schematisch gezien kan meervoudsvorming in het Engels worden weergegeven als in (1a) (hieronder). De regelmatige meervouden in het Engels (statistisch gezien het overgrote deel in elk gegeven corpus) worden via een ‘productieve’ morfologische regel gevormd met het basissuffix /-z/ (Halle 1961, Katamba 1989:80vv., Spencer 1996:49vv.), dat in de fonetische vorm [-z] voorkomt in meervouden als *dog-s*, *pistol-s* en *marathon-s*; verder met stemassimilatie tot [-s] in *dock-s*, *robot-s* en *paragraph-s*; en met vocaalinsertie na sisklanken in *badg(e)-es*, *ambush-es* en *albatross-es*. Er is een aantal groepjes onregelmatige meervouden, vertegenwoordigd door gevallen als *ox-en*, *child-r-en*, *(wo)men*, *live-s*, *feet*, *sheep*, *nucle-i*, *criteri-a*, *analys-es*, etc. In lijn met het adagium van Bloomfield (1933:274) dat het lexicon “[is] a list of basic irregularities” worden deze laatste gevallen in het lexicon van het Engels opgenomen, naast de enkelvouden. Schematisch gezien kan meervoudsvorming in het Duits worden weergegeven als in (1b). Er is hier geen suffix dat de meerderheid van de bestaande zelfstandige

(1)(a) Engels

/-z/	onregelm.
------	-----------

(1)(b) Duits

‘speciaal’: -s				
----------------	--	--	--	--

(1)(c) Nederlands

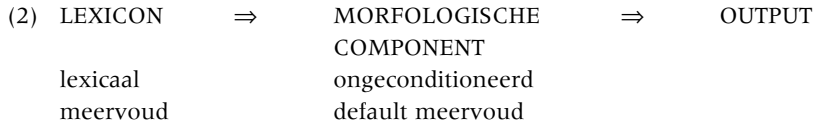
-en	-s	onregelm.
-----	----	-----------

naamwoorden onder zijn hoede neemt (Köpcke 1988). Er is een hele reeks manieren van meervouden maken, die elk horen bij een eigen groep naamwoorden: (*die*) *Daumen*, *Mütter*, *Hund-e*, *Küh-e*, *Kind-er*, *Bär-en*, *Strasse-n*, *Kris-en*, *Auto-s*, etc. Toch wordt door Pinker (zie Pinker 1999:hoofdstuk 8, mede gebaseerd op Wiese 1996, Marcus e.a. 1995 en Clahsen e.a. 1997) één van de Duitse suffixen als ‘speciaal’ aangewezen, omdat dit suffix een bijzondere eigenschap heeft: het verschijnt als er geen suffix beschikbaar is terwijl de omstandigheden er wel om vragen; het suffix -s wordt gebruikt bij eigennamen (*die Bäcker-s*), merknamen (*Renault Elf-s*), afkortingen (*Lok-s*), acroniemen (*GmbH-s*), woordverwijzingen (*3 Mann-s* auf seite 14), etc. De technische term die in het dual-route-model wordt gebruikt voor een suffix met deze eigenschappen, is de *default*: alle meervouden zijn opgenomen in het lexicon, behalve de meervouden die gemaakt worden met het *default* suffix, hetzij systematisch (*Auto-s*) hetzij incidenteel (*Bäcker-s*). Deze *default* meervouden zijn de enige die worden afgeleid met een morfologische regel.¹ Ook het Engels heeft een *default* suffix, maar hier ligt de situatie eenvoudiger, het suffix /-z/ met zijn drie fonologisch bepaalde vormen is de *default*: *the Child-s* (eigennamen), *SOB-s* (afkortingen), *chef-s*

1 In een kritisch-sympathiserende bespreking van Pinker (1999) betwijfelt Wasow (2001) op empirische gronden of -s fungeert als het exclusieve *default*-suffix voor het Duits; zie ook paragraaf 2 beneden.

(leenwoorden), *life-s* (speciale betekenissen: ‘biografie’), *3 man-s on p.14* (woordverwijzingen), etc.

In het dual-route-model wordt de default in feite als het ‘ongelimiteerde’ suffix gezien: het wordt toegevoegd als er geen gelexicaliseerd meervoud voorhanden is (omdat het niet in het lexicon zit, of omdat het überhaupt (nog) niet beschikbaar is). Schematisch:

Een gelexicaliseerde (niet-default) meervoudsvorm kan altijd direct uit het lexicon worden gehaald, waar hij ligt opgeslagen voor gebruik. Het corresponderende enkelvoud vanzelfsprekend ook, en er moet worden voorkomen dat dat in de morfologische component alsnog een default-meervoud kan worden. Dat gebeurt door een universeel mechanisme dat *blocking* heet: als een vorm al in het lexicon beschikbaar is, wordt hij niet ook nog eens morfologisch gebouwd. (Dit is hetzelfde mechanisme dat ervoor zorgt dat het bestaan van het lexicale item *dief* het vormen van **steler* blokkeert; zie verder bijv. Aronoff 1976:37vv. en Kiparsky 1982). Default meervouden als het Engelse *dog-s* en *Child-s*, en het Duitse *Auto-s* en *Bäcker-s* zijn niet lexicaal beschikbaar, en worden in de morfologische component gevormd.

De situatie in het Nederlands is potentieel interessant omdat het eigenschappen van het Duits en het Engels mengt: zie schematisch (1c). Er is net als in het Duits geen duidelijk enkel suffix dat de meerderheid van de gevallen voor zijn rekening neemt. Er zijn net als in het Engels kleine groepjes onregelmatige meervouden van twee typen, zoals die opgesomd in (3):

- (3) (i) promovend-i, muse-a, colleg-ae, lemma-ta, cris-es, lunch-es
 (ii) koe-i-en, vlooi-en, kind-er-en, ei-er-en, da[:]k-en, slo[:]t-en

De meervouden in (3i) representeren groepjes van vreemde herkomst die hun oorspronkelijke meervoud (of iets wat daarop lijkt) hebben behouden; die in (3ii) gebruiken het suffix *-en*, met steeds een eigenaardigheid: overgangsklank, ‘dubbel’ meervoud, klinker-verlenging. Geen van deze manieren van meervoudsvorming is – in traditionele termen – productief, en geen ervan gedraagt zich zodanig dat hij een kandidaat-default zou kunnen zijn. Net als in het Engels is er een grote ruimte voor ‘regelmatige’ meervouden, waarvoor twee uitgangen beschikbaar zijn: *-en* en *-s*; de keuze hiertussen is ook fonologisch geconditioneerd. Drie fonologische condities springen er voor het Nederlands uit (Van Haerlingen 1947, Trommelen 1985, De Haas en Trommelen 1993): het zogenaamde ‘ritmische principe’ en twee segmentele regels. Representatieve gegevens staan in (4):

- (4) (i) dier-en, barák(k)-en, kolóm(m)-en, artisjók(k)-en, rivier-en, ledikánt-en
 vs. lépel-s, bézem-s, nuánce-s, cláxon-s, róbot-s, léxicon-s, lúciเฟอร์-s;

- (ii) gnoe-s, ski-s, túba-s, dictée-s, buréau-s, kolónie-s, avocádo-s, dóminee-s, búngalow-s, prostituée-s;
- (iii) kers-en, vis(s)-en, hárnas(s)-en, álbátros(s)-en, kolós(s)-en, forézn-en, paléiz-en, abrikóoz-en, róbbedoez-en.

De twee reeksen meervouden in (4i) illustreren het ritmisch principe: bij de keuze tussen *-en* en *-s* speelt klemtoon een rol; na een beklemtoonde lettergreep volgt *-en*, na een onbeklemtoonde volgt *-s*. De vormen in (4ii) illustreren dat woorden die op een klinker eindigen een sterke voorkeur hebben voor *-s* (hoewel soms het ritmisch principe interfereert: *kolónie-s* vs. *industrie-en*); en die in (4iii) dat woorden die zelf op een sisklank eindigen, *-en* in het meervoud nemen. Regels (i) en (ii) zijn sterke tendenzen met nogal wat uitzonderingen en subregelmatigheden; (iii) is tamelijk hard.²

In tegenstelling tot het Engels heeft niemand ooit de euvele moed gehad *-en* en *-s* af te leiden van dezelfde onderliggende vorm,³ wat de vraag naar het Nederlandse default meervoudssuffix uitermate interessant maakt. In een kleine hoeveelheid literatuur is daar tot nu toe aandacht aan besteed, met als geopperde mogelijkheid dat het gehele Nederlandse systeem onregelmatig is (zoals door Clahsen e.a. (1997), zie ook het literatuuroverzicht in Baayen e.a. 2002:64). Pinker en Prince (1991:242) en Baayen e.a. (idem:64-71,80) beargumenteren echter dat het Nederlandse *-en/-s*-systeem als zodanig productief is resp. default-achtige eigenschappen heeft. De laatstgenoemden observeren dat

- na nonsenswoorden *-en* en *-s* allebei voorkomen: *snarp-en*, *tars-en*, *krílgem-s*;
- na eigennamen *-en* en *-s* allebei voorkomen: de *Neit-en*, de *Levelt-s*;
- *-en* en *-s* allebei voorkomen na gewoonlijk niet-geïnfecteerde woorden: *maar-en*, *binnen-s*;
- *-en* en *-s* allebei voorkomen na acroniemen: *HAVO-s*, *KUB-(b)en*;
- recente leenwoorden veelal *-s* nemen, maar die uitgang vaak al in de brontaal hebben: *tram-s*, *computer-s*; etc.

Pinker en Prince noemen de Nederlandse situatie een “tantalizing problem”, en Baayen e.a. concluderen dat “the Dutch plural system does not have a clear default” en “there is no simple [single? WZ] default in Dutch” (p.67). Met andere woorden: in het Nederlands ontbreekt een uniek suffix dat ‘ongelimiteerd’ kan worden toegevoegd als er geen meervoud (lexicaal of überhaupt) beschikbaar is.⁴ Aan het eind van dit artikel zal aan deze kwestie verder aandacht worden besteed.

2 Zie voor nieuw gedetailleerd corpus-gebaseerd onderzoek: Van Wijk (2002).

3 Dank aan Ben Hermans om mij op dit belangrijke punt te wijzen.

4 Baayen e.a. gaan nog verder, en beargumenteren op grond van psycholinguïstische tests met Nederlandse meervouden dat “many regular plurals have their own full-form access representations in the mental lexicon.” Daardoor zou de al-of-niet “default status of affixes irrelevant” zijn voor de vraag of een meervoudsvorm lexicaal is opgeslagen of niet. (Wat deze auteurs vinden is een zogenaamd Surface Frequency Effect voor regelmatige vormen, waarbij een S.F.E. “concerns the finding that the frequency of occurrence of a complex word [...] can be an important predictor of response latencies in a variety of word recognition tasks” (p.62). Dit leidt tot de bovenstaande conclusie; S.F.E. is moeilijk te verklaren als default suffigering systematisch – slechts – een kwestie zou zijn van aanhechting van het suffix.

Tenslotte nog een opmerking over wat in dit artikel niet gebeurt. In de literatuur zijn de aanhangers van het dual-route-model in hevige discussie met voorstanders van ‘connectionistische’ varianten van taalbeschrijving en taalverwerving. Aan de ene kant erkent Pinker dat onder onregelmatige (lexicale) vormen patronen bestaan die wijzen op (connectionistisch) ‘leren door analogie’ (zie bijv. Pinker 1999: hoofdstuk 4), maar hij ontkent pertinent dat het hele systeem, inclusief de *regelmatige* vormen, zo is of wordt opgebouwd (zie bijv. Pinker en Prince (1988) vs. Rumelhart en McClelland (1986)). In dit artikel zal, om ruimte te besparen maar ook door de aard van het materiaal, niet op deze discussie worden ingegaan. Dat wil niet zeggen dat hij niet interessant zou zijn, ook voor niet-specialisten, want hij gaat over de manier waarop generalisaties worden gerepresenteerd, over sprekergedrag, typische eigenschappen van taalverwerving, enzovoort. Wie ingevoerd wil raken, kan – naast de zojuist genoemde literatuur – werk proberen als Prasada en Pinker (1993), Hare e.a. (1995), Plunkett (1995), Plunkett en Juola (1999), en Berent, Pinker en Shimron (2002).

● 2 Verwerving en de doelstelling van dit artikel

De derde component van dit artikel is de *verwerving* van Nederlandse meervouden. In het dual-route-model wordt daar als volgt tegenaan gekeken. Een bekende eigenschap van morfologische verwerving is die van de *U-shaped learning*, d.w.z.: in de tijd kunnen globaal drie stadia worden onderscheiden (zie bijv. Menn en Mattei 1992, met verwijzing naar Strauss 1982; Marcus 1995; en Pinker 2002:xi en zijn verwijzingen):

- Stadium I: correcte ‘morfologisch gelede’ vormen, waarvan wordt aangenomen dat ze als ongelede eenheden worden opgeslagen (gelexicaliseerd)
- Stadium II: zowel correct gebruik als *overregularisations*, d.w.z. empirisch incorrecte gelede vormen, die wijzen op het aanleren van een regel (bijv. Engels *foot-s*, Duits *Mann-s*, Nederlands *kind-en*)
- Stadium III: correct native-speakergedrag

Stadium II is hier het belangrijkste: als overregularisaties aanwijzingen zijn voor regel-leren (kinderen kunnen die vormen in elk geval niet hebben gehoord), en als – zo gaat de redenering – de default voorkomt in een grammaticale regel (zie schema 2), dan is het de default die voorkomt in overregularisaties. Onderzoek naar dit stadium van taalverwerving is dus één van de manieren om erachter te komen wat – in dit geval – de leerder beschouwt als de default waarde van het morfologische proces in kwestie.

Er is de laatste jaren aanzienlijke informatie verkregen over de verwerving van meervouden in het Engels en het Duits. Alle literatuur voor het Engels verwijst terug naar het onderzoek van een hele reeks morfologische processen uit de tweede helft van de jaren ‘50 door Roger Brown en zijn onderzoeksgroep in Boston. Zij deden zowel longitudinaal onderzoek bij drie jonge kinderen, als experimenteel onderzoek met nonsens woorden bij een grote groep andere kinderen (tussen 4 en 7 jaar), daarbij gebruik makend van wat later de *wug*-test is gaan heten (kinderen vullen mondeling korte zinnestukjes aan op grond van plaatjes met fantasievoorwerpen). De bekendste publicaties uit dit project zijn Berko

(1958) over de resultaten van de *wug*-test, en Brown (1973) over het longitudinale onderzoek. De resultaten van het project zijn vaak beschreven en samengevat; de volgende samenvatting van Peters (1995:464-5) is kort en duidelijk:

- (6) Brown and his students [...] found that, while the first productions of progressive, plural, and possessive inflections appear fairly early, it may be many months before full control is achieved, in terms either of consistent insertion where required or of production of the less common allomorphs. Moreover, the other target inflections, third person singular and past tense, are acquired much more slowly. Although other researchers have further investigated the acquisition of specific English inflections [...], the findings of Brown and his colleagues remain the definitive ones.

Onder de bekendste “other researchers” die de resultaten van Brown e.a. hebben gecontroleerd en bevestigd, zijn De Villiers en De Villiers (1973) en Derwing en Baker (1977, 1980). Het meervoud is dus een van de eerst verworven morfologische uitgangen van het Engels. Daarbij moet worden aangetekend dat Peters’ bewering dat het “many months” neemt “before full control is achieved” aan de vaag-optimistische kant is. Zowel het onderzoek van Brown e.a. als dat van Derwing en Baker laat zien dat Engelse kinderen pas op een leeftijd van 6 à 7 jaar het hele systeem onder de knie hebben, inclusief de fonologisch bepaalde alternanten van het suffix.⁵

Wat ons nu het meest interesseert zijn Brown e.a.’s longitudinale gegevens. Bij de 3 gevolgdde kinderen is het meervoudssuffix op de volgende leeftijden (nagenoeg altijd) correct aanwezig: Eve rond [2;0], Adam rond [2;8] en Sarah rond [2;10] (Brown 1973:254-273). Dit nogal grote onderlinge leeftijdsverschil illustreert een bekend punt uit verwerkingsonderzoek: stadia zijn niet hetzelfde als absolute leeftijd. Het gaat hier om momenten waarop het suffix goed verschijnt “in 90% van de gevallen waarin het verplicht is”. Daar horen twee opmerkingen bij. In de eerste plaats betekent 90% correct niet dat *het hele systeem* al verworven is: de alternanten [-z] en [-s] komen redelijk snel (in die volgorde), maar correct gebruik van *-es* neemt heel lang. Ten tweede: er zijn eerder dan op de genoemde leeftijden meervouden aanwezig in de spraak van de kinderen, bijvoorbeeld bij Eve vanaf [1;6] (zie Marcus 1995:455, ook voor het U-patroon in de data). Ter ondersteuning van deze gegevens bevat Brown (1973:273vv.) een overzicht waarin hij morfologische verwervingsfeiten haalt uit op dat moment voorradige andere literatuur. Uit Leopold’s (1949) bekende studie over Hildegard haalt hij de volgende observatie: “First one at 1;10. A small number from 1;11”. Marcus (1995) onderzoekt een reeks corpora waaronder het Brown-corpus, en vindt dat “in the speech of 10 English-speaking children (aged 1;3 to 5;2) [the r]ate of noun overregularizations is low, mean = 8.5%, demonstrating that children prefer correct to overregularized forms”.

Over de verwerving van het complexe meervoudssysteem van het Duits is gerapporteerd in Clahsen e.a. (1992). Belangrijke bevindingen daaruit zijn de volgende (p.240):

5 Niet alle samenvattingen van het onderzoek zijn even bruikbaar. Men kan beter oppassen voor de schematische weergave in Ingram (1989:453) waarin de tijdlijnen ontbreken van Brown (1973:271). Daardoor ontstaat een geheel verkeerde indruk van welke morfologische processen verworven beginnen te worden rond welke leeftijd, met een afwijking van soms een half jaar.

- (7) (i) de meervoudsvorm verschijnt vroeg, maar het gehele (complete) systeem is pas laat verworven
- (ii) overregularisaties zijn zeldzaam
- (iii) enkelvoudige vormen komen frequent voor in contexten die vragen om een meervoud.

Observatie (i) is dezelfde als voor het Engels. De andere twee observaties zijn ook bekend uit het onderzoek naar die taal, maar geen van beide in die sterke vorm. Een centrale plaats in deze analyse wordt ingenomen door het longitudinale Simone-corpus verzameld door Miller (1976). Vroege data uit dit corpus zien er als volgt uit (p.237):

(8) Data uit het Duitse Simone-corpus

0	bärche-0	‘beertjes’	1;8	-er	ei-er	‘eieren’	1;7
	stiefel-0	‘laarzen’	1;9		streichhölz-er	‘lucifers’	1;10
	vögel-0	‘vogels’	1;9	-s	lulum-s	‘ballonnen’	1;9
-e	strümpf-e	‘kousen’	1;9		auto-s	‘auto’s’	1;10
	schuh-e	‘schoenen’	1;9	-n	auge-n	‘ogen’	1;10

Vanaf [1;10] zijn de genoemde uitgangen allemaal in gebruik. Vanaf [1;11] worden correcte meervouden gebruikt in 70-90% van de gevallen, in meerdere corpora. Simone gebruikt *-s* voor overregularisaties, cf. *mann-s = Männer* [2;8]; *loper-s = Pullover* [3;2] (hoewel van andere kinderen bekend is dat ze de uitgang *-n* als zodanig gebruiken, p.237; zie ook voetnoot 1 van dit artikel).

Terwijl we dus al veel informatie hebben over de verwerving van meervouden in het Engels en het Duits, en daarmee een redenering kunnen opzetten over de defaultwaarde van het meervoudsproces, is over het Nederlands op dit gebied juist heel erg weinig bekend. De doelstelling van dit artikel is om bij te dragen aan het opvullen van een leemte, en de vraagstelling is: *hoe vindt de verwerving van het Nederlandse meervoud plaats, en als we daarover informatie hebben, zegt die ons dan iets over het dual-route-model in (2)?*

De structuur van dit artikel is als volgt. In paragraaf 3 wordt een samenvatting gegeven van het enige voorafgaande werk van enige uitgebreidheid op het gebied van de verwerving van Nederlandse meervouden, nl. een passage uit Schaerlaekens (1980); die samenvatting zal later in het artikel als referentiekader worden gebruikt. In paragrafen 4 en 5 volgt een bespreking van het Nina-corpus, zowel methodologisch als descriptief. Daarna volgen drie paragrafen (6, 7 en 8) waarin op basis van het corpus de evidentie wordt opgebouwd voor een vroeg verworven morfologische regel voor meervoudsvorming. In paragraaf 9 worden kort gegevens uit Van Ginneken (1917) besproken, die onvolledig, en daardoor minder interessant dan mogelijk is, te vinden zijn bij Schaerlaekens. In paragraaf 10 volgen de conclusies, en wordt teruggekoppeld naar het dual-route-model.

Het lijkt ons mogelijk dat andere kinderen tijdelijk alle meervouden op -en zouden generaliseren. Zo vermeldt W. Kaper (1959) het voorbeeld: 'Ik zag zes autoë met lichtgasse' (Erik, 3;2).

Ook deze punten zullen in de tweede helft van dit artikel worden aangeroerd.

● 4 De verwerving van meervouden: het Nina-corpus – materiaal en methodologie

Het basismateriaal van dit artikel bestaat uit 2 bronnen, voor hetzelfde kind: Nina. Deze bronnen zijn: (i) getranscribeerde cassette-opnamen en (ii) dagboek aantekeningen. Het totaal aan bandopnamen (46 geluidscassettes van anderhalf uur elk) beslaat de periode van [0;3] tot [3;9] en is getranscribeerd vanaf [1;5]. Er werd gemiddeld één of een aantal malen per maand door een van de ouders (soms iemand anders) met het kind een gesprek gevoerd, al of niet met behulp van een plaatjesboek. Spontane spraak werd vaak verkregen doordat Nina er dol op was via een echte of speelgoedtelefoon gesprekken te voeren met vrienden, kennissen en familieleden, stewardess te spelen in een vliegtuig, postbode, of gastvrouw in een warenhuis. Alle opnamen werden gemaakt met een draadloze 10 x 20 Sony Walkman Professional, met een gevoelige plug-in microfoon. De dagboek aantekeningen beslaan de periode van [1;6] tot [4;5]. Deze aantekeningen werden frequent maar niet-systematisch gemaakt, en indien enigszins mogelijk altijd onmiddellijk uitgeschreven; ze beschrijven behalve de relevante uitingen vaak de situatie waarin die uitingen voorkwamen. Geluidsoptnamen en dagboek aantekeningen zijn methodologisch gezien geheel verschillende beesten, en met name voor onderzoek waarin klanken een belangrijke rol spelen worden geluidsoptnamen als bruikbaar gezien dan dagboek aantekeningen; maar aantekeningen kunnen de opnamen goed aanvullen en dat is wat hier gebeurt. (Een uitvoerige discussie hierover kan bijv. gevonden worden in het hoofdstuk *Data Collection* in Bennett-Kastor 1988: "Although it has been less popular in recent years than audiotaping, [the diary study] has survived in the more limited forms of supplementary note-taking of various sorts (Braunwald en Brislin 1979; Fletcher 1985)".) Uit beide databronnen is de periode van [1;5] tot en met [2;2] gelicht, dus een periode van 10 maanden. De keuze voor deze periode is op drie manieren gemotiveerd: in een nog vroegere periode is spraak zo moeilijk te interpreteren dat onderzoek naar meervouden een illusie is; hij vormde een uitdaging omdat hij ligt vlak voor en aan het begin van de periode waarvan Schaerlaekens zegt dat daarin meervoudsvorming op gang komt; en hij was hanteerbaar wat betreft het materiaal.

Op leeftijd [1;5] zegt Nina op één van deze bandopnamen *tátes*, bedoeld als 'broodjes'; op [1;9] zegt ze *kóka* voor 'sokken'. Gebruiken we deze taalfacten voor ons onderzoek of niet? Het antwoord is 'nee' voor het eerste voorbeeld, maar 'ja' voor het tweede. Die antwoorden zeggen iets over welke methodologie(-ën) zijn gevolgd om tot het corpus voor dit artikel te komen. Vier methodologische punten hebben een rol gespeeld. In de eerste plaats komen er in het ruwe materiaal vormen voor die zeer waarschijnlijk meervouden zijn, maar die uitermate moeilijk te interpreteren zijn. In (12) staat daarvan een voorbeeld.

- (12) situatie: ouder en kind bekijken voorwerpen bij het doe-het-zelven (Nina [1;9])
OUDER	KIND
Ja, hoe heet dat?	zaag!
Een zaag ja, heel goed.	táffis.
Volgens mij deed je 't goed, wat zei je, schroeven?	tef.

Het kind lijkt hier een meervoud te (willen) produceren, maar of dat meervoud, zoals de ouder vermoedt, de vorm 'schroeven' is, is uitermate onzeker; en welk ander meervoud het eventueel zou kunnen zijn is niet meer te achterhalen. Zulke vormen zijn niet meegenomen of meegeteld in het corpus. In de tweede plaats is er een fundamenteel verschil gemaakt tussen 'spontane' en 'geïmiteerde' vormen. In (13) staat een van de vele voorbeelden van een 'geïmiteerd' meervoud in het materiaal.

- (13) situatie: in het plaatjesboek plaatjes van een winkel bekijken (Nina [1;5])
1. Hé, de winkel. gùkò.
 2. Winkel. gegetetát?
 3. Ja, een kindje tussen de grapefruits. Da's zo'n succes hè? etetátot.
 4. Broodjes.. **tátes.**
 5. Broodjes. Wie is dit, Nina, wat doet deze mevrouw? (Etc.)

In regel 1 van (13) geeft het kind waarschijnlijk een rechtstreekse imitatie van het voorzegde woord 'winkel'. In regel 2 vraagt het kind om informatie, maar de uiting is oninterpreteerbaar. Die in regel 3 lijkt weer een imitatie, van (een deel van de) volwassen uiting; of het is een spontane mededeling van het kind, net zo oninterpreteerbaar als die in regel 2. De kinderuiting in regel 4 is interpreteerbaar als een rechtstreekse imitatie van *broodjes*, dat daardoor op [1;5] Nina's eerst-geconstateerde meervoud is. Daarna gaat de conversatie verder met andere plaatjes. Maar direct geïmiteerde meervouden haalden het uiteindelijke corpus niet. Iedereen die enige ervaring heeft met kindertaalonderzoek is bekend met situaties zoals die in (14):

- (14)(a) situatie: plaatjesboek kijken (Nina, [1;11])
Wat doen ze dan?	temme.
<i>Zwemmen</i> hè?	zemme.
- (14)(b) situatie: walkman neemt op bij het plaatjesboek kijken (Nina, [1;11])
En dan wil jij even 't boek van Dominique zien?	tata in daaie.
Ja, hij draait, zie je?	daait.
De band <i>draait</i> .	band draait.

Kinderen zijn goede papegaaien, en (in dit geval) een fonoloog zou er geen goed aan doen de gemarkeerde kinderuitingen ongekwalificeerd in de bestanden op te nemen: ze zijn duidelijk onverwacht goed door de invloed van de onmiddellijk voorafgaande volwassenuiting.

Hoewel in recente onderzoeksverslagen over eerstetaalverwervingsdata niet altijd blijkt of het verschil tussen spontaan en geïmiteerd materiaal in acht is genomen, was dit een aantal decennia geleden een methodologisch discussiepunt (Templin 1947, Olmsted

1971, Ferguson en Farwell 1975, Garnica en Edwards 1977, Edwards 1978). De conclusies uit deze discussie waren, in grote lijnen, dat (i) het verschil altijd gemaakt moet worden, met (ii) als reden om imitaties wel toe te laten dat anders het aantal relevante taalfeiten zou kunnen dalen tot beneden een nog interessante grens. Die laatste situatie doet zich in het huidige onderzoek niet voor en direct geïmiteerde meervouden zijn dan ook niet meegenomen.⁷ (Daarmee is niet gezegd dat de notie 'directe imitatie' gemakkelijk te definiëren is. In het huidige corpus deed een definitieprobleem zich nauwelijks voor: een model kwam over het algemeen wel of niet in de voorafgaande uitwisseling voor. Maar er is natuurlijk heel wat meer over dit onderwerp te zeggen; zie de geciteerde literatuur. Ondertussen is duidelijk dat uitingen zoals de vetgezette vormen in (14) een speciale status hebben, en dat het niet onredelijk is om te veronderstellen dat in het verlengde daarvan een vorm zoals die in (13) een vergelijkbare speciale status zou moeten hebben.)

Het derde methodologische criterium is dat meervouden als zodanig vormelijk herkenbaar moeten zijn, d.w.z. in de kinderuiting moeten eindigen op een sjwa of -s (een kind van deze leeftijd produceert geen gesofisticeerde meervouden van het type (3i)). Dit criterium raakt onmiddellijk aan de vraag of het kind 'meervouden in de vorm van enkelvoud' (zgn. 'nulmeervouden') produceerde; dat punt zal apart worden besproken in paragraaf 6. Tenslotte het vierde selectiecriterium. Om bij een corpus zoals dit überhaupt in morfologische zin te kunnen praten over 'meervouden', kunnen eigenlijk alleen die vormen geaccepteerd worden waarnaast in hetzelfde corpus een enkelvoud voorkomt, dat op zich weer aan de gebruikte criteria voldoet (onambigu interpreteerbaar als enkelvoud, geen imitatie). Gezien de kolomhoofden in het schema in (9) is dat waarschijnlijk ook Schaerlaekens' standpunt geweest. Dan is nog niet onmiddellijk de implicatie dat 'in de grammatica van het kind de meervoudsvorm morfologisch is afgeleid van de enkelvoudsvorm', maar er kan tenminste wel een begin gemaakt worden om langs die lijnen te gaan denken. Beneden wordt een analyse gepresenteerd van de meervoudsvormen die aan dit vierde criterium voldoen. Slechts op één punt zal nog gekeken worden naar afgevallen uitsluitend-meervoud-vormen, om een reden die dan aangegeven zal worden.

Met deze criteria als uitgangspunt, waren de voorbeelden in (15) de eerste vijf niet-geïmiteerde meervouden op de tapes:

(15) *Eerste 5 spontane meervouden op de tapes [1;8-1;9]*

(a) situatie: appelsap drinken en plaatjesboek kijken [1;8]	
1. Dat lijkt mij wel lekker, om appelsap te drinken.	n detèk-huh..
2. Ja, had je daar trek in?	nee, tàkinnn..
3. Oh.	ozzideez bome?
4. Ja, bomen.	
(b) situatie: plaatjesboek kijken [1;9]	
1. Dit?	deets zíezie.
2. Goed, de televisie.	wa-ad! è- dáaste!
3. Beesten, ja! Wat is...	ets...

7 Zonneveld (1998) geeft een voorbeeld van hoe het systematisch onderscheiden van spontane en geïmiteerde vormen inzicht geeft in de aard van de grammatica van het taallerende kind.

De verwerving van een morfologisch proces

- (c) situatie: plaatjesboek kijken [1;9]
1. Nou, o zeg 't maar, wat is dit? nou **tússe**.
2. Hè? **tússe**, ámmewa...
3. En poes ja, allemaal poezen in een... hoe heet dit? áuto.
- (d) situatie: plaatjesboek kijken [1;9]
1. Die dingen die in de lucht vliegen bij een verjaardag, weet je dat nog?
2. Ja. jaag.
3. Ja, ballonnen. Ballonnen. to **bwónne** on.
- (e) situatie: voorwerpen benoemen [1;9]
1. Ja, da's van Nina, ja. s dáache.
2. En wat zijn dit? **kóka!**
3. Sokken, ja. En dit is een... auto.

Deze voorbeelden komen dus in het corpus allemaal voor naast enkelvoud, zie (17) beneden. Gegevens zoals deze worden aangevuld met wat voorkwam in de dagboek aantekeningen. De eerste vijf acceptabele vormen daarvan zien er als volgt uit:

(16) *eerste 5 spontane meervouden in de dagboek aantekeningen* [1;6-1;8]

- (a) [1;6]⁸ N. leest met haar moeder een boekje. Ze wijst wolken aan en zegt: **zomme**.
(b) [1;7] Zaken die N. bij het gezicht-aanwijzen kent: mot (mond), **oge**.
(c) [1;7] Bij het aankleden en sokken aantrekken: **tokka!** ("Ja, sokken.") **tokke!**
(d) [1;8] N. laat haar pantoffels zien: **toffos!**
(e) [1;8] N. kijkt in haar plaatjesboek: **bome!**

Een vergelijkende blik op de voorbeelden in (15) en (16) laat het nut van de dagboek aantekeningen zien als aanvulling op de informatie van de tapes: de eerste voorbeelden worden zo'n 2 maanden naar voren geschoven en bovendien zijn het deels andere vormen.

5 De resultaten

Het resulterende Nina-corpus voor paren enkel- en meervouden staat in het schema in (17) beneden. In de linkerkolom staan de relevante woorden, met als verticaal ordeningscriterium de maand waarin voor het eerst het meervoud voorkomt. Horizontaal staan (i) de enkel- en meervoudsparen, (ii) de maanden waarin het enkelvoud voorkomt en (iii) de maanden waarin het meervoud voorkomt. Een vorm die met [d] gemarkeerd wordt, is afkomstig uit de dagboek aantekeningen; als die markering ontbreekt, is de vorm afkomstig van de bandopnamen. Bij de meervouden staan vormen vetgedrukt als het

8 Deze vorm wordt hier, enigszins speculatief, geïnterpreteerd, niet als *wolken*, maar als *ballonnen* beïnvloed-door *zon*. Dat Nina wolken aanziet voor ballonnen (of althans voor beide hetzelfde woord gebruikt), blijkt ook uit de volgende gegevens van leeftijd [2;2]:

Wat zijn dít hier, in de lucht? ballónne.
Ballonnen? Wolken! wolke.
Als het blauw is hè, als het blauw is of grijs, dan zijn 't wolken.

meervoud eerder in het corpus voorkomt dan het enkelvoud. Het gaat in totaal om 48 paren. De lijst heeft een cesuur tussen de eerste 27 en de volgende 21 paren, corresponderend met de leeftijden [1;6-2;0] vs. [2;1-2;2], dit om de discussie over een aantal onderwerpen te vergemakkelijken.

(17) Paren enkel- en meervouden ('alternanties') in het Nina-corpus

<i>Paar</i>	<i>Enkelvoud</i>	<i>Meervoud</i>
ballonn(-en)	1;9 1;11 1;11[d]	1;6 [d] 1;9 2;0[d] 2;1[d] 2;2
oog(-en)	1;8[d] 1;9[d] 1;10[d] 1;11 2;2[d]	1;7 [d] 2;2
sokk(-en)	1;11[d]	1;7 [d] 1;9 1;11 1;11[d] 2;1 2;2
boom(-en)	1;8[d] 1;9 1;11[d] 2;2 2;2[d]	1;8 1;8[d] 1;9 1;9[d]
pantoffel(-s)	1;11 1;11[d]	1;8 [d] 2;0[d] 2;2[d]
poez(-en)	1;8[d] 1;9 1;10[d] 1;11 2;0[d] 2;2	1;9
eendje(-s)	1;9	1;9 1;9[d] 2;1 2;2
beest(-en)	1;9	1;9
boekje(-s)	1;10[d] 1;11[d] 2;0[d] 2;1[d]	1;9 2;1[d] 2;2
dier(-en)	1;10	1;9
plaatje(-s)	2;2	1;9
huiz(-en)	1;8[d] 1;9 2;2[d]	1;10
oor(-en)	1;10[d]	1;10[d]
pannenkoek(-en)	2;1	1;10
been(-en)	2;1[d] 2;2	1;10 [d] 2;1[d]
paard(-en)	1;7[d] 1;8[d] 1;9 1;9[d] 1;10 1;10[d] 1;11 1;11[d] 2;2 2;2[d]	1;11 2;0[d] 2;2
voet(-en)	2;2	1;11 2;1 2;1[d] 2;2
boterhamm(-en)	1;7[d] 1;8[d] 1;9 1;11[d] 2;1[d] 2;2 2;2[d]	1;11[d]
popp(-en)	1;8[d] 1;9 1;9[d] 1;11[d] 2;0[d]	1;11[d]
pinguin(-s)	1;10 1;11 1;11[d] 2;2[d]	1;11 2;2
foto(-s)	1;7[d] 1;8[d] 1;9 2;0[d] 2;1[d] 2;2[d]	2;0[d] 2;1[d]
auto(-s)	1;8[d] 1;9 1;9[d] 1;10 1;10[d] 1;11 2;0[d]	2;2 2;0[d] 2;1 2;2[d]
olifant(-en)	1;10[d] 1;11[d] 2;1[d] 2;2	2;0[d]
vlagg(-en)	1;11 2;1	2;0[d]
slinger(-s)	2;1[d]	2;0 [d]
luier(-s)	2;2 2;2[d]	2;0 [d] 2;2[d]
hand(-en)	2;2[d]	2;0 [d]
===== (cesuur)		
appel(-s)	1;6[d] 1;7[d] 1;8[d] 1;9 1;9[d] 1;11[d]	2;1 2;2 2;2[d] 2;1[d] 2;2 2;2[d]
borstel(-s)	1;8 1;9 1;10 1;11[d]	2;1[d]
lepel(-s)	1;8[d] 1;9 1;9[d] 1;11[d] 2;0[d] 2;2	2;1[d]
kikker(-s)	1;9 1;11 1;11[d]	2;1
stoel(-en)	1;11[d] 2;1[d] 2;2	2;1[d]
indiaan(-en)	2;0[d] 2;2	2;1

De verwerving van een morfologisch proces

pleister(-s)	2;0[d] 2;1[d] 2;2 2;2[d]	2;1[d]
liedje(-s)	2;1	2;1 2;1[d]
dropje(-s)	2;1[d]	2;1[d]
stapel(-s)	2;1[d]	2;1[d]
haar(-en)	2;1[d] 2;2	2;1[d] 2;2[d]
lamp(-en)	1;6[d]	2;2
sinaasappel(-s)	1;7[d]	2;2[d]
trein(-en)	1;9 1;9[d] 1;10 1;10[d] 2;1[d] 2;2	2;2
boot(-en)	1;9 1;9[d] 1;10[d] 1;11 1;11[d] 2;2[d]	2;2[d]
mens(-en)	1;11 1;11[d] 2;1	2;2 2;2[d]
soepstengel(-s)	1;11 2;2	2;2 2;2[d]
koe(-i-en)	1;11 2;2	2;2
bloem(-en)	2;2	2;2 2;2[d]
fototoestel(-en)	2;2 2;2[d]	2;2
kopje(-s)	2;2	2;2

Tien van de vroegste vormen uit deze lijst staan in (15) en (16). Het ligt voor de hand bij de paren in (17) te kijken naar de verdeling over de twee meervoudssuffixen. Het staatje in (18) laat zien dat er een voorkeur is voor *-en* als uitgang en dat deze ontstaat aan het begin van de periode:

(18) Verdeling tussen *-en* en *-s* in het corpus

	<i>uitgesplitst</i>		<i>cumulatief</i>		<i>totaal</i>
	1;6-2;0	2;1-2;2	-1;10	-2;0	-2;2
-en	18	10	11	18	28
-s	9	11	4	9	20

Op deze verhouding zal worden teruggekomen in paragraaf 6 over nulmeervouden. De lezer kan zelf nagaan dat de verhouding niet wordt beïnvloed door een verschil tussen bandopnamen en dagboek aantekeningen (kortweg: elimineer de [d]-vormen in (17) en het effect blijft zichtbaar). Wat zeker niet blijkt, dit in tegenstelling tot wat Schaerlaekens' overzicht in (9) suggereerde, is dat *-s* in het vroegste stadium een geprivilegieerde positie zou innemen.

Een tweede opvallende eigenschap van de lijst is dat er aanvankelijk relatief veel meervouden eerder voorkomen (dikgedrukt) dan hun corresponderende enkelvoud. Dit ondersteunt twee gedachtegangen. Ten eerste gaat het hier om meervouden die in een vroeg kinderleven (en waarschijnlijk daardoor ook in de kindgerichte spraak) vaak in hoeveelheden van meer dan één voorkomen. (Schaerlaekens bedoelt misschien iets dergelijks wanneer ze veronderstelt (zie (10b)) dat het gaat om "directe imitaties van substantieven die in het taalaanbod van volwassenen steeds in het meervoud voorkomen", hoewel dit letterlijk genomen iets anders is.). Ten tweede, als het corpus de werkelijke stand van zaken weergeeft, zullen zulke meervouden niet van enkelvoud worden afgeleid, maar aanvankelijk lexicaal zijn opgeslagen, totdat het kind reden ziet ze van een enkelvoudige vorm af te leiden. In paragraaf 7 wordt dit tweede punt verder besproken.

Ten derde: alle vormen in de lijst voldoen aan de Nederlandse meervoudsgeneralisaties uit (4). De verschillende groepen staan uitgesplitst in (19).

(19)	monosyllabisch, op -C:	23	sokken, dieren, pannen-koeken, etc.
	op een sjwa-lettergreep:	16	pantoffels, eendjes, soep-stengels, etc.
	polysyllabisch, op -V:	2	auto's, foto's
	polysyll., op -C, klemtoon:	2	ballónnen, indiánen
	polysyll., op -C, geen klemtoon:	1	pínguins
	bijzonder:	2	kóeien, ólifanten

De laatste twee vormen zijn 'bijzonder' om verschillende redenen. Het meervoud *koe-i-en* behoort tot de onregelmatige (niet-default) klasse (3ii). Het meervoud *ólifant-en* is bijzonder omdat het gebaseerd is op een grondwoord met een onregelmatig klemtoonpatroon: een woord dat op een medeklinkercluster eindigt, zou eindklemtoon moeten hebben (Trommelen en Zonneveld 1989; Kager 1989; Lohuis-Weber en Zonneveld 1996:248-249). Het is daardoor onduidelijk welke 'voorspelling' de regels in (4) maken voor deze vorm: -s vanwege het ontbreken van hoofdklemtoon op de laatste lettergreep, of -en vanwege mogelijkwijs een bijklemtoon daarop. Dit is in elk geval waar: het kind heeft deze meervoudsvormen – vanuit volwassenperspectief – voortdurend correct, en dat is vooralsnog compatibel met zowel lexicale opslag als afleiding.

Tenslotte blijkt niet dat dit Nederlandse kind met betrekking tot de verwerving van meervouden traag uit de hoek zou komen ten opzichte van haar buitenlandse collega's, zoals Eve, die Engelse meervouden begon te leren tussen [1;6] en [2;0], en Simone, die Duitse meervouden begon te leren tussen [1;7] en [1;11] (zie paragraaf 3). We zien eerder *precies hetzelfde beeld*, en het lijkt er dus niet op dat we een aparte verklaring moeten zoeken voor een eventueel vertraagd beeld voor het Nederlands.⁹

6 Nulmeervouden

In paragraaf 2 is op grond van een literatuuroverzicht van het Engels en het Duits geconstateerd dat in de gegevens van die talen enkelvoudige vormen voorkwamen wanneer de context sterk een meervoud suggereerde; voor het Duits werd daarvoor door Clahsen e.a. zelfs de kwalificatie "frequent" gebruikt. Voor zulke vormen is de term 'nulmeervouden' in omloop. In deze paragraaf wordt geïllustreerd dat zulke vormen ook in het Nina-corpus voorkomen. Een uitermate interessant aspect van deze voorbeelden (die buiten de lijst in (17) zijn gehouden) is dat ze een ontwikkelingspatroon suggereren dat iets kan bijdragen aan een interpretatie van de in (18) geconstateerde scheve verhouding tussen -en- en -s-meervouden, vooral in de vroegste periode. In het corpus komen in totaal 11 nulmeervouden voor, waarvan in (20) een aantal voorbeelden staat.

⁹ Zoals een lezer terecht opmerkt: gegeven nieuwe data als die van dit artikel, zou het de moeite waard kunnen zijn de oorspronkelijke gegevens van Schaeferlaekens opnieuw te bekijken; dat wordt hier onderschreven.

(20) voorbeelden van nulmeervouden [1;5-1;10]

- (a) situatie: de speelgoedbeer krijgt *pantoffels* aangetrokken [1;5]
 1. Dan de andere ook maar. Ja.. nn...
 2. Nnn... **táute.**
 3. Ga hier maar zitten. Goed zo.
- (b) situatie: plaatjesboek kijken [1;5]
 1. Klaar? taat? tatát.
 2. Wat is dit Nina, wat zien we op dit plaatje? tedetát^{oe}.
 3. Dat zijn *auto's*, ja.
- (c) [1;7]d – boodschappen doen, pappa knoopt haar *veters* vast: **téte! téte!**
- (d) [1;7]d – Op een schaal liggen *appels*: **ápò.**
- (e) [1;8]d – Ze ziet *vogels* in de stad: **tóge!**
- (f) situatie: (vermoedelijk) plaatjesboek kijken [1;10]
 1. Trap. tap. **áto áto!**
 2. Dat zijn *auto's*, ja. átoes. dààg! paat.

Elk van deze gevallen is steeds gebaseerd op een *vermoede* interpretatie van de situatie. Maar de voorbeelden lijken redelijk zeker, en het zou in feite vreemd zijn, gezien de literatuur, als Nina zulke vormen niet gebruikte. (20) bevat alle 5 individuele woorden ('types') die aan het verschijnsel meedoen. Twee keer komen extra-interessante vormen voor, (20c) en (20f): het zou kunnen dat deze meervouden worden uitgedrukt door een verdubbeling van de stam i.p.v. via een uitgang.

De frequentie van zulke vormen kan alleen maar worden beoordeeld in relatie tot de *gerealiseerde* meervouden. Als we dat doen, ontstaat het intrigerende beeld van staatje (21).

(21) Hoeveelheden nulmeervouden in relatie tot gerealiseerde uitgangen (tokens)

<i>leeftijd</i>	1;5	1;6	1;7	1;8	1;9	1;10	1;11	2;0
nul-mv.	2	-	3	4	-	2	-	-
mv. <i>-en/-s</i>	-	1/-	2/-	5/1	8/4	4/0	6/2	5/4

De frequentie van nulmeervouden in dit corpus kan nu precies worden gespecificeerd: ze zijn even frequent als gerealiseerde meervouden tot en met [1;8]. Ze verdwijnen geheel vanaf [1;10], ze worden dan vervangen door regelmatige vormen zoals *tóffos* ([1;8]), *tantóffols* ([2;1]d), *áuto's* ([2;0] en later) en *áppols* ([2;1] en later). Met deze constatering laten we echter nog een heel belangrijke observatie achterwege: het betreft exclusief *-s*-vormen. Dat suggereert sterk dat het niet gaat om het (incidenteel) niet beschikbaar zijn van meervoudsuitgangen (of zelfs meervouden) als zodanig, maar dat er iets specifiek voor deze uitgang aan de hand is. Dan zijn er twee mogelijkheden. In de eerste plaats kan het zo zijn dat het kind waar nodig (vanzelfsprekend) graag meervouden gebruikt, maar aanvankelijk alleen *-en* ter beschikking heeft. Dan zou verklaard moeten worden waar die discrepantie tussen de twee uitgangen vandaan komt, en het is niet onmiddellijk duidelijk wat die oorzaak is. In de tweede plaats kunnen de nulmeervouden wel degelijk als uitgangsvol bedoeld zijn, maar niet als zodanig gerealiseerd worden om fonologische redenen. Van dat idee zijn twee varianten te bedenken. Ten eerste: misschien associeert het kind aanvankelijk het meervoud systematisch met een trocheïsch patroon,

zodat stammen die al trocheïsch zijn, geen uitgang meer behoeven. Dat zou een nogal spectaculaire toepassing van het ritmisch principe zijn, waarbij aanhechting van het suffix *-s* wordt 'overruled' als onnodig complex. Ten tweede: er kan fonologische reductie plaatsvinden in de coda van een lettergreep, waar medeklinkers gewoonlijk 'zwak' zijn (Fikkert 1998). Fonologische reductie is in de literatuur als verklaring gegeven voor een vergelijkbaar verschijnsel in het Engels (Bernardt en Stemberger 1998:642)

- (22) English-speaking children have difficulty with past tense forms when the base word ends in /t/ or /d/, and with plurals and present tense forms when the base ends in /s/ or /z/. Rather than producing target forms like *needed* and *kisses*, children often simply use the base form *need* and *kiss*.

Ogenschijnlijke nulvormen zouden dan het gevolg zijn van het ontbreken van de gebruikelijke Engelse sjwa-insertie (*need-e-d*, *kiss-e-s*), waarna clusterreductie de versimpelde vormen oplevert. Welke van deze verklaringen ook gekozen wordt: merk op dat hij ertoe leidt dat de verhouding tussen *-en* en *-s* in (18) enigszins rechtgetrokken wordt: er zijn meer *-s*-meervouden dan op het eerste gezicht het geval is.

● 7 (Verdere) Fonologische effecten

De lijst in (17) is geheel geformuleerd in termen van volwassen vormen, maar de in dit artikel geciteerde kindvormen hebben duidelijk gemaakt dat er vaak een grote fonologische afstand bestaat tussen de twee. Vormen zoals *taute* voor 'pantoffels' ([1;5] in (20a)) en *tusse* voor 'poezen' ([1;9] in (15c)) illustreren Nina's aanvankelijke voorkeur voor dentale medeklinkers, en *tatoe* voor 'auto's' ([1;5] in (20b)) een aanvankelijke voorkeur voor gevulde onsets. In de vorige paragraaf werden fonologische oorzaken gezocht voor het ontbreken van een *-s*-uitgang in vormen zoals *taute* en *tatoe*. Geen van deze beide voorbeelden draagt iets bij aan de kwestie of meervouden lexicaal worden opgeslagen of afgeleid door een regel, maar er is een fonologisch verschijnsel dat dat wel doet: het zal hier 'stamgetrouwheid' worden genoemd, en het wordt geïllustreerd door de overblijvende vorm, *tusse* voor 'poezen'. Hierin verschijnt een onverwachte stemloze obstruent in het meervoud, die (a) ook in het enkelvoud voorkomt (vanwege Auslautverhaertung in de Nederlandse fonologie), (b) niet in het meervoud zou moeten voorkomen, althans dat zeker niet doet in het volwassen model, en (c) fonologisch onverwacht is omdat gewoonlijk de intervocalische context sterk stemhebbendheid bevordert (Stampe 1969:447, Kager 1999:324vv.). Het lijkt erop alsof het kind het meervoud direct bouwt op grond van de enkelvoudsvorm, maar met die formulering veronderstellen we meteen dat er *een morfologische regel in het spel is*: lexicale opslag van een gehoorde meervoudsvorm kan niet tot zulke vormen leiden. In (23) beneden staat een uitputtende lijst van het gedrag van alle stammen uit het Nina-corpus die – vanuit volwassen perspectief – eindigen op een stemhebbende obstruent:

(23)

(a) OOG-EN: **oge** [1;7]d, **oke** [2;2]

(b) POEZ-EN: **tusse** [1;9]

POEZEN(-DOKTER) [2;0]d

(Over de overleden poes:) Joepie nou? ("Die is er niet meer.") **Poesedokte!**

(c) HUIZ-EN [1;10]

Oh, wat zijn dat?

eeh, **huisa!**

Huizen, zeker. Hele hoop huizen.

ahahe hehe..

Kijk, nog meer huizen. òchee **huise**, hehehiihihi, nòcheer **huise**..

(d) PAARD-EN [1;11]

O, d'r staan nog wel meer plaatjes in, niet zo snel.

paate!

Paarden, ja. En dit is een?

touw.

[2;0]d Aantekening: **paarte** (voor 'paarden').

[2;2] 'k Zal zo een speendoekie voor je pakken. O, wat zijn dat? **paarte**.

Paarten, ja.

afgeloop, afgeloop hè, afgeloop, áfgeloop.

(e) VLAGG-EN [2;0]d Genoteerd als uiting op Koninginnedag: **vlagge**.

Dit verschijnsel kan zich alleen manifesteren bij *-en*-meervouden en blijkt zich daar ook meer dan incidenteel voor te doen. Er zijn geen details bekend over de preciese uitspraak van de vormen *oge* (23a) en *vlagge* (23e), die afkomstig zijn uit de dagboek aantekeningen; het methodologische nadeel van deze vorm van gegevensverwerking laat zich hier voelen omdat het hier beide keren de velare fricatief betreft, waarin stem in het Nederlands moeilijk te onderscheiden is. Alle andere vormen doen mee (merk op dat het verschijnsel zelfs persisteert na een accuraat volwassenmodel in (23c)), en dat pleit sterk voor *de aanwezigheid van een morfologische regel* (voor *-en* meervouden) in Nina's grammatica, vanaf [1;9].

Een belangrijke voorspelling die de regelaanpak doet, is dat er zich geen 'gespiegelde' gevallen mogen voordoen, d.w.z. meervouden waarin een stemloze stam-obstruent zich in het meervoud toont als stemhebbend: *voet*-**voede*. Zulke vormen doen zich inderdaad niet voor.¹⁰

In de literatuur is vergelijkbare evidentie besproken voor het Engels, met een vergelijkbare conclusie (Bernhardt en Stemberger 1998:640-641):

(24) There is evidence that /t/ and /d/ are underlying in words like *waited* and *needed* because [t] and [d] are present in other variants of the morpheme, such as *need*, *needs*, *wait*, and *waits*, including the base form [...].

From 2;0 to 3;8 Gwendolyn [...] produced all taps in monomorphemic words as [d], as in *water* ([wa:dou]). This is expected if adult taps in monomorphemic words are taken to be underlying /d/'s. However, she realized "taps" in bimorphemic words as either [t] or [d], depending on which appeared in other inflected forms:

sitting	/sitih/	[sitin]
needed	/ni:dðd/	[ni:dðd]

¹⁰ De enige vorm van dit type in het totale corpus is de *imitatie*-vorm *toeda* voor 'voeten' op [1;9], met een intervocalische [d]. Deze vorm komt vroeg genoeg voor om te veronderstellen dat hij nog onderhevig zou kunnen zijn aan de zojuist in de tekst genoemde conditie op intervocalische medeklinkers.

In bimorphemic words, a /t/ or /d/ is underlying in the base form, and the addition of the *-ing* and *-ed* affixes creates a sequence to which tapping applies in adult speech. [...] Gwendolyn's pronunciations like [sitin] represent pronunciations that are rarely produced by adults. Thus, she did not likely copy adult pronunciations for these words. Instead, the /t/ and /d/ from other inflected (and unsuffixed) forms of these morphemes probably generalized to these forms.

Een snelle scan van gegevens van na [2;2] laat zien dat het verschijnsel nog even voortduurt (en misschien eerder verdwijnt bij fricatieven dan bij plosieven (?)):

(25) Voorbeelden van stamgetrouwheid na [2;2]

- (a) [2;4] De auto zit vol met? mè **poese**.
 Ja, precies. Wie is dat? moede poes.
 [2;4]d (Bij het poezen eten geven:) eve **poeze** aaie!
 [2;5] Sokken hèn? sokke!
 En wat staat er op de sokken? **poeze!**
- (b) [2;3] En deze... nijwpaart.
 [2;4] En wat nog meer? **nijwpaate**.
- (c) [1;11]d Genoteerd: dáppat (voor *schildpad*).
 [2;4] Ho, z'n hoofd valt er af! ehaha. nneeh.. e schildpad!
 [2;8]d ("Dat is een schilderij met hoofden d'r op.") Ook met **schiltpatte** hoor.
- (d) [2;0]d Genoteerd: **hande** wasse.
 [2;2]d (Om duidelijk te maken dat ze inkt aan haar hand heeft:) op je hand.
 [2;4]d (Kijkt door een glazen schaal heen:) da's Nina's hand.
 (Loopt met haar handen op haar rug:) zonde **hande!**
 [2;4] Een poes heeft een hoofd hèn? poes heeft niet-e hoofd hoor.
 Natuurlijk heeft ie een hoofd. En pootjes. nn-niet **hande**.
 [2;5]d (Genoteerd:) Mij bal! Komtie mamma! **Hande** zo doen!
 [2;10]d (Probeert de luxaflex te bedienen:) Ik maak 't donker. Pappa, wil je eve hand
 geve, twee **hante**.

Het voorbeeld in (25d) heeft alle trekken van U-shaped learning: het meervoud eerst gelexicaliseerd, dan regelafgeleid maar fout (en tenslotte, vanaf een hier niet vastgelegd punt: correct). Een interpretatie van deze gegevens is dat het kind, op grond van het voortdurende taalaanbod, per betrokken lexicaal item stamgetrouwheid afleert.

Enigszins speculerend kan onder deze zelfde rubriek de door Schaerlaekens al vermelde *nog-een* constructie worden behandeld. Schaerlaekens suggereert (zie (10aI)) dat kinderoitdrukkingen zoals 'nog auto, en nog een auto' een vorm van meervoud zijn "bij kinderen die nog geen morfologisch meervoud beheersen", d.w.z. dit stadium gaat vooraf aan het morfologisch uitgedrukte meervoud. Het huidige corpus ondersteunt dit veronderstelde tijdschema niet. Het 'morfologisch meervoud' wordt daarin zó vroeg gevonden (zie (17)) dat het zich eerder manifesteert dan de genoemde constructie. In feite is het verschijnen van de *nog-een* constructie een natuurlijk onderdeel van het begin van de tweewoordfase, zoals blijkt uit (niet-uitputtende) voorbeelden in (26):

(26)	[1;7]d	mamma áppo	(N. krijgt bij het ontbijt van mamma een appel)
	[1;8]d	pappa dits ope	(pappa moet de rits van de slaapzak opendoen)
	[1;9]	datti tetje tat	‘dat is bedje dat’
		auto kleine	(d.w.z.: een niet-grote auto)
		noggen appol	‘nog een appel’
	[1;9]d	ole wees Net	(N. is naar de molen geweest met Arriët)
	[1;10]	autu mee	‘(met de) auto mee’
		noggen déba	‘nog een zebra’
	[1;10]d	poesj teke	(N. gaat een poes tekenen)
	[1;11]	autoe van Nina	‘auto van Nina’
		buite was-e schommel	‘buiten was een schommel’
		ewe noggem boek-éze	‘even nog een boek(je) lezen’
		nogge peen, mamma nog peen	‘nog een speen’
	[1;11]d	nogge boekje-leze	‘nog een boekje lezen’
		nogge stift	‘nog een lippenstift’

De *nog-een*-constructie is in deze periode bijzonder populair. Uit voorbeelden zoals die van Schaerlaekens en die in (26) is het lang niet altijd duidelijk of een kind *nog-een* gebruikt op de manier waarop een volwassene dat ook zou doen, of als ‘een soort meervoud’. Met Schaerlaekens veronderstellende dat dat laatste in elk geval soms het geval is, zijn er een paar mogelijkheden: het is niet het vroegste meervoud, maar zou een alternatief meervoud kunnen zijn; of het zou een meervoud voor specifieke situaties kunnen zijn. Het wordt in deze paragraaf besproken om de suggestie te kunnen doen dat de frequentie ervan (mede) verklaard zou kunnen worden uit het feit dat de constructie per definitie leidt tot stamgetrouwheid, een verschijnsel waarvan we zojuist gezien hebben dat het kind het in deze periode aanhangt.

8 Overregularisaties (en andere morfologische creativiteit)

In de inleiding is beschreven hoe overregularisaties in onderzoek naar morfologische taalverwerving worden beschouwd als indicatoren van het (beginnende) aanleren van een regel, en hoe in het dual-route-model overregularisaties indicatoren zijn van het verschijnen van de default. Daaraan werd toegevoegd dat het verschijnsel waarschijnlijk (veel) infrekenter voorkomt dan vaak wordt gedacht. In de vorige paragraaf is onder stamgetrouwheid besproken hoe vormen zoals *tusse*, *huise* en *paarte*, die verschijnen vanaf [1;9], ook aanwijzingen geven dat het kind bezig is een regel te gebruiken voor het bouwen van een meervoud. De vraag die nu rijst is of er in het Nina-corpus overregularisaties te vinden zijn die de conclusie van de vorige paragraaf ondersteunen. Het antwoord is tweeledig: (i) er komen zeer schaarse ‘overregularisatie-achtige’ vormen voor, en (ii) er zijn, opnieuw schaarse, andere gegevens die wijzen op vergelijkbare morfologische creativiteit.

Vormen zoals in (27) beneden zijn meervouden die in het corpus uitsluitend als meervouden voorkomen. Dat is soms waarschijnlijk toeval, soms het gevolg van het feit dat het meervoud natuurlijker is dan het enkelvoud.¹¹ Onderaan in de rechterkolom staan de twee vormen waar het nu om gaat en ze komen voor in de context van (28).

¹¹ Merk op dat hier veel -s-meervouden bij zijn; opnieuw wordt daardoor het beeld van (18) wat meer rechtgetrokken.

(27)	schoen-en	1;7d 1;8d 1;11d 2;0d 2;2 2;2d	kuiken-s	1;9
	chip-s	1;8d 1;11d 2;0d 2;1	patatje-s	1;9d 2;2
	eitje-s	1;8d	etc.	
	lucifer-s	1;8d		
	broodje-s	1;9	ei-er-en	1;11d
	jongen-s	1;9	battij-s	1;11d
- (28) [1;11]d EI-ER-EN Genoteerd: **aaie** (voor *eieren*).
 [1;11]d BATTERIJ-EN Genoteerd: **battijs** (voor *batterijen*).
 [2;4]d (idem) (N.'s speelgoedauto doet het niet:) Zit niet **batterije** in.

De kindervorm *aaie* zou een direct *-en* meervoud van *ei* (niet in het corpus) kunnen zijn. In dat geval kan hij geïnterpreteerd worden als een overregularisatie, nl. als een vorm uit een uitzonderlijke klasse (nl. (3ii)) die via een regel voorzien wordt van een default meervoud. Maar de kans is ook groot dat het een fonologisch gereduceerde vorm is van een lexicaal opgeslagen meervoud *ei-er-en*, dat dan dezelfde status heeft als *koe-i-en* uit paragraaf 5. De tweede vorm uit (28) maakt dat zelfs waarschijnlijk: *battij-s* laat zich analyseren als een *-s*-meervoud van *batterij* (enkelvoud niet in het corpus), waarin (ook hier) het onbeklemtoonde interne *-er-* ontbreekt, en die later (zie (28)) als correct meervoud voorkomt. Als we *battij-s* als regelgeproduceerd accepteren (omdat het kind dit meervoud nooit zal kunnen hebben gehoord), zijn er zowel *-en*-meervouden (uit de vorige paragraaf) als een *-s*-meervoud (deze laatste vorm) uit dezelfde periode, die wijzen op regelaanwezigheid in Nina's grammatica.

De eerder gebruikte snelle scan van latere gegevens leverde vormen op uit de dagboekantekeningen die in dezelfde richting wijzen, zie (29).

- (29) [2;5]d Ze ziet ergens een woord geschreven staan met *-nn-*:
 das de nù, de nù van Nina... twee **nù's!**
 [2;6]d (Wat wil je hebben?) pindakaas. (Wil je nog meer?) 'k-ep al genoeg... ik wiw twee **pindakaase**.

Men herinnere zich dat het dual-route-model veronderstelt dat de default typisch optreedt in die gevallen waarin gewoonlijk geen meervoudsvorm wordt gebruikt. Beide vormen van (29) voldoen hieraan: het gaat om de (kinder)naam van een letter en een stofnaam. In het geval van de letter is er een kans, hoewel de beschikbare gegevens die informatie niet bevatten, dat het meervoud door een volwassene ooit is 'voorgezegd'. Voor de tweede vorm is productie op grond van lexicale opslag uitgesloten, omdat hij twee eigenschappen in zich verenigt: ongewoon meervoud en stamgetrouwheid. Dit laatste wijst op regelafleiding door het kind, precies in een periode waarin ook vormen als *schiltpatte* en *hante* voorkomen, zie (25). Conclusie: zowel voor *-en* als voor *-s* leveren de gegevens van het corpus evidentie voor de aanwezigheid van morfologische regels voor meervoudsvorming in haar grammatica.

● 9 De verwerving van meervouden in Van Ginneken (1917)

Op grond van de bespreking van het Nina-corpus is in dit artikel de conclusie getrokken dat in het Nederlands de verwerving van het meervoud niet trager verloopt dan voor kinderen met als taal het Engels (Eve) of het Duits (Simone), zie paragraaf 2. Daarmee wordt een leeftijdsverschil overbrugd dat aanvankelijk gesuggereerd werd door de in paragraaf 3 besproken passage uit Schaerlaekens (1980). Zoals boven echter ook werd opgemerkt, kunnen individuele kinderen verschillen in hun leertempo en leerpad, en de kans bestaat dat Nina een uitzonderlijk snel meervouden-verwervend kind is. Meer inzicht kan vanzelfsprekend worden verworven door het onderzoeken van (veel) meer kinderdata, iets wat door deze auteur natuurlijk van harte wordt aanbevolen. In deze paragraaf wordt kort naar zo'n ander kind gekeken: Keesje uit Van Ginneken (1917). Dat wordt gedaan om twee redenen: in de eerste plaats refereert ook Schaerlaekens (1980) aan dit werk, maar onvolledig, zodat een niet geheel juist beeld ontstaat; ten tweede draagt het gecorrigeerde beeld bij aan de notie dat Nederlandse kinderen niet verschillen van hun buitenlandse collega's in het tempo van verwerven van meervouden.

Van Ginneken behandelt chronologisch de taalontwikkeling van Keesje (een Zeeuws jongetje), op grond van dagboek aantekeningen gemaakt door de moeder.¹² In haar passage over meervouden citeert Schaerlaekens (1980:152) hieruit de twee vormen “*manne of date* (soldaten)”, die zij plaatst in de eerste fase van morfologische meervouden (in (10) ‘fase Iia’ genoemd), die voor haar data valt rond [1;11-2;2]. Opvallend (maar door de auteur onopgemerkt) is de grote leeftijdsdiscrepancie met de Keesje-vormen, want die laatste zijn van [1;7] en dus van veel vroeger. Van Ginneken (1917) bevat echter nog meer. In de eerste plaats de volgende voorbeelden.

(30) Vroege meervouden bij Keesje, in Van Ginneken (1917)

- (a) [1;6], p.33: Keesje en zijn moeder “kwamen voorbij een boeren-erf. Keesje wijst twee viervoeters aan en zegt zelfvergenoegd tot moeder: *aapðs*, *aapies*. Hij bedoelde schaapjes die hij in z'n prentenboek had gezien. ‘t Waren nu toevallig wel varkens! maar dat komt voorlooppig zoo nauw niet.”
- (b) [1;7], pp.65, 73: “als er soldaten voorbijtrokken: *ditte mannð* of *datð* (soldaten)”.
- (c) iets later dan (b) ([1;8?]), p.66: “*Tit koekð kijkð* (bedoeld als: dit is een prentenboek). [...] Daarna ook *dattð fouð* (dat zijn vrouwen), enz.”
- (d) iets later dan (b) ([1;8?]), p.69: “*mannð* paat, Piet (mannen te paard als Piet)”.
- (e) iets later dan (b) ([1;8?]) p.72: “Op een keer hebben de kippen in Keesjes *fits* (vingers of pinkjes) gepikt, [en] hij zegt krimpnd: *Kees fits*.”

In de tweede plaats vertelt de auteur “de volgende geschiedenis” (pp.73-74):

- (31) Behalve Keesje's vader, was ook z'n oom Piet sinds 1914 gemobiliseerd, en kwam nu in z'n soldatenuniform van tijd tot tijd bij Keesje's moeder aan huis. Nu kon Keesje natuurlijk aanvankelijk vader en oom Piet niet van andere soldaten onderscheiden, en in die tijd werden hem dus de namen *Piet* en *fajð* tot soortnamen. Tel-

¹² In de literatuur wordt tegenstrijdige informatie gegeven over wie deze moeder was, zie Hulshof (1996): mevr. L. de Josselin de Jong-Van den Hoek, vs. Kempen (1996): een zus van Van Ginneken.

kens toch als hij nu een of meer soldaten op den weg zag voorbijgaan, riep hij *Piet* of *fajð* en soms ook wel eens *Pietð*. In de 22ste maand echter merkte moeder op, dat hij reeds trouw en nauwkeurig onderscheid maakte. Zag hij één soldaat voorbijgaan, dan zei Keesje: *piet!* Kwamen er een heleboel voorbij, dan riep hij: *pietð*. Kort daarop volgt nu hetzelfde onderscheid bij het synoniem *chodaat*, dat in het meervoud: *chodatðn* luidt, en wat later, noemt hij alleen een vliegende bij: *bij*, maar een heele zoemende kolonie bij een korf: *bijn*.

Van Ginneken observeert dus een mooi creatief meervoud (*Piet-en*) voor de leeftijd [1;10], en eerder al andere meervouden, meer dan alleen *manne* en *date*. Het belangrijkste punt voor de huidige discussie is dat, hoe informeel ook, het totale beeld van Keesje wat betreft leeftijd en voorbeelden compatibel is met dat van Nina, die dus zo te zien niet uitzonderlijk is.

10 Conclusies

In dit artikel zijn drie soorten evidentie gegeven voor regelgestuurd gedrag bij meervoudsvorming in het Nina-corpus: (i) stamgetrouwe meervouden zoals *paarte*; (ii) verkeerde meervouden zoals *battjfs*; en (iii) creatieve meervouden zoals *pindakaase*. We hebben gezien dat vergelijkbare vormen voorkomen in Schaerlaekens (1980), Kaper (1959) en Van Ginneken (1917). We bekijken deze voorbeelden nu vanuit het perspectief van het dual-route-model, met zijn speciale suffix per morfologische categorie dat default gedrag vertoont (zie paragraaf 2). Vanuit dit perspectief zijn dit de twee belangrijkste observaties: (i) er zijn in het corpus twee Nederlandse suffixen die het gedrag vertonen en (ii) dit zijn de suffixen die in volwassen Nederlands samen de ruimte vullen die met default gedrag kan worden geassocieerd (zie paragraaf 1; Baayen e.a. 2002). Bij vergelijking met het Engels en het Duits, waarin steeds één suffix als default in de dual-route-literatuur is aangewezen (zij het niet oncontroversieel), zijn dat intrigerende observaties. Wat zegt nu deze Nederlandse situatie over het model? Laten we speculeren, en ons in de eerste plaats afvragen hoe een beperking tot één default suffix zo principieel mogelijk kan worden afgedwongen, om daarna het Nederlands te bekijken. Dat zou kunnen door een beroep te doen op een traditioneel principe dat wel het ‘één-betekenis-één-vorm principe’ wordt genoemd (of *Humboldts Principe* naar de 19de-eeuwse bedenker ervan, zie bijv. Venne-mann (1972:258-259) over Humboldt (1836) en Pinker (1999:209-210)¹³), en dat te verklaren tot een conditie op de regelcomponent van grammatica’s. Dan wordt de mogelijkheid van meerdere default-suffixen – in hetzelfde morfologische domein – uitgesloten. Maar de Nederlandse situatie is klaarblijkelijk anders: de fonologische condities zijn sterker dan dit principe, zodat meerdere suffixen kunnen optreden. Naast het lexicon, met de onregelmatige (niet-default) vormen, kan de regelcomponent van de grammatica er dan op twee manieren uitzien:

13 Het verband met het verschijnsel van ‘blocking’ uit paragraaf 1 zal duidelijk zijn.

- (32)(a) (i) Pl -> -en / fon. context ____ (b) (i) Pl -> -s / fon. context ____
(ii) Pl -> -s elders (ii) Pl -> -en elders

Een ‘verkeerd’ meervoud als *battij-s* (en vergelijkbare vormen uit andere bronnen) kan in zo’n grammatica ontstaan als het kind een (tijdelijke) fout maakt in de formulering van een regel, of in de fonologische representatie van een woord, bijv. tweeklanken analyseert als echte klinkers.

Merk op dat in het Nederlands de schending van het één-op-één-principe minimaal is: één suffix meer. Dit doet denken aan de toepasbaarheid op dit geval van Optimality Theory (zie McCarthy en Prince 1993, Kager 1999), dat wil zeggen: de regelcomponent in (32) kan de status hebben van een O.T.-achtige selectiecomponent, met constraints. De opzet in (32) houdt een verzwakking in van het dual-route-model in die zin dat het één-op-één-principe niet langer (in O.T.-termen) altijd-ongedomineerd is,¹⁴ maar deze situatie valt waarschijnlijk nog wel binnen het dual-route-model in die zin dat lexicale patronen nog steeds ‘connectionistisch’ kunnen zijn (zie de Inleiding) en defaultpatronen in algemene zin ‘regelgebonden’. Deze opzet wordt hier gepresenteerd als een voorlopige analyse mede voortvloeiend uit de verwervingsfeiten van dit artikel, maar of hij de tand des tijds kan doorstaan, zal natuurlijk afhangen van verder onderzoek naar de vorming van het meervoud in het Nederlands (en van andere natuurlijke talen dus).

● Bibliografie

- Archangeli, D. (1997).** Optimality Theory: an introduction to linguistics in the 1990s. In: D. Archangeli en D. T. Langendoen (red.), *Optimality Theory, an Overview*. Malden, Mass.: Blackwell, 1-32.
- Aronoff, M. (1976).** *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Baayen, R.H., T. Dijkstra en R. Schreuder (1997).** Singulars and plurals in Dutch: evidence for a parallel dual route model. *Journal of Memory and Language* 36, 94-117.
- Baayen, H., R. Schreuder, N. de Jong en A. Krott (2002).** Dutch inflection: the rule that proves the exception. In: S. Nootboom, F. Weerman en F. Wijnen (red.), *Storage and Computation in the Language Faculty*. Dordrecht: Kluwer, 61-92.
- Bennett-Kastor, T. (1988).** *Analyzing Children’s Language; Methods and Theories*. Oxford: Basil Blackwell.
- Berent, I., S. Pinker en J. Shimron (2002).** The nature of regularity and irregularity: evidence from Hebrew nominal inflection. *Journal of Psycholinguistic Research* 31, 459-502.
- Berko, J. (1958).** The child’s learning of English morphology. *Word* 14, 150-177.
- Bernardt, B.H. en J.P. Stemberger (1998).** *Handbook of Phonological Development*. San Diego: Academic Press.
- Bloomfield, L. (1933).** *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

¹⁴ Het heeft dan eerder de eigenschappen van een ‘geparameteriseerd’ of ‘zacht’ principe’ dan van een ‘hard principe’, en dat kan worden gezien als een verzwakking: zie bijv. Archangeli (1997:26). Onafhankelijk zijn (en worden) ideeën over de toepasbaarheid van O.T. op de Nederlandse situatie ontwikkeld in Van Wijk (2003b).

- Braunwald, S. en R. Brislin (1979).** The diary method updated. In: E. Ochs en B.B. Schieffelin (red.), *Developmental Pragmatics*. Academic Press: New York, 21-42.
- Brown, R. (1973).** *A First Language*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Clahsen, H., S. Eisenbeiss en I. Sonnenstuhl-Henning (1997).** Morphological structure and the processing of inflected words. *Theoretical Linguistics* 23, 201-249.
- Clahsen, H., M. Rothweiler, A. Woest en G.F. Marcus (1992).** Regular and irregular inflection in the acquisition of German noun plurals. *Cognition* 45, 225-255.
- Derwing, B.L. en W.J. Baker (1977).** The psychological basis for morphological rules. In: J. Macnamara (red.), *Language Learning and Thought*. New York: Academic Press, 85-110.
- Derwing, B.L. en W.J. Baker (1980).** Rule learning and the English inflections (with special emphasis on the plural). In: G.D. Prideaux, B.L. Derwing en W.J. Baker (red.), *Experimental Linguistics*. Gent: E.Story-Scientia, 247-272.
- De Villiers, J. en P. de Villiers, P. (1973).** A cross-sectional study of the acquisition of grammatical morphemes in child speech. *Journal of Psycholinguistic Research* 2, 267-278.
- Edwards, M.L. (1978).** Fricatives in child language acquisition. In: V. Honsa en J. Hardman-de-Bautista (red.), *Papers on Linguistics and Child Language*. The Hague: Mouton, 93-115.
- Ferguson, C.A. en C.B. Farwell (1975).** Word and sounds in early language acquisition. *Language* 51, 419-439.
- Fikkert, P. (1998).** The acquisition of Dutch phonology. In: S. Gilles en A. de Houwer (red.), *The Acquisition of Dutch*. Amsterdam: John Benjamins Publ., 163-222.
- Fletcher, P. (1985).** *A Child's Learning of English*. Oxford: Basil Blackwell.
- Garnica, O.K. en M.L. Edwards (1977).** Phonological variation in children's speech: the trade-off phenomenon. *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 22, 81-87.
- Ginneken, Jac. van (1917).** *De Roman van een Kleuter*. Nijmegen: Malmberg.
- Haas, W. de, en M. Trommelen (1993).** *Morfologisch Handboek van het Nederlands*. 's-Gravenhage: SDU Uitg.
- Haeringen, C.B. van (1947).** De meervoudsvorming in het Nederlands. *Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde* 10:5. herdrukt in: *Neerlandica, verspreide opstellen*. 's-Gravenhage: Daamen Uitg (1949), 186-208.
- Halle, M. (1961).** On the role of simplicity in linguistic descriptions. *American Mathematical Society, Proceedings of Symposia in Applied Mathematics* 12, 89-94.
- Hare, M., J.L. Elman en K.G. Daugherty (1995).** Default generalization in connectionist networks. *Language and Cognitive Processes* 10, 601-630.
- Hulshof, H. (1996).** Genetisch taalonderwijs in theorie en praktijk. Van Ginnekens ideeën over de relatie tussen taalkunde en taalonderwijs. In A. Foolen en J. Noordgraaf (red.), *De Taal is Kennis van de Ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken (1877-1945)*. Münster: Nodus Publ., 145-173.
- Humboldt, Wilhelm von (1836 [1971]).** *Linguistic Variability and Intellectual Development*. Vert. van *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, door G.C. Buck en F.A. Raven. Coral Gables, Florida: University of Miami Press.

- Ingram, D. (1989).** *First Language Acquisition. Method, description and explanation.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kager R. (1989).** *A Metrical Theory of Stress and Destressing in English and Dutch.* Dordrecht: Foris.
- Kager, R. (1999).** *Optimality Theory.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaper, W. (1959).** *Kindersprachforschung mit Hilfe des Kindes: einige Erscheinungen der kindlichen Spracherwerbung erläutert im Lichte des vom Kinde gezeigten Interesses für Sprachliches.* Groningen: Wolters.
- Katamaba, F. (1989).** *An Introduction to Phonology.* London: Longman.
- Kempen, G. (1996).** De zwoele groei van den zinsbouw. De wonderlijke levende grammatica van Jac. van Ginneken uit *De Roman van een Kleuter* (1917). In A. Foolen en J. Noordegraaf (red.), *De Taal is Kennis van de Ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken (1877-1945).* Münster: Nodus Publ., 173-216.
- Kiparsky, P. (1982).** Lexical Morphology and Phonology. In: I.-S. Yang e.a. (red.), *Linguistics in the Morning Calm.* Seoul: Hanshin Publ., 3-92.
- Köpcke, K.-M. (1988).** Schemas in German plural formation. *Lingua* 74, 303-335.
- Leopold, W. (1949).** *Speech development of a bilingual child; a linguist's record.* Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Lohuis-Weber, H. en W. Zonneveld (1996).** Phonological acquisition and Dutch word prosody. *Language Acquisition* 5, 245-284.
- Marcus, G.F. (1995).** Children's overregularization of English plurals: a quantitative analysis. *Journal of Child Language* 22, 447-459.
- Marcus, G.F., U. Brinkmann, H. Clahsen, R. Wiese en S. Pinker (1995).** German inflection: the exception that proves the rule. *Cognitive Psychology* 29, 189-256.
- McCarthy, J.J. en A.S. Prince (1993).** Prosodic Morphology I: Constraint Satisfaction and Interaction. Ms., University of Massachusetts at Amherst, en Rutgers University.
- Menn, L. en E. Matthei (1992).** The 'two-lexicon' account of child phonology: looking back, looking ahead. In: C. Ferguson, L. Menn en C. Stoel-Gammon (red.), *Phonological Development: Models, Research, Implications.* Timonium, Maryland: York Press, 211-248.
- Miller, M. (1976).** *Zur Logik der frühkindlichen Sprachentwicklung.* Stuttgart: Klett.
- Olmsted, D.L. (1971).** *Out of the Mouth of Babes.* The Hague: Mouton.
- Peters, A.M. (1995).** Strategies in the acquisition of syntax. In: P. Fletcher en B. MacWhinney (red.), *The Handbook of Child Language.* Oxford: Blackwell, 462-482.
- Pinker, S. (1991).** Rules of language. *Science* 153, 530-535.
- Pinker, S. (1994).** *The Language Instinct.* New York: W. Morrow and Co.
- Pinker, S. (1999).** *Words and Rules.* New York: Basic Books.
- Pinker, S. (2002).** Preface. In: S. Nooteboom, F. Weerman, en F. Wijnen (red.), *Storage and Computation in the Language Faculty.* Dordrecht: Kluwer, ix-xi.
- Pinker, S. en A.S. Prince (1988).** On language and connectionism: analysis of a Parallel Distributed Processing model of language acquisition. *Cognition* 28, 73-193.
- Pinker, S. en A.S. Prince (1991).** Regular and irregular morphology and the psychological status of rules of grammar. In: L.A. Sutton e.a. (red.), *Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society.* Berkeley, Cal., 230-251. Herdrukt in S.D. Lima e.a. (red.), *The Reality of Linguistic Rules.* Amsterdam: Benjamins Publ., 321-352.

- Plunkett, K. (1995).** Connectionist approaches to language acquisition. In P. Fletcher en B. MacWhinney (red.), *The Handbook of Child Language*. Oxford: Blackwell, 36-72.
- Plunkett, K. en P. Juola (1999).** A connectionist model of English past tense and plural morphology. *Cognitive Science* 23, 463-490.
- Prasada, S. en S. Pinker (1993).** Generalization of regular and irregular morphological patterns. *Language and Cognitive Processes* 8, 1-56.
- Rumelhart, D. en J. L. McClelland (1986).** On learning the past tense of English verbs: implicit rules or parallel distributed processing? In: J. McClelland e.a. (red.), *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition. (Vol.2: Psychological and biological models)*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 216-271.
- Schaerlaekens, A.M. (1980).** *De Taalontwikkeling van het kind, een oriëntatie in het Nederlandstalig onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Spencer, A. (1996).** *Phonology*. Oxford: Blackwell Publ.
- Stampe, D. (1969).** The acquisition of phonetic representation. In: R.I. Binnick e.a. (red.), *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 443-454.
- Strauss, S. (red.) (1982).** *U-shaped Behavioral Growth*. New York: Academic Press.
- Templin, M.C. (1947).** Spontaneous versus imitated verbalization in testing articulation in pre-school children. *Journal of Speech Disorders* 12, 293-300.
- Trommelen, M. (1985).** Over *ie*. *De Nieuwe Taalgids* 78, 353-362.
- Trommelen, M. en W. Zonneveld (1989).** *Klemtoon en Metrische Fonologie*. Muiderberg: Coutinho.
- Vennemann, T. (1972).** Phonetic analogy and conceptual analogy. In: T. Vennemann en T.H. Wilbur (red.), *Schuchardt, the Neogrammarians, and the Transformational Theory of Phonological Change*. Frankfurt am Main: Athenaion, 181-204. (Paginaverwijzing naar P. Baldi en R.N. Werth (red.), *Readings in Historical Phonology: Chapters in the Theory of Sound Change*. University Park: Pennsylvania State University Press, 258-274).
- Wasow, T. (2001).** Bespreking van Pinker (1999). *Language* 77, 168-171.
- Wiese, R. (1996).** *The Phonology of German*. Oxford: Oxford University Press.
- Wijk, J. van (2002).** The plural landscape. In: H. Broekhuis en P. Fikkert (red.), *Linguistics in the Netherlands 2002*. Amsterdam: John Benjamins Publ., 211-221.
- Wijk, J. van (2003).** Acquiring the Dutch plural. Presentatie op de *Child Language Conference*, University of British Columbia, Vancouver, Canada, juli 2003.
- Zonneveld, W. (1998).** Onset fricatives in child speech, how children deal with consonant clusters. *UiL-OTS Working Papers in Linguistics*.

Congruentie-effecten in uitbreidende en vrije relatieve zinnen

MARK DE VRIES*

Abstract

Matching effects in free relatives, as known from German, do not exist in Dutch because the relevant relative pronouns, as in English, do not demonstrate Case distinctions. Nevertheless, similar Case and phi-feature matching effects show up in appositive relative clauses with a pronominal antecedent, modulo some dialectal variation. This differs from what can be observed in semi-free (hence restrictive) relatives. We can account for these facts if an appositive relative is analysed as a specifying conjunct to its antecedent. This conjunct is structured as a kind of free relative, which may lead to a matching effect if the antecedent is pronominal. As for categorial matching effects, I have shown that there cannot be an absolute categorial matching principle, but such effects, to the extent that they are true, follow from the assumption that a free relative is a DP and gets Case, in combination with a ban on pied piping in free relatives.

• | Achtergrond: congruentie-effecten in vrije relatiefzinnen

In dit artikel wil ik een tot voor kort onbekend syntactisch verschijnsel bespreken: naamvals- en persoonscongruentie in uitbreidende (oftewel ‘appositieve’) betrekkelijke bijzinnen met een pronominaal antecedent.¹ Het gaat om het contrast in (1).

- (1) a Ze kijkt naar mij, die ze nooit eerder opgemerkt heeft!
b *Ze kijkt naar mij, die haar grootste bewonderaar ben!

In één zin samengevat: het lijkt erop dat *mij* en *die* dezelfde naamval moeten dragen. Voor sommige sprekers wordt (1b) echter acceptabel als *ben* vervangen wordt door *is*. Behalve naamval kan dus ook de werkwoordsvervoeging naar persoon en getal een rol spelen. Verder is er een groep sprekers die (1b) wel accepteert. Hierover later meer.

Het bovenstaande is om verschillende redenen onverwacht: ten eerste zijn dergelijke congruentie-eisen alleen bekend voor vrije relatiefzinnen, niet bij appositieve; ten twee-

* Mark de Vries, ATW, Faculteit der Letteren, RuG, Postbus 716, 9700 AS Groningen. E-mail: mark.de.vries@let.rug.nl. Ik wil Hans den Besten, Jan-Wouter Zwart, Angela Grimm, Jan Koster, Jack Hoeksema en een anonieme recensent van Nederlandse Taalkunde bedanken voor hun suggesties en commentaar.

1 De betreffende constructie is eerder besproken in Rooryck (1994a/b) en De Vries (2000, 2002a).

de komen in Nederlandse vrije relatiefzinnen naamvalseffecten niet voor, om de eenvoudige reden dat naamval alleen nog maar bij de persoonlijke voornaamwoorden tot uitdrukking komt.

De congruentieverschijnselen bij vrije relatiefzinnen staan bekend onder de Engelse term ‘matching effects’. Ze zijn in essentie eenvoudig te verklaren door de dubbele rol die het betreffende voornaamwoord hier speelt. (Over de precieze analyse is echter veel discussie geweest in de literatuur.) Dit is geïllustreerd in (2) in het Nederlands en Duits. Zin (2a) bevat een gewone beperkende relatiefzin, (2b) een semi-vrije relatiefzin en (2c) een ‘echte’ vrije relatiefzin. In (2c) is het antecedent ingesloten in *wie/wen*.

(2) a	Ik groette <i>de man die</i> ik zag.	Ich grüßte <i>den Mann, den</i> ich sah.
b	Ik groette <i>degene die</i> ik zag.	Ich grüßte <i>denjenigen, den</i> ich sah.
c	Ik groette <i>wie</i> ik zag.	Ich grüßte <i>wen</i> ich sah.

Zowel *groeten/grüßen* als *zien/sehen* bedeeft zijn object met de accusatieve naamval, zij het in abstracte zin in het Nederlands. In (2a/b) zijn *de man/den Mann* en *degene/denjenigen* het (hoofd van het) object van *groette/grüßte* en *die/den* het object van *zag/sah* in de bijvoeglijke bijzin. In (2c) lijkt het alsof *wie/wen* beide rollen tegelijk moet vervullen. (Zie paragraaf 3 voor details.) Aangezien die rollen equivalent zijn wat naamval betreft, levert dat geen problemen op. Zoals te verwachten valt, geeft een tegenstrijdige naamvalseis in het Duits wel moeilijkheden:²

(3) *	Ich grüßte wen/r dort stand.	‘Ik groette wie daar stond.’
	$\begin{array}{c} \downarrow +\text{NOM} \quad \lrcorner \\ \lrcorner +\text{ACC} \quad \uparrow \end{array}$	

In (3) moet het betreffende voornaamwoord zowel accusatief als nominatief zijn, en dat kan niet.

In sommige gevallen is de morfologische vorm van twee verschillende naamvallen gelijk, en dan blijkt het wel te kunnen. De vorm *was* in (4) kan zowel nominatief als accusatief zijn.

(4)	Was er sagte, kann nicht wahr sein.	‘Wat hij zei kan niet waar zijn.’
	$\begin{array}{c} \downarrow +\text{NOM} \quad \lrcorner \\ \lrcorner +\text{ACC} \quad \uparrow \end{array}$	

Het samenvallen van naamvalsvormen heet casussyncretisme (zie bv. Van Riemsdijk 2000). In het Nederlands zijn alle naamvalsvormen verdwenen – behalve in het systeem van persoonlijke voornaamwoorden – dus kan er nooit op deze manier een naamvalsbotsing ontstaan. Daarom is de vertaling in (3) wel goed: *wie* is zowel nominatief als objectief. Dit geldt voor alle andere zelfstandig gebruikte betreffende voornaamwoorden (*wat*,

2 Dit is overigens niet in alle varianten van het Duits het geval. Holger Hopp (p.c.) accepteert hier interne naamval voor het betreffende voornaamwoord: *wer* in (3). Dit patroon staat bekend als ‘inverse (naamvals)attractie’.

hetwelk, hetgeen), dus treedt het naamvalscongruentie-effect in Nederlandse vrije relatieven nooit op. In de volgende paragraaf zal ik laten zien dat naamvalscongruentie in de context van uitbreidende relatiefzinnen ineens wel opduikt.

In verschillende publicaties wordt nog een tweede type congruentie-effect in vrije relatieven besproken: categoriale matching (zie bv. Groos & Van Riemsdijk 1981). Dit betekent dat als de matrix een constituent van type XP selecteert, de in de bijzin geselecteerde en getopicaliseerde constituent ook een XP moet zijn. Dit lijkt een merkwaardige en tegelijk triviale stelling, want alleen DPs komen in aanmerking. (Een DP is een volledige nominale groep, waarbij volgens de recente literatuur een determinator, D, zijn eigen projectie krijgt; dit is dus een functionele 'schil' om NP heen.) Een betrekkelijk-voor-naamwoord(groep) is namelijk een DP en een vrije relatiefzin is een genominaliseerde zin, dus ook per definitie een DP. De mogelijkheid van *pied piping* van een prepositie compliceert de zaak echter. Pied piping is het verschijnsel dat een constituent naar voren verplaatst wordt die groter is dan strikt genomen noodzakelijk lijkt. Een aantal voorbeelden staan in (5), waarin de vraagwoorden *wie*, *waar* en *welke* ingebed zijn in een voorzetselgroep:

- (5) a *Met wie* heb je _ gesproken?
b *Waar* heb je _ gedacht?
c *Met welke man* heb je _ gesproken?

Vaak is pied piping verplicht, maar niet altijd, bv. *Waar heb je aan _ gedacht?*
Beschouw nu (6):

- (6) a * Ik danste met [[met wie] jij ook danste].
b * Ik dacht aan [[aan wie] jij ook dacht].
c * Ik dacht aan [[met wie] jij danste].

De in de matrix geselecteerde vrije relatiefzin is een DP. De verplaatste constituent is echter een PP. Het geheel zou dus een schending van het categoriale congruentieprincipe zijn. Als acceptabel worden soms zinnen van het volgende type gegeven (zelf vind ik ze twijfelachtig):

- (7) a Ik danste [met wie] jij gisteren danste.
b Ik dacht [aan wie] jij ook dacht.
c Ik dacht [waaraan] jij ook dacht.

De gevraagde categorie zou hier PP zijn zowel in de matrix als in de vrije relatiefzin, hetgeen matching oplevert. Volgens mij gaat het hier echter om een soort schijngrammaticaliteit als gevolg van het exact parallelle predikaat in de twee deelzinnen.³ De volgende voorbeelden zijn volstrekt onacceptabel, maar syntactisch equivalent aan (7) in de relevante opzichten:

3 Het algemene patroon is dus ongrammaticaal, maar gek genoeg is (7) redelijk acceptabel.

- (8) a *Ik gaf een kado [aan wie] jij dacht.
 b *Ik speelde [met wie] jij gisteren danste.
 c *Ik besteedde mijn geld [waaraan] jij dacht.

De juiste generalisatie is volgens mij dat pied piping in een vrije relatiefzin überhaupt niet mogelijk is; vergelijk het voorbeeld in (9a).^{4,5} Dat blijkt ook uit (9b), waarin wel gematched wordt (tweemaal DP):

- (9) a *Ik ken over wie jij praat, niet.
 b *Ik geloof wiens broer jij kent.

Het categoriale matching-principe is dus niet juist.

Merk op dat de zinnen in (8a-c) om twee redenen onacceptabel zijn: vanwege pied piping in de vrije relatief, maar ook omdat er in de matrix een voorzetsel ontbreekt. Dat laatste is ook de reden waarom (10) niet kan:⁶

- (10) *Ik besteedde mijn geld waar jij aan dacht.

De gedachte dat een vrije relatief als geheel een PP-status zou kunnen verkrijgen als er een PP in de hoogste specificieerder zit, is onjuist. Zoals gezegd, een vrije relatiefzin is een genominaliseerde zin, en dus een DP. Smits (1991:124) onderstreept dit met Engelse voorbeelden als: *John ate a sausage {in the kitchen / * the kitchen / * in which he was preparing dinner / * which he was preparing dinner in}*.⁷

De vraag is nu, waarom pied piping niet toegestaan is in vrije relatieven, maar wel in semi-vrije en gewone relatieven, zoals in (11).

- 4 Volgens een anonieme recensent is pied piping wel mogelijk als de vrije relatiefzin in een contrastieve of hanging topic links-dislocatiepositie (CLD/HTLD) staat, bv. *Waarover je praat, dat is onzin; Met wat hij ook zegt, ik ben het er niet mee eens*. Ter vergelijking: in een gewone topic- of subjectpositie kan dit volgens mij zeker niet: **Waarover je praat is niet mogelijk; *Over wie Marja het gisteren had is vandaag tegen een boom gereden*; zie ook Smits (1991). De ANS (§5-8-5-5-ii) vermeldt dat een betrekkelijke bijzin met ingesloten antecedent niet met een voorzetsel kan beginnen. Ook het volgende voorbeeld met HTLD (van Smits 1991:126) kan niet: **Over wie jij net sprak, ik draai hem zijn nek om*. Het effect van linksdislocatie op de mogelijkheid van pied piping verdient dus nader onderzoek. In een volgende publicatie (De Vries, in prep.) kom ik hier uitgebreid op terug. Een tweede mogelijk effect waar de redactie op wijst is het verschil tussen een definitieve en generieke interpretatie; het laatste zou pied piping vergemakkelijken, bv. *Ik geloof alleen wiens argumenten zonder geschreeuw gebracht worden*; ik zelf vind dit voorbeeld echter net zo slecht als (9). Een derde mogelijk effect is een verschil in theta-rollen. Een redacteur van Nederlandse Taalkunde vindt (8b) beter dan (8a/c) of bijvoorbeeld **Ik besteed aan wie jij geld geleend hebt, geen aandacht*. Tenslotte meent Van den Toorn (1984:35ff) dat pied piping van een voorzetselvoorwerp in een cleft-constructie mogelijk is; dit ter onderscheiding van bijwoordelijke bepalingen. Een voorbeeld is: *Op wie Karel wacht, is zijn broer*. Volgens mij (en mijn informanten) is deze zin volstrekt onacceptabel. Ook het volgende contrast illustreert mijn stelling: (i) *Waar de apotheker om vroeg, was een nieuw recept*; (ii) **Waarom de apotheker vroeg, was een nieuw recept*. Van den Toorn citeert (ii) echter als acceptabel; (i) noemt hij niet.
- 5 Pied piping in afhankelijke vragen is uiteraard probleemloos, bv. *Hij vroeg met wie ik gesproken had*. Het verschil met vrije relatiefzinnen is soms subtiel; zie bv. Schoonenboom (2000).
- 6 Met een parallel predikaat wordt het iets beter: *Ik dacht waar jij ook aan dacht*; vergelijk (7).
- 7 Volgens Smits is pied piping in vrije relatieven in de Romaanse pro-drop-talen met enig tandengeknars wel mogelijk. Ook in zo'n geval vervult de vrije relatiefzin een DP-functie. Een Spaans voorbeeld is *Con quien me quiero casar, vive a la vuelta*, let. 'met wie ik wil trouwen, woont om de hoek'.

- (11) a Ik geloof degene wiens broer jij kent.
b Ik dacht aan degene met wie jij danste.
c Ik speelde met de man met wie jij gisteren danste.

Het antwoord ligt eigenlijk nogal voor de hand: een betrekkelijk voornaamwoord kan alleen een ingesloten antecedent bevatten als het een link heeft met (lees: verplaatst is naar) de positie die een normaal antecedent (pronominaal of niet) inneemt.⁸ Dat is niet mogelijk als er een prepositie(frase) of iets anders in de weg zit.⁹ Bijvoorbeeld, in **ik dacht aan met wie jij danste* ontbreekt een antecedent, dus moet *wie* naar de hoogste positie, vergelijkbaar met *degene* in (11b); dat lukt niet omdat het voorzetsel *met* de weg verspert. (Meer details over de structuur komen in paragraaf 3 aan de orde.) Smits (1991) benadert het van de andere kant: een vrije relatief ontvangt naamval, dus moet het hoogste element nominaal zijn.

Let op dat verplaatsing uit een PP soms mogelijk is, op voorwaarde dat de prepositie gestrand wordt. Dit verklaart Engelse zinnen van het type “He greeted *whom I was talking to*”, let. ‘hij groette wie ik sprak mee’ of zelfs “he talked to *whom I danced with*”, let. ‘hij sprak met wie ik danste mee’. In het Nederlands is dan het relatieve R-woord *waar* nodig:

- (12) a Hij pakte *waar ik mee speelde*.
b Hij keek naar *waar ik mee speelde*.

Fraai is anders, maar het lijkt te kunnen, zoals verwacht. Merk ook het voorspelde minimale contrast op tussen (12) en (13):

- (13) a *Hij pakte *waarmee ik speelde*.
b *Hij keek naar *waarmee ik speelde*.

Samenvattend, naamvalscongruentie in Nederlandse vrije relatieven is niet aan de orde; categoriale congruentie is een misvatting, die overigens in veel gevallen wel de juiste voorspellingen doet, maar om de verkeerde redenen. De betreffende effecten ontstaan doordat (i) een vrije relatief een DP is en naamval ontvangt en (ii) pied piping in vrije relatieven niet mogelijk is.

● **2 Congruentie-effecten in uitbreidende relatiefzinnen**

2.1 De eerste en tweede persoon

Laten we terugkeren naar het onderwerp congruentie-effecten in uitbreidende relatiefzinnen. Om eventuele naamvalseffecten in het Nederlands te kunnen vinden moeten we

- 8 Sterker nog: de hoogste D; dit blijkt o.a. uit de feiten m.b.t. naamvalscongruentie, zoals hieronder wordt besproken.
9 Behalve dat zijn de veronderstelde relatiefconstructies met een PP-spil zoals bedoeld in (8), niet af te leiden met de normale syntactische regels/transformaties voor het samenstellen van relatieven, zoals bv. besproken in De Vries (2002a).

gebruik maken van persoonlijke voornaamwoorden, die immers een onderscheid kennen in nominatief/objectief, bv. *jij* versus *jou*. Aangezien de eerste en tweede persoon deiktisch en dus referentieel uniek zijn, vallen beperkende relatiefzinnen af. Blijven over de uitbreidende. Het is niet vanzelfsprekend dat appositieve relatiefzinnen met een pronominaal antecedent bestaan. Kijk eens naar (14):

(14) Jij, die zoveel voor het bedrijf gedaan hebt, ontvangt zeker een beloning.

Hier verwijst het betreffende voornaamwoord *die* naar *jij*. Echter, *die* lijkt meer op een derde persoon, net als *dat*, *hetgeen* en de aanwijzende voornaamwoorden. Het paradigma in (15) en (16) laat zien dat dit te snel geconcludeerd is.

(15) a ik heb / *hebt / *heeft
 b jij *heb / hebt / *heeft
 c hij *heb / *hebt / heeft

(16) a ik, die zoveel gedaan heb/*heeft
 b jij, die zoveel gedaan hebt/*heeft

De conclusie moet luiden dat het betreffende voornaamwoord *die* in bijzondere omstandigheden ook naar een 1^e of 2^e persoon kan verwijzen.¹⁰ Ter vergelijking: in het Duits wordt de overgang naar een eerste of tweede persoon gecodeerd door een extra pronomen: *ich, der ich...*; *du, der du...*

Appositieve relatiefzinnen bij een pronominaal antecedent behoren weliswaar tot een zeker pathetisch en infrequent taalgebruik, maar de constructie is wel degelijk interessant. In (17) en (18) staan voorbeelden van relatiefzinnen bij antecedenten van de 1^e en 2^e persoon in de nominatief en objectief:

(17) a Dat ik, die jouw leerling ben, jou terecht moet wijzen...
 b Wij, die dappere soldaten zijn, bombarderen alles plat.
 c Jij, die zo goed rennen kan, moet snel vertrekken.
 d Jullie, die zo goed in rekenen zijn, gaan door naar de finale.

(18) a Ze keek naar mij, die zij nooit eerder opgemerkt had!
 b Ze namen ons, die zij beschoten hebben, gevangen.
 c De koningin gaf jou, die zij niet persoonlijk kende, een lintje.
 d De directeur feliciteerde jullie, die hij al eerder geprezen had.

10 In zekere zin is er dus een mismatch. Deze doet denken aan de (uitgestorven) vocatief, die een werkwoordsvorm in de tweede persoon oproept, ook al heeft het subject-topic of antecedent de vorm van een derde persoon. Merk verder op dat als de appositieve zin met behulp van een semi-vrije relatiefzin wordt uitgedrukt, er een afstandelijk perspectief ontstaat en bij voorkeur de werkwoordsvorm van de derde persoon wordt gebruikt:

(i) Jij, degene die zoveel gedaan heeft/?*hebt, verdient een lintje.

(ii) Ik zag jou, degene die zoveel gedaan heeft/*hebt.

Ik kom hierop terug.

Als de naamval van het pronominale antecedent en het betrekkelijk voornaamwoord verschillen, blijkt de constructie niet acceptabel voor sommige sprekers. In feite blijkt dat de situatie redelijk complex is. Mijn informanten kunnen worden ingedeeld in drie groepen sprekers, waarvan ik de oordelen variant A, B en C zal noemen.¹¹ Variant A is het strengst, C is zeer tolerant, en B zit ertussenin. Om het geheel niet nog gecompliceerder te maken heb ik de oordelen per variant verabsoluteerd tot goed of fout. De varianten vallen onder het Algemeen Nederlands; voor een indeling naar leeftijd of streek van herkomst zijn in eerste instantie geen duidelijke aanwijzingen, maar zoiets vereist veel meer gegevens. Waar het mij om gaat zijn de mogelijke syntactische patronen.

Welnu, in (19) staat het antecedent in de objectieve naamval en is het relativum nominatief; in (20) geldt het omgekeerde:

(19)	A	B	C	
	a	*	*	√ Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar ben!
	b	*	√	√ Ze namen ons, die toch dappere soldaten zijn, gevangen.
	c	*	*	√ De koningin gaf jou, die zoveel gedaan hebt voor de maatschappij, een lintje.

(20)	A	B	C	
	a	*	√	√ Ik, die hij ooit verachtte, ben nu zijn idool.
	b	*	√	√ Wij, die hij beschimpte, zijn beledigd.
	c	*	√	√ Jij, die hij ter verantwoording wil roepen, bent pas 14 jaar oud.

De negatieve oordelen zijn op het eerste gezicht merkwaardig. Er is hier immers geen constituent die een dubbele functie vervult, anders dan in vrije relatieven. Bovendien kent het betrekkelijk voornaamwoord *die* zelf geen naamvalsonderscheid meer in het huidige Nederlands. Niettemin is er een duidelijk naamvalcongruentie-effect te zien in variant A, zoals blijkt uit het contrast tussen (17)/(18) enerzijds en (19)/(20) anderzijds. Bij C treedt dit effect in het geheel niet op, hetgeen overeen komt met de situatie in oudere stadia van het Nederlands, en ook met bv. het Engels van Shakespeare (zie verder paragraaf 5). In variant B is niet de naamval alleen bepalend, maar de naamval in combinatie met een hoorbare congruentiemismatch op het werkwoord, zoals in (19a/c). In (20) is *die* geen onderwerp, dus doet zich geen probleem voor bij het werkwoord. Als de eerste en derde persoon samenvallen, zoals bij *zijn* in (19b), dan is de zin acceptabel. De voorbeelden (19a) en (19c) kunnen worden verbeterd door de verledentijdsvormen *was* en *had* te gebruiken; zie (21b) en (22b). De vormen *is* en *heeft* (die niet ambigu zijn) zijn voor een aantal sprekers van variant B minder geslaagd; zie (21c) en (22c). Hier is dus een verdere opsplitsing nodig.

11 Het onderwerp blijkt dus ingewikkelder te zijn dan ik in mijn proefschrift heb voorgesteld. Ook de bespreking in Rooryck (1994a/b) is niet toereikend.

- (21)
	A	B1	B2	C	
a	*	*	*	√	Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar <i>ben</i> ₁ !
b	*	√	√	√	Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar <i>was</i> _{1/3} !
c	*	√	??	*	Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar <i>is</i> ₃ !

- (22)
	A	B1	B2	C	
a	*	*	*	√	De koningin gaf jou, die zoveel gedaan <i>hebt</i> ₁ ..., een lintje.
b	*	√	√	√	De koningin gaf jou, die zoveel gedaan <i>had</i> _{1/3} ..., een lintje.
c	*	√	??	*	De koningin gaf jou, die zoveel gedaan <i>heeft</i> ₃ ..., een lintje.

Bij een naamvalsbotting moet in variant B1 een derdepersoonsvorm worden gebruikt (vgl. Rooryck 1994a); B2 prefereert een dubbelzinnige vorm. Let op dat in tegenstelling hiermee de eerste persoonsvorm *ben* vereist is in (17a): *dat ik, die jouw leerling ben...* Hier is *is* geheel onacceptabel. De wens naar een ambigue werkwoordsvorm of een derde persoon hangt dus samen met een naamvalsmismatch. Merk tenslotte op dat variant C gewoon voor de eerste (respectievelijk tweede) persoon kiest.

Net als in vrije relatiefconstructies kan casussyncretisme een mogelijke naamvalsmismatch teniet doen. Dat is het geval met *jullie*, dat zowel nominatief als objectief kan uitdrukken; zie (23a/b). Verder is er zoals bekend geen onderscheid meer tussen accusatief en datief (23c):¹²

- (23)
	A	B	C	
a	√	√	√	Ik geef jullie, die zo goed in voordragen zijn, het woord.
b	√	√	√	Jullie, die ik nog niet ken, krijgen eerst het woord.
c	√	√	√	Hij gaf jou/mij, die men alom prees, een cadeau.

Zoals verwacht is (23a-c) in alle varianten correct. Aangezien in het Nederlands de meervoudsvormen van de werkwoorden persoonsneutraal zijn, kan dat een alternatieve of additionele verklaring zijn voor de aanvaardbaarheid van (23) in variant B. Voor variant A is casussyncretisme in *jullie* de enig mogelijke verklaring: deze variant is immers ongevoelig voor de werkwoordsuitgang (vgl. 19-22). Variant C, tenslotte, is in zijn algemeenheid ongevoelig voor naamvalseffecten.

2.2 De derde persoon

De patronen zoals hierboven beschreven, moeten ook met de derde persoon tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Dat is inderdaad het geval. De zinnen in (24) tonen congruentie in naamval, die in (25) een 'schending' daarvan:

- (24)
- Hij, die altijd al ongedurig was, zal spoedig vertrekken.
 - Zij, die altijd al ongedurig waren, zullen spoedig vertrekken.
 - Ik geef hem, die ik nog niet ken, eerst het woord.
 - Ik geef hun, die ik nog niet ken, eerst het woord.

¹² Het uit de intuïtie verdwenen onderscheid tussen *hen*_{ACC}/*hun*_{DAT} en tussen *wie*_{DAT}/*die*_{ACC} zal ik hier negeren.

- (25)
	A	B	C	
a	*	√	√	Hij, die jij nog geholpen hebt, is zojuist aangekomen.
b	*	√	√	Zij, die jij nog geholpen hebt, zijn zojuist aangekomen.
c	*	√	√	Ik gaf het woord aan hem, die jou nog geholpen heeft.
d	*	√	√	Ik gaf het woord aan hen, die jou nog geholpen hebben.

Variant B en C geven nu dezelfde oordelen, zoals te verwachten valt. In variant B zijn (25a-d) acceptabel, in tegenstelling tot (19a/c) – bv. **Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar ben!* – vanwege het feit dat de werkwoordsvorm niet afwijkt van de derde persoon. Voor variant A is dit wederom ondergeschikt aan het naamvalsprobleem. Variant C blijft tolerant.

Beschouw tenslotte *beperkende* relatiefzinnen met een pronominaal antecedent – met andere woorden: semi-vrije relatieven. Deze staan per definitie in de derde persoon. Zoals eerder genoemd, vertonen ze *geen* congruentie-effect. Voor de duidelijkheid: dit is het normale patroon; wat appositieven laten zien is onverwacht. Een duidelijk voorbeeld is (26) in het Duits.

- (26) a Der, den ich kenne, steht dort. [beperkend]
 b Ich kenne den, der dort steht.

In het Nederlands wordt meestal *degene* (Duits: *derjenige*) gebruikt, maar dat is casusneutraal, dus onbruikbaar voor het doel hier. Wel kunnen gewone persoonlijke voornaamwoorden worden gebruikt. Voorbeelden met volledige congruentie zijn (27a/b):

- (27) a Hij die goed doet, zal goed ontmoeten.
 b Ik zag hem die jij beschreven hebt.

Zoals steeds zijn deze probleemloos. In (28) is er geen naamvalcongruentie (vergelijk (26) in het Duits):

- (28)
	A	B	C	
a	√	√	√	Hij die de schoen past, trekke hem aan.
b	√	√	√	Hij die ik strafte, was stout.
c	√	√	√	Ik heb hem die stout was geweest, gestraft.
d	√	√	√	Ik ken hem die daar staat.

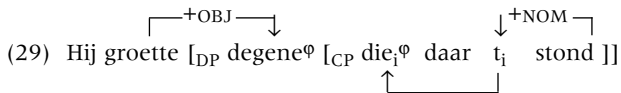
Ook dit is voor elke variant acceptabel.

Kortom: appositieve relatieven met een pronominaal hoofd vertonen congruentie-effecten. Hiervan zijn verschillende varianten aan te treffen. Ten dele is het verschijnsel vergelijkbaar met casusmatching in vrije relatiefzinnen in talen met morfologische naamval, zoals het Duits. Het geheel wijkt af van de situatie in gewone en semi-vrije restrictieve relatiefzinnen. In de volgende paragrafen zal ik proberen een syntactische beschrijving van de genoemde feiten te geven.

3 Bespreking: appositie, coördinatie en (semi-)vrije relatieven

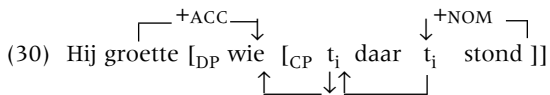
Een betrekkelijk voornaamwoord gedraagt zich als een gebonden anafoor. Het ‘verwijst’ verplicht naar het antecedent,¹³ en congrueert er in bepaalde opzichten mee. Die congruentie omvat de zogenaamde phi-kenmerken (geslacht, persoon, getal), maar cruciaal niet naamval. Vergelijk in dit opzicht het verband tussen *iedereen* en *hem* in *Iedereen beweerde dat de koningin naar hem had gezwaaid*.

In (29) worden in versimpelde vorm de betreffende relaties weergegeven aan de hand van de voorbeeldzin *Hij groette degene die daar stond*, een semi-vrije relatiefzin. De betrekkelijke bijzin is als bijvoeglijke bijzin ingebed in een nominale constituent, waarvan de uitgebreide projectie DP de hoogste laag is.

De objectieve naamval van *groette* wordt uitgedeeld aan (of: gecontroleerd met) het hoofd van de DP, *degene*. In de bijzin krijgt het onderwerp, *die*, nominatieve naamval via de flexie van het werkwoord. Bovendien wordt dit onderwerp, dat tevens de functie van een betrekkelijk voornaamwoord heeft, getopicaliseerd op de manier van vraagwoordverplaatsing. De t_i geeft het spoor (Eng: ‘trace’) weer van *die*. Onder adjacentie wordt de phi-congruentie tussen *degene* en *die* gecontroleerd. Dit is aangegeven met het superscript ϕ . Duidelijk is dat de naamvallen hiervan onafhankelijk van elkaar zijn.

In (30) is de structuur van de equivalente vrije relatiefzin geschetst. Merk op dat de relatiefzin nog steeds een bijvoeglijke bijzin is, maar dat het antecedent en het betrekkelijk voornaamwoord versmolten zijn tot één woord *wie*. Het feit dat *wie* een ingesloten antecedent bevat, wordt dus geanalyseerd als verplaatsing van het betrekkelijk voornaamwoord naar de determinatorpositie van het antecedent; dit is een vorm van incorporatie.¹⁴

Deze zienswijze verklaart dat de naamvallen uit de hoofdzin en de bijzin gekoppeld worden, hetgeen kan leiden tot congruentie-effecten, zoals in het Duits.¹⁵ *Wie* heeft hier immers twee rollen: die van antecedent en die van betrekkelijk voornaamwoord. Verder is duidelijk waarom de betrekkelijke voornaamwoorden die in vrije relatiefzinnen gebruikt worden, kunnen verschillen van die in gewone of semi-vrije relatieven: ze staan op een andere positie en hebben een andere interne structuur. In het (standaard) Neder-

¹³ Het is echter geen verwijswoord in de normale zin, maar eerder een soort afhankelijk aanwijzend voornaamwoord (bv. ‘*die man*’) in dit opzicht. Zie De Vries (2002b) voor een bespreking.

¹⁴ Zie De Vries (2002a:220ff) voor een formele analyse.

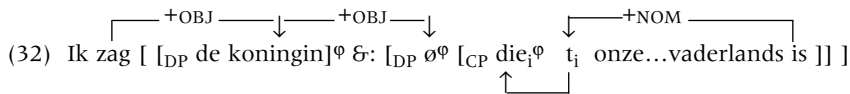
¹⁵ Let op dat de constructie verschilt van zinnen met exceptionele casusmarkering zoals in *Hij zag [jou komen]*, waarbij de naamval van *zien* uitgedeeld wordt aan een subconstituent van de objectszin.

lands wordt *wie/wat* in vrije relatieven gebruikt en doorgaans *die/dat* in relatiefzinnen met een pronominaal of volledig antecedent.¹⁶

Dan nu over de uitbreidende betrekkelijke bijzinnen. Ik heb in mijn proefschrift betoogd dat deze een coördinatiestructuur impliceren. De relatiefzin is een specificerend conjunct bij het antecedent, vergelijkbaar met de situatie bij apposities zoals *de koningin, onze Godsvruchtige moeder des vaderlands* (zie ook Koster 2000 en Sturm 1986). De asyndetische relatie kan worden geparafraseerd met *oftewel* (soms *en wel, namelijk*). Als de vergelijking met apposities serieus wordt genomen, dan moet het tweede conjunct bestaan uit een (complexe) DP. Dat impliceert dat de relatiefzin genominaliseerd is, oftewel dat deze in feite een semi-vrije relatiefzin is met een leeg pronominaal antecedent (vgl. Canac-Marquis & Tremblay 1998). Een parafrase van deze analyse is gegeven in (31b):

- (31) a Ik zag de koningin, die onze Godsvruchtige moeder des vaderlands is.
 b ... [[_{DP} de koningin], oftewel [_{DP} zij die onze Godsvruchtige moeder des vaderlands is]]

Merk op dat het appositieve deel geen ‘echte’ vrije relatiefzin kan zijn: dan zou immers het relativum *wie* gebruikt moeten worden. De structuur van (31a) is als volgt:¹⁷

Het teken &: staat hier voor specificerende coördinatie (‘oftewel’). ∅^φ is het lege pronomen (‘zij’). Beide conjuncten krijgen de objectieve naamval van *zag* (vgl. *ik zag hem en/of haar*).¹⁸ Het relativum *die* krijgt nominatief van *is* in de bijzin en wordt getopicaliseerd. Er is abstracte phi-congruentie tussen het hoofd (∅) en het relativum (*die*). Indirect, d.w.z. via ∅, verwijst het relativum naar het overte antecedent *de koningin* (zie ook paragraaf 4). Dit alles toont, in grote lijnen, de gewone situatie in uitbreidende relatiefzinnen. In de volgende paragraaf worden de congruentie-effecten besproken.

16 Er is hier een grote dialectische variatie. De strijd tussen de *w*- en de *d*-vorm in betrekkelijke voornaamwoorden wordt beschreven in Bennis (2001). Een betrekkelijk voornaamwoord heeft twee functies. Het is een verwijswoord, een functie die doorgaans met een *d*-woord wordt gecodeerd. Tegelijk is het is ook een operator die een relatie met het ‘gat’ in de relatiefzin heeft – m.a.w. een relatief pronomen ondergaat vooropplaatsing, vergelijkbaar met vraagwoordverplaatsing; die functie wordt doorgaans met een *w*-woord uitgedrukt. Welke functie wanneer ‘wint’ is een willekeurige, dialect-afhankelijke keuze. In vrije relatieven is de keuze minder willekeurig: de verwijzende functie is immers op de achtergrond geraakt, doordat het antecedent ingesloten is. In de Germaanse én de Romaanse talen vind je dan ook een sterke voorkeur voor de vraagwoordvorm in vrije relatieven.

17 Ik volg hier de conventie dat een subject met een operator-kenmerk naar SpecCP verplaatst wordt, ook al is dat niet noodzakelijk voor de woordvolgorde. Binnen een Minimalistische derivatie is deze aanname betwistbaar, maar voor de strekking van dit artikel is dat niet speciaal van belang.

18 Dit is een versimpeling; zie verder.

● 4 Congruentie, perspectief en morfologie

4.1 Introductie

Wat veroorzaakt nu het verschil tussen appositieve zinnen met een volledig antecedent en die waarvan het antecedent pronominaal is, zoals besproken in paragraaf 2? (De verschillende varianten komen in de volgorde C – A – B aan de orde.) Een aantal zaken speelt hierbij een rol: naamval, de flexibiliteit van de persoon en het getal van het betreffende voornaamwoord, het geïmpliceerde pronominale element en een eventuele perspectiefwisseling door de spreker.

Als het antecedent een derde persoon is, wat ook het geval is in normale appositieven, dan is ook het betreffende voornaamwoord gewoon een derde persoon en vindt er geen wisseling van perspectief plaats. In (33) is dat anders:

(33) dat uiterekend jij, degene die altijd zo nauwgezet *is*, deze fout hebt begaan...

De werkwoordsvorm *is* duidt erop dat *die* een derde persoon uitdrukt en dus dat er een wisseling van perspectief plaatsvindt na de tweede persoon *jij*. In het Nederlands moet een dergelijke perspectiefwisseling worden gecodeerd met een pronomen; dit is *degene* in (33). De zin contrasteert minimaal met (34):

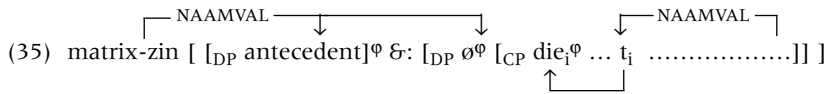
(34) dat uiterekend jij, die altijd zo nauwgezet *bent*, deze fout hebt begaan...

Hier is de vorm *is* onacceptabel. Het geïmpliceerde lege pronomen tussen *jij* en *die* – vgl. \emptyset in (32) – kan geen verandering van perspectief teweeg brengen: het moet zich aanpassen aan de omgeving.

Zoals hierboven vermeld, moet \emptyset ('degene') congrueren met het betreffende voornaamwoord dat er direct op volgt. Het element doet volop mee in de syntaxis van de zin: het vormt het hoofd van de projectie die de nominalisering van de bijzin reflecteert, het ontvangt naamval vanuit de context van de hoofdzin, en het matcht zijn phi-kenmerken met het naburige pronomen. Door de discourse-relatie met het antecedent en het verbod op perspectiefwisseling, wordt bepaald dat de phi-kenmerken in (34) een tweede persoon enkelvoud inhouden.

4.2 Variant C

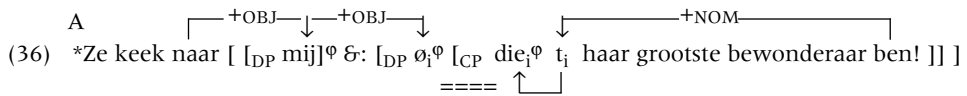
Het zal duidelijk zijn dat de bovenstaande redenering de liberale variant C uit paragraaf 2 verklaart: \emptyset heeft de naamval van het antecedent, *die* de naamval die in de bijzin vereist is, en *die* past zijn phi-kenmerken aan aan \emptyset en dus indirect aan het antecedent. Er is daarom geen naamvalscongruentie, maar wel phi-congruentie. Als *die* onderwerp is in de bijzin, uit zich dat in de vervoeging van de persoonsvorm (bv. *jij, die zo nauwgezet bent*). De gang van zaken in variant C kan als volgt worden weergegeven:

Dit komt overeen met de situatie in uitbreidende en beperkende relatiefzinnen met een volledig antecedent en met semi-vrije relatiefzinnen, zij het dat bij deze types uiteraard alleen de derde persoon mogelijk is.

4.3 Variant A

Variant A is strenger. De achtergrond hiervan is het verschil tussen ∅ in een appositieve relatiefzin met een volledig antecedent en een met een pronominaal antecedent. In het eerste geval is ∅ een pronominale verwijzing naar een referentiële DP. In het laatste geval is het antecedent zelf ook een verwijzing. Dat lijkt dubbelop. Het element ∅ moet daarom worden gelicentieerd door een element met een duidelijke functie. In aanmerking hiervoor komt het betrekkelijk voornaamwoord, waarmee toch al phi-congruentie van kracht is. Variant A eist dan ook totale congruentie tussen ∅ en *die*. Dit lijkt op de situatie in vrije relatiefzinnen – vergelijk (30) in paragraaf 3 hierboven – zij het dat van gehele assimilatie (incorporatie) geen sprake kan zijn: het betrekkelijk voornaamwoord is immers *die* en geen *wie*.¹⁹ Bij gelijke naamval van het antecedent en *die* is er geen probleem, bv. *ik, die...ben*. Anders wordt het als de naamvallen afwijken, bv. *A: *ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar ben!* De structuur in (36) laat zien hoe zo'n zin fout loopt:

De totale congruentie tussen ∅ en *die* is weergegeven met == en het subscript *i*. Dit impliceert dat een dubbele naamvalseis ontstaat. Voor meer voorbeelden, zie (17)/(18)/(24) versus (19)/(20)/(25) in paragraaf 2.

Zinnen van het type in (36) kunnen gerepareerd worden door ∅ (en eventueel &:) lexicaal te maken, zoals in (37):

(37) Ze keek naar mij, (nl.) degene die haar grootste bewonderaar is!

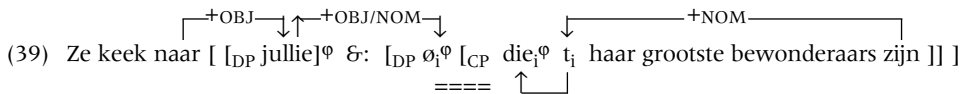
In dat geval vervalt de licentieplicht en daarmee de dubbele naamvalseis. Merk op dat dit voor een perspectiefwisseling zorgt, hetgeen tot uitdrukking komt in de persoonsvorm *is*.

Tot zover is het patroon van variant A duidelijk. Een complicatie vormen echter de zinnen in (38), zoals eerder genoemd in paragraaf 2:

- (38) a Ze keek naar jullie, die haar grootste bewonderaars zijn.
- b Jullie, die zij zo bewonderde, krijgen eerst het woord.

19 Overigens accepteert een van mijn informanten wel *wie* in voorbeeldzinnen met een eerste of tweede persoon.

Hier wordt het potentiële naamvalsconflict verzacht door het feit dat *jullie* geen morfologisch waarneembaar naamvalonderscheid kent.²⁰ Maar als dat het geval is, waarom geldt dan niet hetzelfde voor het betreffende voornaamwoord *die* in (36)? Het antwoord schuilt volgens mij in de manier waarop \emptyset aan zijn omgeving gerelateerd is. Twee zaken zijn hierbij van belang: de syntactische relatie met *die* en de paratactische relatie met *jullie* (zie verder). Wat betreft de syntactische congruentie tussen \emptyset en *die*, deze berust zoals steeds op abstracte kenmerken, waaronder naamval. Of *die* morfologisch dubbelzinnig is, is dan niet van belang. Anders ligt het bij de relatie tussen \emptyset en het antecedent. Het element \emptyset is het hoofd van een tweede conjunct. Aangezien conjuncten elkaar niet c-commanderen, maar in een paratactische relatie tot elkaar staan (zie o.a. De Vries 2002c), kan er geen sprake zijn van syntactische congruentie of binding. Het verband tussen *jullie* en \emptyset ('degenen') is dus een soort discourse-relatie, en daarmee in bepaalde opzichten vergelijkbaar met gewone pronominale verwijzing.²¹ Het feit dat een perspectiefwisseling mogelijk is – mits \emptyset wordt uitgespeld, zoals in (37) – wijst daar ook op. Op discourse-niveau staat niet vast of *jullie* nominatief of objectief is (anders dan bij de objectievorm *mij* in (36); deze is ondubbelzinnig objectief). De vergelijking met \emptyset , die op grond van de bijzinssyntaxis nominatief moet zijn, is daarom probleemloos. Kortom, de representatie van (38a) kan getekend worden als in (39):

Het naamvalssyncretisme in *jullie* maakt indirect dat totale congruentie tussen \emptyset en *die* mogelijk is.

4.4 Variant B

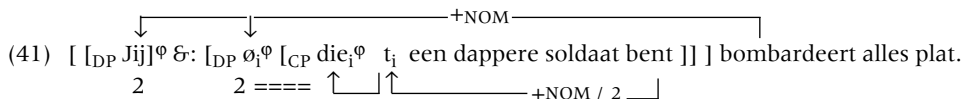
Beschouw tenslotte variant B. Uit paragraaf 2 is gebleken dat voor deze variant zowel naamval als persoon en getal van belang zijn. Uit (40) blijkt dat de persoon van het betreffende voornaamwoord niet gefixeerd is als de derde persoon:

(40) Jij, die een dappere soldaat bent/*is, bombardeert alles plat.

Het lijkt erop dat als er naamvalcongruentie is, *die* zich in alle aspecten aanpast aan \emptyset , dus indirect aan het antecedent. Dit is getekend in (41), waar van de \emptyset -kenmerken de persoon is uitgelicht:

20 Zoals besproken in paragraaf 2 doet de potentieel ambigue werkwoordsvorm *zijn* niet ter zake in variant A. In variant B is dat wel zo; zie verder.

21 Volgens Sells (1985) en Demirdache (1991) is de relatie tussen het antecedent en het betreffende voornaamwoord in een appositieve configuratie een verplichte discourse-relatie; Sells noemt die "cospecificatie". Deze kan worden weergegeven in een DRT-framework (Discourse Representation Theory; zie Kamp & Reyle 1993). Als mijn representatie van appositieve relatieven juist is, moet deze analyse betrekking hebben op de relatie tussen het antecedent en \emptyset ; vervolgens zijn \emptyset en het betreffende voornaamwoord nauw syntactisch gerelateerd zoals beschreven in de tekst.

De totale congruentie komt op dezelfde manier tot stand als in de voorgaande voorbeelden, waar uiteraard ook de persoonscongruentie meespeelt.

Variant B wijkt af van de andere varianten als er geen naamvalsovereenkomst is. Variant B is toleranter dan A: de totale congruentie-eis wordt in dit geval losgelaten. Beschouw eerst variant B1. De relevante voorbeelden zijn herhaald in (42):

- (42) Variant B1:
- a Ik, die hij ooit verachtte, ben nu zijn idool.
 - b Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar *is*₃ / *was*_{1/3} / **ben*₁ !

Volgens Rooryck (1994a) is er een hiërarchie in de kenmerken van een nominale constituent, waarbij persoon voor naamval komt en naamval voor getal. In een uitbreidende relatiefzin worden de kenmerken van het antecedent in de omgekeerde volgorde (van buiten naar binnen) aan het betrekkelijk voornaamwoord doorgegeven of ermee gecontroleerd. Persoon en getal zijn vrij in te vullen, maar de naamval van *die* wordt onafhankelijk van het antecedent ook in de bijzin bepaald. Bij zinnen als in (42) levert dit een conflict op. Het gevolg is dat er een blokkade optreedt en het doorgeefproces staakt, aldus Rooryck. Daarom blijft *die* zonder persoonskenmerk. In (42a) is dat niet erg, maar in (42b) is het een probleem, want daar is *die* een subject, en dus moet het werkwoord noodgedwongen overgaan tot een zogenaamde default strategie. Het default persoonskenmerk is de derde persoon; daarom zijn *is* en *was* in (42b) acceptabel, maar *ben* niet. Het getal is al doorgegeven voordat de naamvalsblokkade optreedt; vandaar dat een meervoudsvorm hier niet aan de orde is: * *mij*, *die...zijn/waren*; bij een meervoudig antecedent is het uiteraard andersom: *ons*, *die... zijn/waren/*is/*was*.

In variant B2 zijn de data net iets anders. De cruciale voorbeelden zijn herhaald in (43):

- (43) Variant B2:
- Ze keek naar mij, die haar grootste bewonderaar *was*_{1/3} / ??*is*₃ / **ben*₁ !

Default congruentie zoals Rooryck voorstelt, is hier marginaal mogelijk, maar de voorkeur heeft het patroon waarbij de persoon van het subject in de bijzin ambigu is, bv. eerste en derde persoon in (43). Het lijkt erop dat *die* niet alleen de persoon van het antecedent overneemt, maar tegelijk ook een derde persoon moet uitdrukken. Dit wordt zichtbaar in de werkwoordsvorm:

- (44) Ze keek naar mij₁, ø₁ die_{1/3} haar grootste bewonderaar *was*_{1/3} !
- OBJ NOM

Als *die* een object is, kan het natuurlijk zonder problemen (deels) voor een derde persoon doorgaan, omdat dan geen congruentie met het werkwoord aan de orde is; zie (45):

- (45) Jij₂, \emptyset_2 die_{2/3} hij verachtte, bent nu zijn idool.
 NOM OBJ

Er is dus partiële congruentie tussen \emptyset en *die* als de naamvallen verschillen.

4.5 Conclusie

Hiermee zijn alle varianten besproken. In algemene zin kan men stellen dat een uitbreidende relatiefconstructie een hogere synthesegraad heeft als het antecedent pronominaal is. Dat wordt op een geheel andere manier bevestigd door het feit dat een ‘parenthetische V2-relatiefzin’ niet mogelijk is. Ter vergelijking, in (semi-)vrije relatiefzinnen is de hoofdzinsvolgorde uiteraard ook niet mogelijk; zie (46) t/m (48):

- (46) a De boze man, die om drie uur was aangekomen, was doorweekt.
 b De boze man – die was om drie uur aangekomen – was doorweekt.
- (47) a Ik/hij, die om drie uur was aangekomen, was doorweekt.
 b *Ik/hij – die was om drie uur aangekomen – was doorweekt.
- (48) a Wie / degene die om drie uur was aangekomen, was doorweekt.
 b *Wie / degene die was om drie uur aangekomen, was doorweekt.

Met beperkende V2-relatieven ligt het gecompliceerder; zie Gärtner (2001). Een nadere bespreking van dit verschijnsel zou hier te veel afleiden van het onderwerp.

● 5 Een beknopte vergelijking met andere talen

De patronen zoals hierboven beschreven, vinden we gedeeltelijk ook in andere talen terug. Variant C komt vermoedelijk overeen met de standaardvarianten van verschillende Romaanse talen, nl. Spaans, Frans, Latijn en Italiaans (zie Rooryck 1994a), met oudere stadia van het Nederlands en met het Engels uit de King James bijbel (Jack Hoeksema, p.c.). In dit patroon zijn de naamvallen van het antecedent en het betrekkelijk voornaamwoord onafhankelijk,²² maar er vindt wel congruentie van phi-kenmerken plaats. Een voorbeeld uit het Spaans is (49), uit Rooryck (1994a:18):

- (49) a yo, que astoy aquí
 let. ‘ik, die ben hier’
 b para mí que estoy aquí
 let. ‘voor mij, die ben hier’

²² In feite wordt in de Romaanse talen vaak een zogenaamd ‘betrekkelijk voegwoord’ gebruikt. In plaats van een betrekkelijk voornaamwoord is er waarschijnlijk een abstracte operator die *wh*-verplaatsing ondergaat; zie Chomsky (1977).

Rooryck (1994a:6) laat echter met enkele voorbeelden zien dat in bepaalde dialecten van het Frans dit patroon doorbroken wordt. Een zin uit het Frans van Alberta is (50):

- (50) C'est moi qui est venu.
let. 'Het is ik die is gekomen.'

De vorm *est*₃ wijst op een default persoon bij een naamvalsbotsing, zoals in variant B in het Nederlands. Op grond van een enkel voorbeeld kan echter geen patroon worden vastgesteld; bovendien kan het zijn dat de speciale cleft-constructie (*het is...die/dat*) in (50) van invloed is. Verder onderzoek is hier dus noodzakelijk.

In het standaard Duits wordt een extra voornaamwoord ingevoegd in de betreffende constructie: *ich, der ich...* enzovoorts.²³ Hierdoor wordt gegarandeerd de persoon van het antecedent gehandhaafd (een default derde persoon zoals in variant B is dus uitgesloten). Ook de naamval lijkt onafhankelijk: bv. *mir*_{dat} *der ich*_{nom} is mogelijk (zie De Vries 2002a:228/9); het omgekeerde is ongebruikelijker, maar een acceptabel voorbeeld is (51), volgens Angela Grimm (p.c.):

- (51) Ich, den mich der Räuber überfiel, hatte kein Geld mehr.
let. 'Ik, die mij de rover overviel, had geen geld meer.'

Afgezien van het extra voornaamwoord gedraagt het standaard Duits zich dus min of meer volgens variant C. In het meervoud ontstaan echter problemen die op naamvalscongruentie duiden:

- (52) *Der Räuber überfiel uns, die (wir) kein Geld mehr hatten.
let. 'de rover overviel ons, die (wij) geen geld meer hadden.'

In een beperkt domein duikt dus ineens een equivalent van variant A op (althans voor mijn informanten). Ook hier is duidelijk verder onderzoek nodig, voordat er conclusies kunnen worden getrokken.

Rooryck (1994a:17) geeft het patroon in (53) voor het (moderne) Engels. Het komt overeen met variant B1 in het Nederlands:

- (53) a It is I who am/??is responsible for this mess.
let. 'Het is ik die ben/??is verantwoordelijk voor deze rotzooi.'
b It is for me, who is/*am responsible for this mess.
let. 'Het is voor mij, die is/*ben verantwoordelijk voor deze rotzooi.'

Merk op dat deze zinnen wederom cleft-constructies bevatten. Mijn informanten geven een patroon dat met (53) in tegenspraak is:

23 In het meervoud en bij de derde persoon is dit echter optioneel.

- Demirdache, H. (1991).** *Resumptive Chains in Restrictive Relatives, Appositives and Dislocation Structures*. Proefschrift, MIT. Gedistribueerd door MIT Working Papers in Linguistics, Cambridge, Mass.
- Gärtner, H.-M. (2001).** Are there V2 relative clauses in German? *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 3, 97-141.
- Groos, A. & H. van Riemsdijk (1981).** Matching Effects in Free Relatives: A Parameter of Core Grammar. In: A. Belletti e.a. (red.) *Theory of Markedness in Generative Grammar*, Proceedings van de 1979 GLOW conferentie, Scuola Normale Superiore, Pisa, 171-216.
- Haeseryn, W. e.a. (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede druk, Groningen: Martinus Nijhoff.
- Kamp, H. & U. Reyle (1993).** *From Discourse to Logic*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Koster, J. (2000).** Extraposition as Parallel Construal. Manuscript, Rijksuniversiteit Groningen.
- Riemsdijk, H. van (2000).** Free Relatives. SynCom case 44.
- Rooryck, J. (1994a).** *Het universele en het specifieke van het Frans*. Oratie, Universiteit Leiden.
- Rooryck, J. (1994b).** On two types of underspecification: Towards a feature theory shared by syntax and phonology. *Probus* 6, 207-233.
- Schoonenboom, J. (2000).** *Analyse, Norm en Gebruik als factoren van taalverandering. Een studie naar veranderingen in het Nederlands onzijdig relativum*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Sells, P. (1985).** Restrictive and Non-Restrictive Modification. *CSLI Report No. 85-28*, Leland Stanford Junior University, 1-33.
- Smits, R. (1991).** On the division of labour between the grammar and the parser: Some evidence from matching phenomena. In: W. Abraham e.a. (red.) *Issues in Germanic Syntax*, Berlin: Mouton de Gruyter, 119-134.
- Sturm, A. (1986).** *Primaire syntactische structuren in het Nederlands*. Proefschrift, Universiteit Utrecht. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Toorn, M. van den (1984).** *Nederlandse Grammatica*. Negende druk, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vries, M. de (2000).** Appositive Relative Clauses. *Linguistics in the Netherlands*, 221-231.
- Vries, M. de (2002a).** *The Syntax of Relativization*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam. Uitgegeven door LOT, Utrecht.
- Vries, M. de (2002b).** De constituent die niet bestaat. Over het antecedent van betrekkelijke bijzinnen. *In verband met Jan Luif*. CD-rom ter gelegenheid van het afscheid van Jan Luif, Nederlandse Taalkunde, Universiteit van Amsterdam.
- Vries, M. de (2002c).** Coördinatie in drie dimensies. *TABU* 32, 62-73.
- Vries, M. de (in prep.)** Hoofd-interne relatiefzinnen in het Nederlands. Manuscript, Rijksuniversiteit Groningen.

De Middelnederlandse onpersoonlijke constructie en haar grammaticale concurrenten

Semantische motivering van de argumentstructuur

FREEK VAN DE VELDE*

Abstract

Middle Dutch verbs of perception and cognition can occur in the impersonal construction: the third person singular verb takes a dative argument and a genitive argument, respectively encoding the semantic roles of experiencer and source. As has not always been recognised, however, such verbs can occur in other constructions as well. This article claims on the basis of corpus evidence that the impersonal construction, which is traditionally considered something of a syntactic aberration, is part of a well-structured set of different constructional possibilities. The wide array of constructions can be semantically motivated in that the construction accurately indicates the agency of the experiencer. A consequence of this claim is that the argument structure of verbs of perception and cognition, but probably of other verbs as well, is not to be stipulated ad hoc in the lexicon, but is in part to be considered as contributing to the semantics of the sentence.

• I Inleiding

Dit artikel biedt empirische evidentie voor de stelling dat de Middelnederlandse constructie geen grammaticaal curiosum is, maar, net als andere constructies, semantisch goed gemotiveerd kan worden. De opbouw van het artikel ziet er als volgt uit. In §2 wordt de syntactische vorm van de onpersoonlijke constructie behandeld; §3 behandelt de semantiek van de onpersoonlijke constructie en van de werkwoorden die onpersoonlijk gebruikt kunnen worden; §4 gaat dieper in op de verhouding tussen de onpersoonlijke constructie en de grammaticale ‘concurrenten’ ervan. In die paragraaf wordt ook de centrale hypothese van het artikel uitvoeriger toegelicht; in §5, de belangrijkste paragraaf, wordt uitgebreid evidentie aangehaald voor die centrale hypothese; §6 tenslotte somt de belangrijkste bevindingen van het onderzoek op.

* Adres: Departement Linguïstiek, KU Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, 3000 Leuven, België. E-mail: <freek.van-develde@arts.kuleuven.ac.be>. Ik dank Joop van der Horst en Karel van den Eynde voor commentaar bij eerdere versies van de tekst en Kris Heylen en An Carbonez voor de hulp bij de statistische dataverwerking. Verder heb ik de suggesties van de beoordelaars van *Nederlandse Taalkunde* erg gewaardeerd.

● 2 Syntaxis: de onpersoonlijke constructie

Het Middelnederlands heeft – net zoals het Middelenegels en het Middelduits – een zgn. onpersoonlijke constructie. Een voorbeeld:

- (1) den apostelen wonderde des
(de apostelen verwonderden zich erover)

De syntactische vorm van zulke onpersoonlijke constructies wijkt af van de gebruikelijke transitieve constructie met een subject in de nominatief en een direct object in de accusatief: een van de argumenten staat in de datief (of in een voorzetselgroep); een ander argument staat in de genitief (of in een voorzetselgroep), tenminste, als het geen sententiële vorm heeft. In dat laatste geval kan er al dan niet een voorlopig prepositioneel object, genitiefobject of datiefobject staan, waaraan de casusmarkering gehecht kan worden. Een voorbeeld (ontleend aan Van der Horst, 1985:40):

- (2) Lieve kint, dies gedincket mi, dattie sake recht also gevel.
(Lief kind, ik herinner me dat die zaak inderdaad op die manier geschiedde.)

Verder moet nog vermeld worden dat het werkwoord in de derde persoon enkelvoud staat, ongeacht het getal van de argumenten.

● 3 Semantiek: processen van gewaarwording

Opvallend is dat de meeste, zo niet alle werkwoorden die in de onpersoonlijke constructie voorkomen, behoren tot de klasse van de *processen/werkwoorden van gewaarwording* (*experience processes, psych verbs, mental verbs, verbs of perception and cognition*)¹, waaraan de semantische rollen *ondervinder* (*experiencer*) en *bron* (*source, stimulus*) verbonden zijn. Enkele voorbeelden (Van der Horst 1985):

- (3) bedenken, behagen, berouwen, dromen, eisen, ghebreken, ghedenken, ghelusten, ghenoeogen, gruwen, herdenken, hongeren, jameren, langhen, lusten, twivelen, vaken, verdrieten, vergheten

Dergelijke processen van gewaarwording laten zich niet zonder meer in een transitief schema inschakelen, waarbij het subject (in de nominatief) typisch een agens is, terwijl het object (in de accusatief) doorgaans een patiens is. In transitieve zinnen wordt een

1 De termen zijn niet allemaal synoniem. Het zou echter te ver leiden de nuances tussen de verschillende termen die in de literatuur gebruikt worden te onderscheiden. In wat volgt, worden de termen *processen van gewaarwording* en *werkwoorden van gewaarwording* gebruikt. Het verschil tussen de twee is dat *proces* de semantische kant benadrukt, terwijl *werkwoord* het vormelijk aspect benadrukt.

transfer uitgedrukt van het subject naar het object. In het archetypische geval is het subject het causale vertrekpunt van de handeling, en het object het eindpunt.²

Bij processen van gewaarwording daarentegen, vertrekt de causale transfer vanuit beide richtingen. In het voorbeeld *Den apostelen wonderde des* is de bron, *des*, de aanleiding tot de gewaarwording, maar net zo goed kan beargumenteerd worden dat het de apostelen zijn, die vanuit zichzelf iets gewaarworden, die zich verwonderen *over* iets.³

De incongruentie tussen het transitieve schema en het bron-ondervinder-schema maakt dat er binnen een taal en tussen talen heel wat variatie is. Soms krijgt de bron het statuut van subject (nominatief), terwijl de ondervinder het statuut heeft van een object (direct of indirect object) (cf. Palmer 1994:40). Een andere keer is de ondervinder subject. De twee mogelijkheden kunnen geïllustreerd worden aan de hand van de volgende zinnen:

- (4) a Ik houd van peren.
b Peren bevallen me.

Croft (1993) spreekt van “*experiencer-subject*”- en “*experiencer-object*”-constructies. Heel wat linguïsten maken een binaire oppositie: óf de ondervinder is subject, óf de bron is subject. Een dergelijke binaire oppositie is echter ontoereikend voor het Middelnederlands, waarbij in sommige gevallen geen subjectstatuut wordt toegekend,⁴ en er door middel van naamvallen toch een onderscheid gemaakt wordt tussen ondervinder en bron. Als aanvulling op de tweedeling *experiencer-subject* en *experiencer-object*, zegt Croft (1993:64-65) wel dat

there should exist languages in which (...) either experiencer and source are case-marked identically – though not conjoined – or one of the arguments (usually the experiencer) is assigned a ‘neutral’ case marking (neither initiator nor endpoint [of the causal chain, fv]).

- 2 Dat de transitieve constructie met een agens en een patiens inderdaad de archetypische constructie is (in accusatieve talen), wordt aannemelijk gemaakt door o.a. Langacker (1991). Dat idee wordt ook staande gehouden door Thompson & Hopper (2001:52) en door Scheibman (2001:86), met dit voorbehoud dat de ‘cardinale’ transitieve constructie niet in alle genres de frequentste is.
- 3 De causale richting van de gewaarwording is een oud zeer in de taalkunde en de filosofie: richt de ondervinder zijn aandacht op een bron, of dient de bron zich aan bij de ondervinder? Het is allerminst uitgesloten dat sprekers van het Middelnederlands andere opvattingen hadden dan de sprekers van het huidige Nederlands. De onpersoonlijke constructie bij werkwoorden van perceptie biedt misschien een doorkijk van die opvatting. Wat er ook van zij, het verband tussen de constructie en de opvattingen over perceptie zijn stof voor een ander (soort) onderzoek.
- 4 In een generatief geïnspireerd artikel als Van den Berg (1985) wordt er een onzichtbaar *pro* aangenomen, zodat voldaan is aan de subjectsverplichting. Voor terechte en helder geformuleerde tegenargumenten tegen de aanname van een *pro*, zie Weerman (1988). De notie *subject* wordt bij Weerman opgerekt zodat ook Middelnederlandse constituenten die niet in de nominatief staan eronder verstaan worden. Het is niet de bedoeling van dit artikel om die (niet oncontroversiële) analyse aan te vechten, noch ze te verdedigen, al denk ik dat er goede argumenten voor zijn. Zo wordt de claim van Weerman gesteund door de analyse van Allen (1986), die aannemelijk maakt dat een dummy subject in het Oudengels in onpersoonlijk geconstrueerde processen van gewaarwording minder frequent is dan in andere constructies zonder verplicht subject. Het probleem ligt bij de moeilijke definitie van de misschien wel onbruikbare notie *subject*. Om problemen te vermijden wordt met *subject* in wat volgt bedoeld: ‘een constituent in de nominatief’, zonder theoretische claims. Het is m.a.w. gewoon een werkbegrip.

Dat tweede komt al aardig in de buurt van de Middelnederlandse onpersoonlijke constructie, al blijkt uit de voorbeelden die hij geeft, dat zo'n *neutral case* niet zonder meer hetzelfde is als (bijvoorbeeld) een datief.

Het is niet toevallig dat de op het eerste gezicht vreemde onpersoonlijke constructie met een participant in de datief en een in de genitief bij processen van gewaarwording opduikt: het vormelijk niveau (de casusmarkering) weerspiegelt tot op zekere hoogte het betekenisniveau (de semantische rollen).

Voor de link tussen de datief en de semantische rol van ondervinder bestaat er typologische evidentie. Zo merken Blake (1994:145-147), Palmer (1994:40-44, 48, 49, 81, 85) en Comrie (1989:61) op dat de ondervinder vaak in de datief staat, in genetisch niet-verwante talen en Langacker (1991:324-329) geeft een schematische verklaring voor de verwantschap tussen de semantische rol van ontvanger (*recipient*) en die van ondervinder (*experiencer*). Een aanzet tot verklaring voor de betekeniscluster van de Nederlandse datief kan gevonden worden in Geeraerts (1998).

Aan de andere kant is het ook gebruikelijk (met name in heel wat Indo-Europese talen) dat de genitief de bron uitdrukt (cf. Blake, 1994:6, 151).⁵ Weijnen (1971:39) meldt over de genitief:

Overdief (...) zegt dat hij van oudtijds aanduidde: het gedeeltelijk getroffen of slechts benaderd object. Als zodanig trad hij **in het Indogermaans** op als adverbale genitief bij werkwoorden die betekenen: 1) **waarnemen**, 2) regeren, beschikken over, 3) eten, drinken, genieten, 4) geven, nemen, 5) bemachtigen, 6) een bepaald doel nastreven. [markering toegevoegd, fv]

Als de datief als betekenis(aspect) 'doelwit' (*target*) of 'ontvanger' (*recipient*) heeft, en de genitief 'bron' (*source*), dan is de Middelnederlandse onpersoonlijke constructie geen syntactische aberratie meer, maar geven de naamvallen op een doorzichtige manier de semantische rollen weer.

● 4 Syntaxis en semantiek: concurrerende constructies

4.1 Variatie en correlatie van constructies bij verschillende werkwoorden van gewaarwording

De Middelnederlandse naamvallen markeren in de onpersoonlijke constructie de betrokken semantische rollen, zoals uit de vorige paragraaf mocht blijken. De onpersoonlijke constructie is echter lang niet de enige constructie die bij processen van gewaarwording gebruikt wordt. De zgn. 'onpersoonlijke werkwoorden' komen ook voor in niet-onpersoonlijke constructies, of in constructies die niet alle kenmerken van de onpersoonlijke constructie vertonen (vandaar dat het correcter is om te spreken van *onpersoonlijke constructies*, dan van *onpersoonlijke werkwoorden*). Ter illustratie enkele voorbeeldzinnen uit het

5 Het is verleidelijk te veronderstellen dat wanneer de genitief zowel de bron van een proces van gewaarwording, de partitief, als de bezitter kan uitdrukken, dat de overkoepelende betekenis van de naamval 'bron' is, respectievelijk bron van de waarneming/gewaarwording, bron van het geheel en bron van het bezit.

Middelnederlandsch Woordenboek (1998) met het ‘onpersoonlijke werkwoord’ *verwonderen* (de syntactische analyse is, terminologie inclus, overgenomen uit het woordenboek). Naast de onpersoonlijke constructie komen ook de volgende constructies voor:

(5) *intransitief met persoonlijk subject:*

Als die riddere dit aldus ghedaen hadde, verwonderde die coninc ende versprac sijn wedersake ende verhief den riddere in meerre eren

(Toen de ridder dit op die manier gedaan had, was de koning zeer verwonderd en hij berispte zijn tegenstander en betuigde de ridder (nog) meer eer.)

(6) *met de zaak als subject en de datief van de persoon:*

Dit verwonderde den juge noch mere

(Dit verwonderde de rechter nog meer)

(7) *wederkerend:*

Want ic en can my niet verwonderen, hoe dat soo menich mensche versaedt mach sijn ende vervolt van dus cleine(n) relieve.

(Want ik kan me er niet genoeg over verwonderen, hoe zo menig man verzadigd en gevuld kan zijn met zo’n klein klikkje.)

Er is dus veel mogelijk wat de constructie betreft bij processen van gewaarwording, maar dat betekent niet dat willekeur troef is. In wat volgt, wordt nagegaan hoe de verschillende constructies zich tot elkaar verhouden, en in het bijzonder wat de plaats van de onpersoonlijke constructie is in dat plaatje. De volgende hypothese wordt onderzocht:

- (8) Voor processen van gewaarwording geldt dat het gebruik van een bepaalde constructie (de onpersoonlijke constructie inclus) semantisch gemotiveerd is.

Er wordt uitgebreide corpusevidentie aangedragen voor de veronderstelling dat die motivering verloopt aan de hand van de parameter *agentiviteit* (*agentivity*, *agency*). Sommige constructies stellen de ondervinder in een agentiever daglicht dan andere. Het ligt niet voor de hand hoe het agentiviteitsgehalte van een Middelnederlandse ondervinder op een wetenschappelijke manier gemeten moet worden. Een analyse van de semantiek van constructies loopt snel het gevaar circulair te worden. Een voorbeeld daarvan is de redenering die Croft (1993) hanteert om het verschil tussen *experiencer-subject*-werkwoorden en *experiencer-object*-werkwoorden te verklaren: werkwoord *zus* staat in constructie zo omdat de semantiek van het werkwoord dat vereist, maar diezelfde semantiek hangt af van de constructie: *fear* (experiencer-subject) en *frighten* (experiencer-object) hebben een andere semantiek omdat ze met verschillende constructies voorkomen.

Om circulariteit en natte-vingerwerk te vermijden, wordt de volgende onderzoeksoptiek gekozen: van drie verschillende werkwoorden van gewaarwording wordt de argumentstructuur onderzocht. De drie werkwoorden zijn zo gekozen dat ze op basis van hun lexicale semantiek duidelijk verschillen op het vlak van agentiviteit (van hun ondervinder), een begrip dat infra scherper gedefinieerd wordt. De verschillende constructies die gebruikt worden bij deze werkwoorden, worden vervolgens eveneens gerangschikt vol-

gens agentiviteit van de ondervinder. Dan wordt nagegaan of agentievere werkwoorden vaker voorkomen met agentievere constructies (en vice versa).⁶ Statistische tests moeten garanderen dat de vastgestelde correlatie niet aan toeval toegeschreven moet worden.

Naar het einde van het artikel toe (cf. 5.4) wordt de vraag naar een verklaring voor het bestaan van de constructionele variatie kort gesteld. De verklaring voor de *correlatie* tussen constructies en werkwoorden laat immers de vraag naar het bestaan van constructionele *variatie* binnen één werkwoord onbeantwoord. De hypothese is dat de variatie op basis van hetzelfde principe kan worden verklaard als de correlatie: de constructie geeft weer hoe *agentief* de ondervinder opgevat moet worden, en met name bij de processen van gewaarwording is er daarbij ruimte voor variatie. Dat sommige constructies toch vaker bij het ene werkwoord dan bij het andere voorkomen, hoeft niet te verbazen: de lexicale semantiek van het werkwoord is ook weer niet zo rekkelijk dat alles voorkomt. De constructie heeft dus zelf ook een semantische waarde, die ten eerste aansluit bij de brede semantiek van het werkwoord (vandaar de correlatie) en ten tweede aangeeft hoe het werkwoord in de context precies geïnterpreteerd moet worden (vandaar de variatie).⁷

4.2 Motivering van de werkwoordselectie en de parameter agentiviteit

Om te onderzoeken of werkwoorden van gewaarwording met een verschillende graad van agentiviteit van de ondervinder significant verschillen wat hun argumentstructuur betreft, zijn er drie werkwoorden geselecteerd die aan de volgende kenmerken voldoen: ze drukken een proces van gewaarwording uit; ze kunnen in de onpersoonlijke constructie voorkomen; er is voldoende citatenmateriaal beschikbaar om betrouwbare tellingen uit te voeren en ze zijn op basis van hun lexicale semantiek duidelijk onderscheiden wat hun ondervinder betreft. De volgende drie werkwoorden zijn geselecteerd:

- (9) a denken
b wonderen
c ontbreken

Bij elk van die drie werkwoorden zijn ook enkele morfologisch erg verwante werkwoorden toegevoegd, zodat het eigenlijk om drie *groepen* gaat:

- (10) a denken, bedenken, gedenken
b wonderen, verwonderen
c ontbreken, gebreken

6 *Agentievere werkwoorden* en *agentievere constructies* zijn hier en in wat volgt, kortere alternatieven voor respectievelijk *werkwoorden met een agentievere ondervinder* en *constructies met een agentievere ondervinder*.

7 Dat de gebruikte constructie als een soort sjabloon een relatief autonome bijdrage levert aan de semantiek van de zin (voor zover de lexicale semantiek van het werkwoord dat toelaat dus) in plaats van ad hoc in het lexicon gestipuleerd te zijn, is geen nieuwe gedachte: ze duikt bijvoorbeeld ook op in Construction Grammar (cf. Goldberg 1995). De compatibiliteit met verschillende taalkundige theorieën staat in dit artikel echter niet centraal.

Dat naast *denken*, *wonderen* en *ontbreken* ook nog morfologisch verwante werkwoorden toegevoegd zijn, heeft verschillende redenen. Ten eerste komen alle genoemde werkwoorden voor in de onpersoonlijke constructie. Ze vertonen ook daarnaast vergelijkbaar constructieel gedrag. Verder komen de werkwoorden binnen een groep heel goed overeen wat hun betekenis aangaat: *denken*, dat in het Middelnederlands nog transitief met een (lexicale, niet-sententiële) nominale constituent voorkomt, is qua betekenis waarschijnlijk veel minder onderscheiden van *bedenken* en *gedenken*, dan in het huidige Nederlands het geval is. Dat kan ten dele hieraan te wijten zijn dat sommige prefixen, zoals bijvoorbeeld *ge-*, productiever en in een ruimere distributie (niet alleen ter vorming van deelwoorden) voorkwamen in het Middelnederlands dan in het huidige Nederlands. In tegenstelling tot huidige Nederlands *denken* en *gedenken* is het voor hun Middelnederlandse tegenhangers veel minder vanzelfsprekend ze te beschouwen als verschillende lexemen. Een bijkomend voordeel tenslotte is dat de ruimere beschouwing het cijfermateriaal aanzienlijk betrouwbaarder maakt, omdat er meer voorbeeldzinnen geteld kunnen worden.

Dat de drie groepen werkwoorden reële verschillen vertonen wat de agentiviteit van hun ondervinder aangaat, wordt duidelijk wanneer het gebruik van de parameter *agentiviteit* scherper gedefinieerd en gemotiveerd wordt.

Het gebruik van de parameter agentiviteit is niet toevallig: agentiviteit speelt een belangrijke rol in de taal in het algemeen en in argumentstructuur in het bijzonder. De band tussen agentiviteit en transitiviteit wordt o.a. aangetoond in Hopper & Thompson (1980) en Langacker (1991:322). Du Bois (1985:355) beschouwt agentiviteit als een van de constituerende factoren van accusatieve (in tegenstelling tot ergatieve) systemen en Comrie (1989:59) plaatst de (syntactisch relevante) semantische rollen op een continuüm dat de mate van 'controle' aangeeft. Zoals verderop wordt aangegeven, vormt 'controle' een van de belangrijkste aspecten van agentiviteit.

Om de parameter *agentiviteit* te operationaliseren wordt gewerkt met de analyse van Lakoff (1977) (gememoreerd in Van Belle en Van Langendonck 1992), die stelt dat *agentiviteit* een concept is dat de volgende prototypische semantische kenmerken (*features*) behelst: [+volition], [+control], [+source (or causation)], [+responsibility] (Lakoff 1977). Het verschil in ondervinder-agentiviteit tussen de drie groepen werkwoorden, komt tot uiting in deze kenmerken. Het kenmerk *source (or causation)* wordt hier buiten beschouwing gelaten: het is onbruikbaar voor processen van gewaarwording, precies omdat bij zulke werkwoorden de causale keten problematisch is (cf. supra). De drie groepen werkwoorden vertonen duidelijk verschillen:

	(ge/be)denken	(ver)wonderen	ont-/gebreken
[responsibility]	+	+/-	-
[volition]	+	+/-	-
[control]	+/-	-	-

Tabel 1: Componenten van agentiviteit

De tabel laat duidelijk zien dat de ondervinder-agentiviteit van de werkwoorden afneemt bij het vorderen naar rechts in de kolommen. Anders gezegd: *(ge/be)denken* is agentiever dan *(ver)wonderen*, dat op zijn beurt agentiever is dan *ont-/gebreken*.

Het verschil in agentiviteit van de ondervinder kan ook uitgelegd worden door te verwijzen naar de mate waarin de ondervinder mentale activiteit verricht: bij *ont-/gebreken* is die activiteit het geringst: het is best mogelijk dat de ondervinder iets ontbreekt zonder dat hij daar zelf bewust van op de hoogte is. Als hij wel op de hoogte is, dan zal hij geen mentale controle hebben over het gebrek. Bij *(ver)wonderen* ligt dat al anders: de ondervinder verricht mentale activiteit en hij is op de hoogte van zijn verwondering. De mentale controle over de verwondering is echter niet zo groot. De ondervinder is mentaal het actiefst bij *(ge/be)denken*: hij moet mentale inspanning verrichten en hij heeft een grote mate van controle over zijn gewaarwording, die in de meeste gevallen bewust stopgezet kan worden.

De classificatie van de drie groepen werkwoorden aan de hand van de parameter *agentiviteit* kan nog beargumenteerd worden met de distributie van de hulpwerkwoorden: zoals uit het corpusonderzoek in paragraaf 5.3 (infra) blijkt, komen de agentievere hulpwerkwoorden vaker voor bij de agentievere werkwoorden van gewaarwording.

4.3 Overzicht van de argumentstructuur

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de verschillende constructiemogelijkheden van de drie groepen werkwoorden die in de vorige paragraaf aan bod gekomen zijn. Als corpus is het materiaal gebruikt uit het Middelnederlandsch Woordenboek (1998) (in wat volgt, afgekort als MNW). Een beschrijving van de opzet en de problemen van het corpusonderzoek komen in appendix aan bod. Volgende constructies kunnen onderscheiden worden.

A Regulier transitief met ondervinder in de nominatief en bron in de accusatief

Heel wat werkwoorden waaraan de semantische rollen van *ondervinder* en *bron* gekoppeld zijn, kunnen in het (hoofdzakelijk transitief-accusatieve) Nederlands ingepast worden in een transitief schema. De ondervinder staat in de nominatief, de bron in de accusatief:

- (11) Dat ewangelie, dat hi altoes dachte, predicte hi mitten monde ende settedet te werke
(MNW *denken*)
(Het evangelie, waaraan hij altijd dacht, predikte hij in woord en daad)

Ook *ontbreken* en *gebreken* komen voor in een transitieve constructie, maar dan hebben ze de betekenis ‘met geweld of kracht losrukken’ (cf. MNW *ontbreken*, III). Zulke gevallen blijven buiten beschouwing, omdat het niet meer om een proces van gewaarwording gaat. Een voorbeeld:

- (12) Een scipman sat in enen boot, die met eenen zeele groot an die stiere sat gebonden, die ontbrac die zee (MNW *ontbreken*)
(In een boot zat een zeeman, die met een lang touw aan het roer gebonden zat, en die de zee losrukte)

B Ondervinder in de nominatief, bron in de genitief:

- (13) Ayoel, die .. sire kinder gedochte, verseeck (MNW *gedenken*)
(Aeolus, die aan zijn kinderen dacht, hield ermee op)

C Ondervinder in de nominatief, geen bron:

- (14) Met leringen so dor claer ondedi Gods wijsheit al daer, dat de grote wise here wonderde utermaten sere (MNW *wonderen*)
(Met zulk helder onderwijs openbaarde hij Gods wijsheid, dat de grote wijze heer erg verbaasd was)

D De klassieke onpersoonlijke constructie: ondervinder in de datief, bron in de genitief:

- (15) Dies verwonderde den priester sere (MNW *verwonderen*)
(Hierover was de priester erg verwonderd)

E Ondervinder in de datief, geen bron:

- (16) Als Laurina ghinder quam ende mense wail sach ende vernam, soo verwonderde seer den luden (MNW *verwonderen*)
(Toen Laurina daar aankwam en men haar goed zag en onderscheidde, verwonderden de lieden zich ten zeerste)

F Bron in de nominatief, ondervinder in de datief:

- (17) Woudic al dese bescriven, mi soude perkement ghebreken (MNW *gebreken*)
(Zou ik dit allemaal willen beschrijven, dan zou ik perkament tekort komen)

G Bron in de genitief, geen ondervinder

Constructie G komt zelden voor. Een voorbeeld:

- (18) Waer dat zake dat zijns ontbrake, so zel dese tiende comen op Florijs zinen zoon (MNW *ontbreken*)
(Als het geval zich zou voordoen dat hij zou sterven (letterlijk: dat hij zou ontbreken), dan zal deze tiende (belasting) op Floris, zijn zoon (of: op Floris' zoon?), overgaan)

H Bron in de nominatief, geen ondervinder

Constructie H is frequent bij *ontbreken* en *gebreken* wanneer ze geen processen van gewaarwording uitdrukken (in de betekenis 'ontvluchten' bijvoorbeeld). Een enkele keer komt de constructie ook voor bij *gebreken* als proces van gewaarwording:

- (19) Sint dat die diluvie ran ... en gebrac niet strijt no gevecht (MNW *gebreken*)
 (Sinds de zondvloed stroomde ... ontbraken strijd noch gevecht)

Tabel 2 geeft een overzicht van de verschillende constructiemogelijkheden:

	ondervinder	bron
constructie A	nominatief	accusatief
constructie B	nominatief	genitief
constructie C	nominatief	/
constructie D	datief	genitief
constructie E	datief	/
constructie F	datief	nominatief
constructie G	/	genitief
constructie H	/	nominatief

Tabel 2: *Verskillende constructiemogelijkheden*

Net zoals de verschillende groepen werkwoorden, kunnen ook de constructies A-H gerangschikt worden volgens de agentiviteit van de ondervinder:

- (20) agentieve ondervinder A > B > C > D > E > F > G > H niet-agentieve ondervinder

In constructie A is de ondervinder het meest agentief. *Agentiviteit* is een van de componenten die met de notie *transitiviteit* correleren (cf. supra, Hopper & Thompson 1980, Du Bois 1985, Langacker 1991). Omgekeerd geldt dan ook dat de reguliere transitieve constructie een hogere agentiviteit van het subject uitdrukt dan een constructie die alleen hierin verschilt van de transitieve dat de tweede participant gemarkeerd is voor lagere transitiviteit, wat bij de genitief het geval is.⁸

Minder agentief is de ondervinder in constructie B: de ondervinder is nog steeds agens, maar de bron krijgt een genitiefmarkering, zodat die minder rechtstreeks onder de controle staat van de ondervinder. De genitief wordt immers gebruikt om argumenten te markeren die niet helemaal als een patiens kunnen worden opgevat. Genitiefobjecten duiden gedeeltelijk getroffen objecten aan (cf. supra). Het slechts gedeeltelijk getroffen object staat minder onder de controle van het subject, in dit geval de ondervinder.

In constructie C is de ondervinder/bron-semantiek ook in transitieve naamvallen gevat, maar de patiens is daarbij gedeleerd. Deletie is een gevaarlijke term (cf. ook Thompson & Hopper 2001:44): het wekt de suggestie als zou er een argument bestaan hebben dat door de taalgebruiker ‘geschrapt’ is, bijvoorbeeld in de dieptestructuur. Aannemelijker lijkt me de suggestie van o.a. Fillmore (1986) en Thompson & Hopper (2001), dat de eenplaatsige constructie een autonoom statuut heeft en als een sjabloon bijdraagt

⁸ Mocht de tweede participant een accusatief/datief-alternantie vertonen, dan zijn de zaken nog niet zo eenvoudig (cf. Hopper & Thompson 1980:259), maar dat is niet het geval.

aan de grondbetekenis van het werkwoord. Wat er ook van zij, eenplaatsige werkwoorden scoren, *ceteris paribus*, per definitie lager op de transitiviteitsschaal van Hopper & Thompson (1980) dan tweelaatsige,⁹ zodat constructie C na A en B komt.

Constructie D is de klassieke onpersoonlijke constructie. De semantische rollen ondervinder en bron zijn niet in een regulier transitieve structuur ondergebracht, maar staan respectievelijk in de datief en de genitief. Door geen subjectstatuut toe te kennen (aan de ondervinder noch aan de bron) is de ondervinder neutraal wat zijn agentiviteit betreft. Zoals supra betoogd is, vormt deze constructie een syntactische instantiatie van de problematische causale betekenisstructuur. Constructie D doet via haar syntactische vorm geen uitspraak over de causale structuur van de perceptie.

De relatieve positie van D en E is het meest problematisch. Het ziet ernaar uit dat constructie E als een bijzondere variant van D beschouwd moet worden (voor een uitwerking van deze gedachte, cf. infra 5.2), waarbij de bron 'gedeeld' is. Omdat E van D verschilt in het aantal participanten, plaatsen we E hier toch tentatief na D (zoals ook C na A en B geplaatst is).

Constructie F staat nog verder naar rechts dan E, omdat de actie uitgaat van de bron, niet van de ondervinder. De ondervinder ondergaat in deze constructie het proces. Constructie F moet na A-E komen wat de agentiviteit van de ondervinder betreft.

In constructie G is de agentiviteit van de ondervinder nog kleiner dan in F, omdat de ondervinder helemaal weggelaten is. Alleen de bron wordt hier voor het voetlicht gebracht. Ook constructie G komt zelden voor. Weerman (1988:306) zegt wat voortvarend dat de ondervinder altijd moet worden uitdrukt. Een enkele keer wordt constructie G echter daadwerkelijk aangetroffen, zowel met inanimate als met animate bron.

Constructie H ten slotte is vergelijkbaar met G, alleen staat de bron hier nog centraler. De relatieve positie van G en H is net zo problematisch als die tussen D en E. G en H zouden eventueel samengenomen kunnen worden, wat in 5.2 ook gedaan wordt. De analyse waarbij G en H worden samengenomen toont echter hetzelfde beeld als die waarbij G en H apart behandeld worden.

Een extra argument voor de classificatie van de constructies aan de hand van de parameter *agentiviteit* is de distributie van de hulpwerkwoorden. Zoals uit het corpusonderzoek in 5.3 blijkt, komen agentievere hulpwerkwoorden vaker voor bij agentievere constructies.

● 5 Corpusanalyse

In deze paragraaf wordt het corpus doorgelicht, wat cijfermateriaal oplevert dat als evidentie kan dienen voor de centrale hypothese die in (8) geformuleerd werd. 5.1 belicht de distributie van de verschillende constructies die in 4.3 aan bod gekomen zijn. 5.2 doet hetzelfde, maar maakt een onderscheid tussen de frequentere tweelaatsige en de minder frequente eenplaatsige constructies. In 5.3 wordt extra evidentie aangehaald voor de classificatie van werkwoorden (cf. 4.2) en constructies (cf. 4.3) en voor de centrale hypothese (cf. 4.1) op basis van de distributie van hulpwerkwoorden in het corpus. Paragraaf 5.4, tenslotte, vat de belangrijkste conclusies van het corpusonderzoek samen.

⁹ Het is wél zo dat Hopper & Thompson (1980) stellen dat niet elke tweelaatsige constructie sowieso transitiever is dan elke eenplaatsige. Vandaar de toevoeging *ceteris paribus*.

5.1 *Distributie van de constructies A-H*

Het corpus bestaat uit het integrale citatencorpus van het MNW. Bij het tellen van de constructies duiken verschillende problemen op, die apart behandeld worden in appendix (infra). De volgende tabel geeft een overzicht van de frequentie van de constructies A-H (in de rijen) per werkwoordsgroep (in de kolommen). De tabel geeft ook de kolompercentages weer. Dat zegt iets over de relatieve frequentie van de constructie bij elke groep werkwoorden. Onder de tabel wordt het resultaat getoond van een statistische test.

Tabel: constructies – werkwoorden				
Constructies	Werkwoorden			Totaal
	Frequentie	(ge/be)denken	(ver)wonderen	
Kolompercentage				
A	124 38,15 %	8 5,10 %	9 2,09 %	141
B	137 42,15 %	30 19,11 %	3 0,70 %	170
C	13 4,00 %	11 7,01 %	0 0,00 %	24
D	41 12,62 %	66 42,04 %	67 15,58 %	174
E	1 0,31 %	10 6,37 %	7 1,63 %	18
F	9 2,77 %	32 20,38 %	227 52,79 %	268
G	0 0,00 %	0 0,00 %	38 8,84 %	38
H	0 0,00 %	0 0,00 %	79 18,37 %	79
Totaal	325	157	430	912

Tabel 3: *Distributie van de verschillende constructies per werkwoord*

Statistisch	Waarde	ASF
Gamma	0,8938	0,0132

Tabel 4: *Statistische test: Gamma*

De statistische test *Gamma*, een associatiemaat, onderzoekt bij ordinale variabelen de mate van associatie.¹⁰ Toegepast op de gegevens in tabel 3: is er associatie tussen agentievere werkwoorden en agentievere constructies? Hoe sterk is die associatie? Kan die al dan niet

¹⁰ Het gaat om ordinale variabelen omdat zowel de constructies als de werkwoorden *gerangschikt* zijn op basis van de parameter agentiviteit.

sterke associatie niet aan toeval toegeschreven worden? De *waarde (value)* geeft de mate van associatie weer. Mogelijke waardes variëren van +1 (sterke positieve associatie) tot -1 (sterke negatieve associatie). Een nulwaarde wijst op het ontbreken van associatie. Een positieve associatie betekent dat hoge waarden bij de ene variabele overeenkomen met hoge waarden bij de andere variabele en dat lage waarden bij de ene variabele overeenkomen met lage waarden bij de andere variabele. Een negatieve associatie betekent dat hoge waarden bij de ene variabele overeenkomen met lage waarden van de andere variabelen en vice versa. De *asymptotische standaard fout, ASF (asymptotic standard error, ASE)* geeft aan hoe zeker de associatiewaarde is. Op basis van de ASF kan immers een (95%-)betrouwbaarheidsinterval berekend worden: [(associatiewaarde - 1,96 x ASF) ; (associatiewaarde + 1,96 x ASF)]. Als dat interval de waarde 0 niet bevat, kan de associatie met 95% zekerheid aangenomen worden.

Uit de gegevens in tabel 4 kan afgeleid worden dat tabel 3 een (statistisch significante) sterke positieve lineaire associatie bevat: het frequentiezwaartepunt volgt in de frequentietabel een overhoekse lijn van linksboven naar rechtsonder. Omdat het gaat om een lineaire associatie bij ordinale variabelen, kan ook gesproken worden van *positieve correlatie*. Dat betekent dat agentievere constructies (boven) frequenter voorkomen bij agentievere werkwoorden (links) en dat niet-agentievere constructies (onder) frequenter voorkomen bij niet-agentievere werkwoorden (rechts). Dat is conform de verwachtingen die geformuleerd zijn in 4.1. Verder blijkt uit de tabel dat de onpersoonlijke constructie procentueel het populairst is bij (*ver*)wonderen. Ook die vaststelling lost de verwachtingen in: als middelste waarde sluit de constructie het best aan bij de groep werkwoorden die het midden houden tussen de vrij agentievere ondervinders van (*ge/be*)denken en de minder agentievere ondervinders van *ont-/gebreken* (cf. supra).

5.2 Distributie van de constructies A-B-D-F, C-E-G-H en ABC-DE-F-GH

In tabel 3 valt op dat de eenplaatsige constructies (C, E, G, H) wat minder frequent zijn dan de tweepplaatsige (A, B, D, F). Hoewel de statistische tests tonen dat de ongelijke frequentie van eenplaatsige en tweepplaatsige constructies de positieve correlatie niet vertroebelen, is het om verschillende redenen niet slecht om de eenplaatsige en de tweepplaatsige constructies nog eens apart te analyseren. Op basis van de frequentieverschillen en het systematische verschil in het aantal participanten kunnen constructies A, B, D, F beschouwd worden als canonieke constructies, terwijl C, E, F, G een minder centrale positie innemen. De eenplaatsige constructies kunnen misschien beter opgevat worden als varianten van de tweepplaatsige. De rangschikking van de constructies in (20) krijgt dan de volgende vorm:

$$(21) \text{ agentievere ondervinder} \quad A > B(C) > D(E) > F(GH) \quad \text{niet-agentievere ondervinder}$$

Uit wat dadelijk volgt, blijkt dat de analyse in (21) hetzelfde resultaat oplevert als (20): zowel de analyse van de tweepplaatsige constructies (rangschikking $A > B > D > F$) als de rangschikking van hun eenplaatsige varianten (rangschikking $C > E > GH$) bevestigen de bevindingen van 5.1.

Een argument voor het groeperen van een- en tweeplaatsige constructies zoals in (21) is de onscherpe overgang tussen een- en tweeplaatsige constructies. Onscherp is bijvoorbeeld het onderscheid tussen constructies C en B:

- (22) Doe hertoghe Willam dat hoorde, sloech hijt wech voor een boerte, maer hy docht anders (MNW *wechslaen*)
(Toen Hertog Willem dat hoorde, deed hij het af als een grap, maar hij dacht er anders over)

In (22) kan *anders* al dan niet opgevat worden als een argument van *docht*. *Anders* als (genitief)argument levert een constructie B op; *anders* als bijwoord levert een constructie C op.

Wanneer het onderscheid tussen wat tot de argumentstructuur behoort (participant, complement, object) en wat er niet toe behoort (omstandigheid, adjunct, bepaling),¹¹ niet discreet, maar continu wordt opgevat, dan vormen voorbeelden zoals (22), een soort tussencategorie: ze houden het midden tussen de verwante tweeplaatsige en eenplaatsige constructies. Ook de hier buiten beschouwing gelaten complementzinnen (cf. appendix) kunnen beschouwd worden als zo'n tussencategorie (cf. Thompson & Hopper 2001:31).

Het continu karakter van het onderscheid tussen participant en omstandigheid komt overigens ook in de grammatica van het huidige Nederlands tot uiting, bijvoorbeeld in het soms verplichte statuut van 'omstandigheden' (richtingsobject, plaatsobject) en het optionele statuut van sommige 'participanten' (door-bepaling in passieve zinnen).

De eenplaatsige constructies kunnen dus opgevat worden als varianten op de tweeplaatsige, waarbij een argument niet zijn volle statuut in de maximale argumentstructuur gekregen heeft. De redenen daarvoor moeten waarschijnlijk gezocht worden op het niveau van het discours (*discourse*), cf. Thompson & Hopper (2001).

Eerst worden de tweeplaatsige en de eenplaatsige constructies apart geanalyseerd. Naderhand worden de constructies samengevoegd, waarbij enkel de naamval van de ondervinder in rekening wordt gebracht. De agentiviteitslijn ziet er dan zo uit:

- (23) agentieve ondervinder ABC > DEF > GH niet-agentieve ondervinder

In tabel 5 en 7 worden de één- en tweeplaatsige constructies apart geanalyseerd. Tabel 10 gaat in op de rangschikking in (23).

11 Het terminologische water wordt hier troebel. De indruk wil niet gewekt zijn dat het hier om zuivere synoniemen gaat. Centraal staat in deze termen het grammaticale verschil tussen de 'valentiegebonden' en de 'niet-valentiegebonden' elementen in de zin.

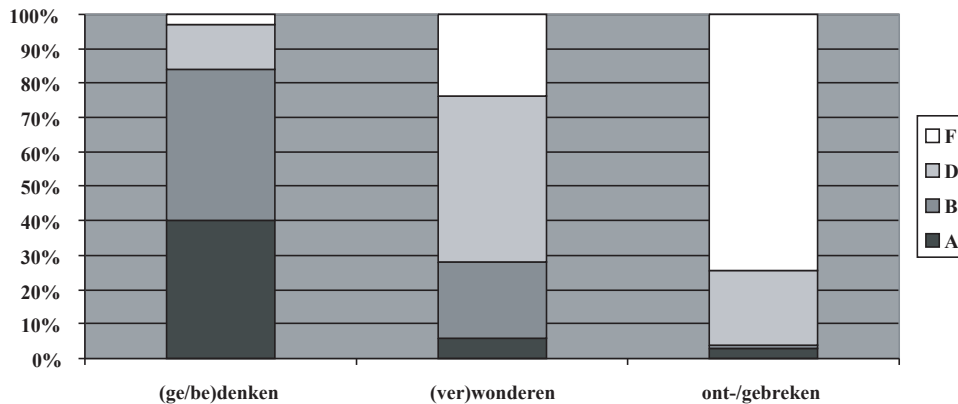
Tabel: constructies – werkwoorden				
Constructies	Werkwoorden			Totaal
Frequentie Kolompercentage	(ge/be)denken	(ver)wonderen	ont-/gebreken	
A	124 39,87 %	8 5,88 %	9 2,94 %	141
B	137 44,05 %	30 22,06 %	3 0,98 %	170
D	41 13,18 %	66 48,53 %	67 21,90 %	174
F	9 2,89 %	32 3,53 %	227 74,18 %	268
Totaal	311	136	306	753

Tabel 5: *Distributie van de verschillende tweelaatsige constructies per werkwoord*

Statistisch	Waarde	ASF
Gamma	0,8742	0,0173

Tabel 6: *Statistische test: Gamma*

De analyse van 5.1 wordt bevestigd: een (statistisch significante) sterke positieve correlatie (agentievere constructies horen bij agentievere werkwoorden en vice versa). De resultaten worden visueel duidelijk in een histogram:

Grafiek 1: *Distributie van de tweelaatsige constructies per werkwoord*

In de grafiek is duidelijk te zien hoe de agentievere constructies (donkere waarden) afnemen naar rechts toe, ten voordele van de niet-agentievere constructies (lichtere waarden).

De eenplaatsige constructies (C, E, G, H) bevestigen dat beeld, zoals mag blijken uit de volgende tabellen. G en H zijn samengenomen om dezelfde reden als waarom de een- en tweeplaatsige constructies opgesplitst zijn: het gaat hier om een analyse waarbij vertrokken wordt van de idee dat de eenplaatsige varianten zijn van de tweeplaatsige. G en H worden hier beschouwd als (discourse-gemotiveerde) varianten van E, waarbij het onderlinge verschil voorlopig buiten beschouwing blijft:¹²

Tabel: constructies – werkwoorden				
Constructies	Werkwoorden			Totaal
Frequentie Kolompercentage	(ge/be)denken	(ver)wonderen	ont-/gebreken	
C	13 92,86 %	11 52,38 %	0 0,00 %	24
E	1 7,14 %	10 47,62 %	7 5,65 %	18
GH	0 0,00 %	0 0,00 %	117 94,35 %	117
Totaal	14	21	124	159

Tabel 7: *Distributie van de verschillende eenplaatsige constructies per werkwoord*

Fisher's Exact Test	
Tabel Probabiliteit (P)	1,989E-33
Pr <= P	3,206E-32

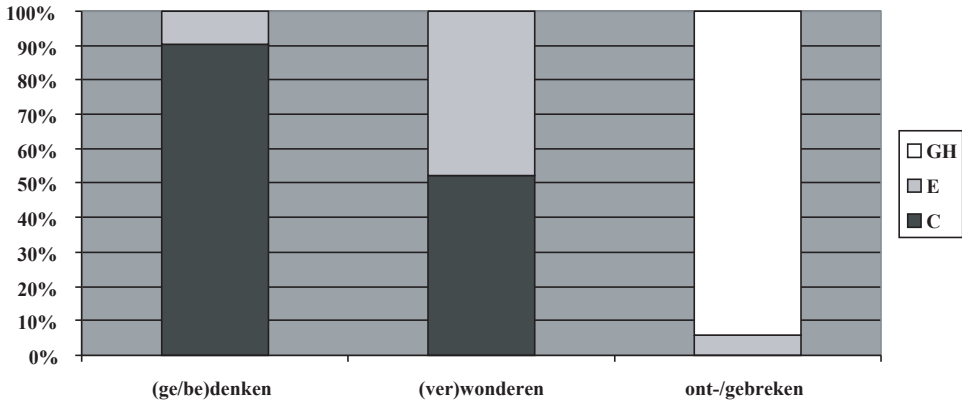
Tabel 8: *Statistische test: Fisher's Exact Test*

Statistisch	Waarde	ASF
Gamma	0,9950	0,0050

Tabel 9: *Statistische test: Gamma*

Naast de Gamma associatiemaat, die laat zien dat de analyse onder 5.1 overeind blijft, is voor tabel 7 nog een andere, voorbereidende test gebruikt, namelijk Fisher's Exact test, omdat het aantal observaties per cel niet erg hoog is, met enkele 'lege cellen' tot gevolg. Fisher's Exact test gaat na of de Gamma associatiemaat wel betrouwbaar is voor tabel 7. Daarvoor moet de p-waarde in tabel 8 kleiner zijn dan 0,05 wat hier het geval is. De Gamma associatiemaat toont opnieuw een (statistisch significante) sterke positieve correlatie. In histogramvorm:

12 Om wijdloopigheid te vermijden wordt de analyse niet nog eens overgedaan met G en H apart. Ik denk dat ik hier kan volstaan met de vermelding in voetnoot dat die analyse het beeld bevestigt.

Grafiek 2: Distributie van de eenplaatsige constructies per werkwoord

In het histogram wordt opnieuw duidelijk dat agentievere ondervinders (constructie C: ondervinder in de nominatief) afnemen naar rechts; dat niet-agentievere ondervinders (constructie GH: ondervinder ‘gedeleerd’) toenemen naar rechts en dat de middenwaarde (constructie E: ondervinder in de datief) piekt bij *(ver)wonderen*.

Op basis van de groepering van de constructies in (21) kan tabel 3 ook samengedrukt (in plaats van opgesplitst) worden. Ondervinders met dezelfde naamval worden bij elkaar geplaatst. Merk op dat F bij E en D aansluit als alleen de naamval van de ondervinder in beschouwing genomen wordt.

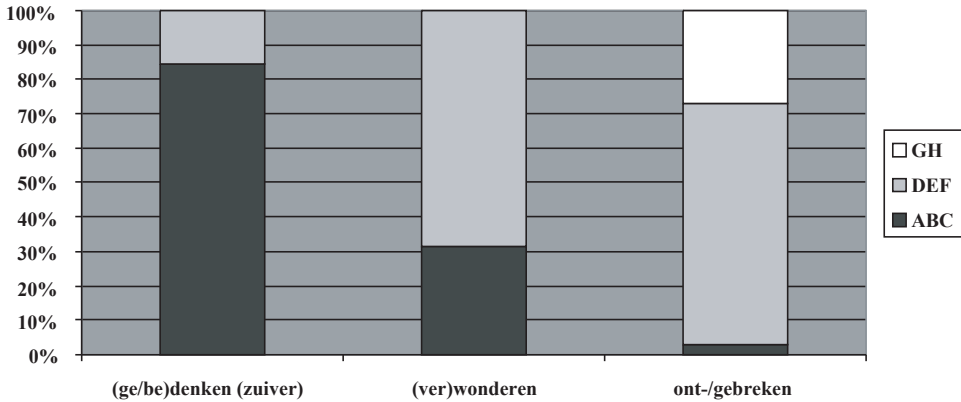
Constructies	Werkwoorden			Totaal
	(ge/be)denken	(ver)wonderen	ont-/gebreken	
Frequentie				
Kolompercentage				
ondervinder in nominatief	274	49	12	335
ABC	84.31%	31.21%	2.79%	
ondervinder in datief	51	108	301	460
DEF	15.69%	68.79%	70.00%	
geen ondervinder	0	0	117	117
GH	0.00%	0.00%	27.21%	
Totaal	325	157	430	912

Tabel 10: Distributie van de ondervindersnaamval per werkwoord

Statistisch	Waarde	ASF
Gamma	0,9530	0,0083

Tabel 11: *Statistische test: Gamma*

De gegevens tonen opnieuw zeer duidelijk de sterke positieve correlatie tussen werkwoorden en constructies. Visueel:

Grafiek 3: *Distributie van de ondervindersnaamval per werkwoord*

5.3 Distributie van hulpwerkwoorden

In deze paragraaf wordt de distributie van een aantal hulpwerkwoorden nagegaan in het MNW-corpus. Het is de bedoeling te onderzoeken of agentieve hulpwerkwoorden vaker voorkomen bij agentievere werkwoorden en bij agentievere constructies. Als dat het geval is, vormt dat een extra argument voor de rangschikking van de werkwoorden (cf. 4.2) en de constructies (cf. 4.3) op basis van de agentiviteit van de ondervinder. Verder biedt de distributie van de hulpwerkwoorden indirecte evidentie voor de stelling die in dit artikel verdedigd wordt, namelijk dat de onpersoonlijke constructie semantisch gemotiveerd is doordat ze de mate van agentiviteit van de ondervinder weergeeft (cf. 4.1, 5.1, 5.2, 5.4). De volgende agentieve hulpwerkwoorden zijn aangetroffen in het corpus:¹³

(24) willen, kunnen, moeten, mogen, durven, gaan

Deze werkwoorden kunnen als agentief hulpwerkwoord beschouwd worden omdat ze doorgaans een agentief onderwerp veronderstellen. *Willen* houdt bijvoorbeeld het agentieve kenmerk [+volition] in; *kunnen, mogen, durven* en *gaan* veronderstellen [+control], *moeten* veronderstelt [+responsibility]. Drie opmerkingen: ten eerste is het goed mogelijk dat

¹³ Daaronder worden hier niet alleen hulpwerkwoorden *pur sang* verstaan, zoals zal blijken. *Hulpwerkwoord* is hier dan ook veeleer een werkbegrip dan een theoretisch geladen categorie.

sommige van de vermelde werkwoorden niet altijd agentief gebruikt worden. Zo kan een aantal werkwoorden ook dienst doen als epistemisch hulpwerkwoord. Omdat vaak moeilijk uit te maken valt welke waarde het hulpwerkwoord heeft, zeker in het Middelnederlands, zijn ook de mogelijkerwijs niet-agentieve treffers meegeteld. Ten tweede: hulpwerkwoorden die buiten beschouwing gelaten zijn, zijn die welke vooral een tijdsaspect uitdrukken: *hebben* en *zullen* en verder de modale hulpwerkwoorden *zou*, *schijnen* en *dunken*. Van die vijf hulpwerkwoorden is het agentieve karakter minder duidelijk. Ten derde: het is niet uitgesloten dat de constructie met een hulpwerkwoord een invloed heeft op de argumentstructuur. Zo kan het zijn dat een agentiever hulpwerkwoord bij een agentievere constructie voorkomt omdat het hulpwerkwoord zelf die constructie afdwingt. Omdat de hulpwerkwoorden echter ook voorkomen in de onpersoonlijke constructie, zowel bij *(ge/be)denken*, bij *(ver)wonderen* als bij *ont-/gebreken*, wordt hier aangenomen dat die invloed niet te groot is om alle zinnen met hulpwerkwoord als verdacht te bestempelen.

Tabel 12 toont de verhouding tussen het aantal agentieve hulpwerkwoorden en de verschillende werkwoorden. Tabel 14 doet hetzelfde maar voor de verschillende tweelaatse constructies in plaats van de werkwoorden.¹⁴ Tabel 16 voegt de constructies samen volgens ondervindersnaamval (cf. tabel 10).

	aantal hulpww.	totaal aantal treffers	verhouding
(ge/be)denken	71	311	22,83%
(ver)wonderen	18	136	13,24%
ont-/gebreken	20	306	6,54%
totaal	109	753	

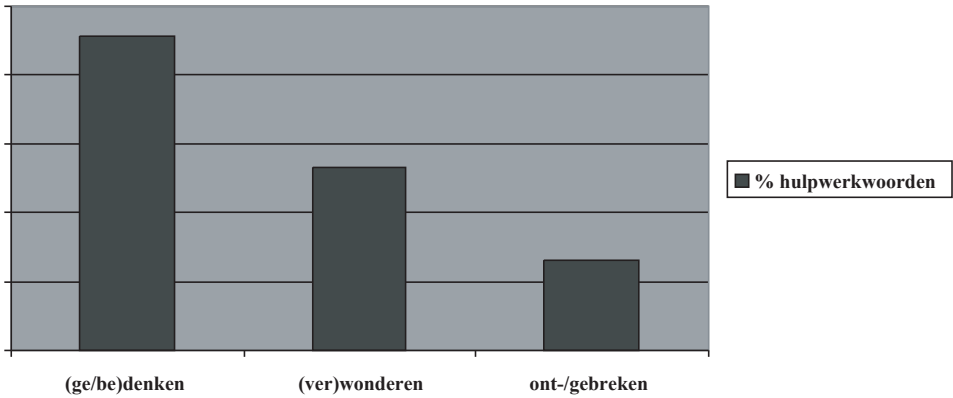
Tabel 12: *Percentsgewijze aandeel van de hulpwerkwoorden per werkwoordgroep*

Statistisch	z	p-waarde
fractie rij 1 – fractie rij 2	2,3371	0,009717
fractie rij 2 – fractie rij 3	2,3189	0,0102

Tabel 13: *Statistische test: eenzijdige significantietoets voor de vergelijking van twee fracties*

Zoals blijkt uit tabel 12 wordt het verhoudingsgewijze aantal hulpwerkwoorden kleiner naarmate de agentiviteit van de ondervinder van het werkwoord van gewaarwording kleiner wordt. Tabel 13 toetst de significantie van die afname van proporties in tabel 12. Omdat het gaat om een afname (en niet om een afname of een stijging) wordt een *eenzijdige* significantietoets uitgevoerd. Het alfa-niveau moet gehalveerd worden, van 0,05 naar 0,025, aangezien het gaat om twee fractievergelijkingen (Bonferroni-correctie). De resultaten zijn significant, zoals kan afgelezen worden in tabel 13. De afname wordt visueel duidelijk in grafiek 4:

¹⁴ De reden waarom de eenplaatsige constructies buiten beschouwing blijven is dat de frequentie van hulpwerkwoorden bij die toch al niet frequente constructies te gering is om er betrouwbare uitspraken over te kunnen doen. De gegevens worden wel bruikbaar wanneer men ze laat aansluiten bij de tweelaatse constructies. Die analyse wordt in tabel 16 en grafiek 6 uitgevoerd.

Grafiek 4: Verhouding van het aantal agentieve hulpwerkwoorden over het totaal aantal treffers per werkwoord

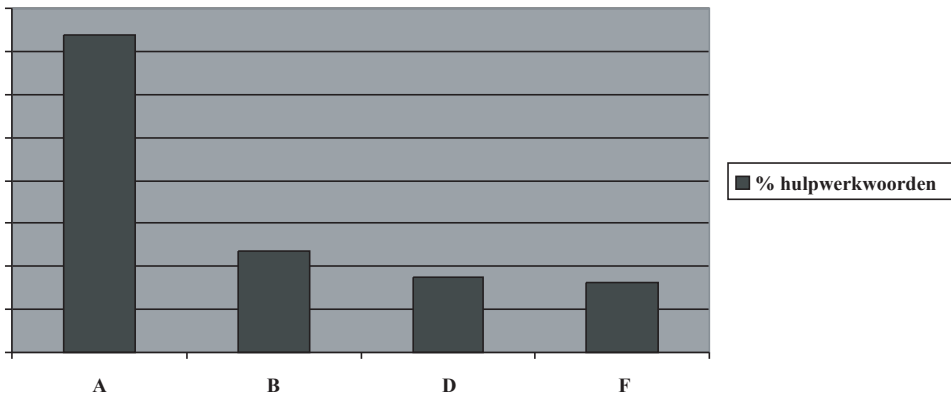
	aantal hulpww.	totaal aantal treffers	verhouding
Constructie A	52	141	36,88%
Constructie B	20	70	11,76%
Constructie D	15	174	8,62%
Constructie F	22	268	8,21%
totaal	109	753	

Tabel 14: Percentsgewijze aandeel van de hulpwerkwoorden per constructie

Statistisch	z	p-waarde
fractie rij 1 – fractie rij 2	5,2273	8,62E-08
fractie rij 2 – fractie rij 3	0,9644	0,1674
fractie rij 3 – fractie rij 4	0,1527	0,4393

Tabel 15: Statistische test: eenzijdige significantietoets voor de vergelijking van twee fracties

Uit tabel 14 kan worden afgeleid dat het verhoudingsgewijze aantal hulpwerkwoorden kleiner wordt volgens de dalende ondervindersagentiviteit van de constructies. Grafiek 5 maakt die daling visueel duidelijk:

Grafiek 5: Verhouding van het aantal agentieve hulpwerkwoorden over het totaal aantal treffers per constructie

Tabel 15 laat zien dat die daling niet over de hele lijn significant is. Enkel het verschil tussen de eerste twee proporties is significant, zelfs met een alfaniveau van 0,01667 (Bonferroni-correctie: 0,05 gedeeld door 3). Dat wordt ook visueel duidelijk in de grafiek. De ‘cesuur’ ligt na constructie A. Dat er geen significant verschil bestaat tussen de andere verhoudingen betekent niet dat de analyse niet correct is. Het is logisch dat de kans op een hulpwoord drastisch daalt wanneer de constructie niet expliciet aangeeft dat het om een agentieve ondervinder gaat. Anders gezegd: het gebruik van een agentief hulpwoord hangt samen met de keuze voor een agentieve constructie.

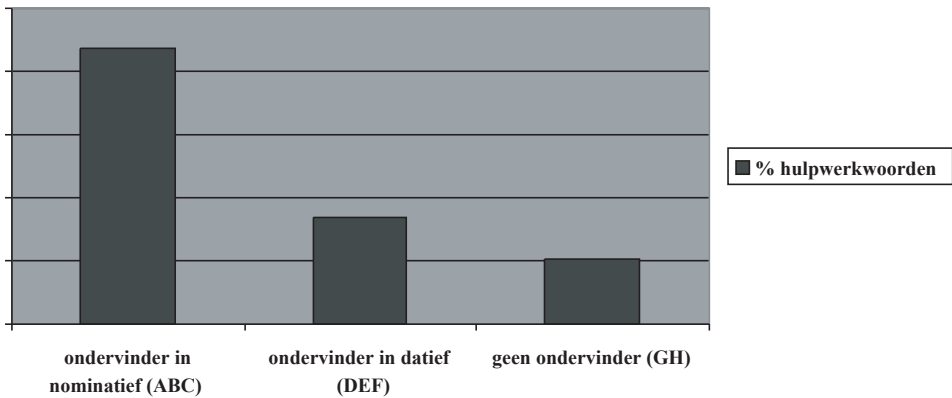
Tabel 16 kijkt alleen naar de ondervinders, en brengt alle constructies in rekening. Tabel 16 kan als een verfijning van tabel 14 beschouwd worden:

(Frequentie)	aantal hulpww.	totaal aantal treffers	verhouding
ondervinder in nominatief (ABC)	73	335	21,79%
ondervinder in datief (DEF)	39	460	8,48%
geen ondervinder (GH)	6	117	5,13%
totaal	118	912	

Tabel 16: Percentsgewijs aandeel van de hulpwerkwoorden per ondervindernaamval

Statistisch	z	p-waarde
fractie rij 1 – fractie rij 2	426,4125	<0,001
fractie rij 2 – fractie rij 3	86,91153	<0,001

Tabel 17: Statistische test: eenzijdige significantietoets voor de vergelijking van twee fracties

Grafiek 6: Verhouding van het aantal agentieve hulpwerkwoorden over het totaal aantal treffers per ondervindernaamval

Tabel 16 toont dat het verschil tussen de fracties significant is (alfa-niveau 0,025). De analyse van de distributie van de hulpwerkwoorden toont dat een agentievere betekenis, indirect afgeleid door het voorkomen van een hulpwerkwoord, tot een agentievere constructie leidt. Die vaststelling vormt dus een extra argument voor de analyse in 5.1 en 5.2 en indirect ook voor het gebruik van de parameter *agentiviteit*.

5.4 Conclusie van het corpusonderzoek

Paragraaf 5.1 laat zien dat agentievere constructies (zoals gedefinieerd in 4.2) bij agentievere werkwoorden (zoals gedefinieerd in 4.3) voorkomen en vice versa. Die vaststelling beantwoordt aan de verwachting dat de constructie de agentiviteit van de ondervinder weergeeft en op die manier semantisch gemotiveerd is (cf. 4.1). Het gevolg daarvan is dat de onpersoonlijke constructie geen geïsoleerd syntactisch curiosum is, maar dat ze een duidelijke bijdrage levert aan de interpretatie van de zin. Ze hoeft dus niet ad hoc in het lexicon gestipuleerd te worden. Uit 5.2 kan geconcludeerd worden dat de hypothese die in 4.1 geformuleerd is, net zo goed klopt voor eenplaatsige als voor tweelaatsige constructies.

De statistisch significante positieve *correlatie* bij de drie groepen werkwoorden onder (10) kan hierdoor verklaard worden dat a priori duidelijk is dat ze verschillen wat de agentiviteit van hun ondervinder betreft. De *variatie* binnen elk werkwoord kan verklaard worden doordat er bij het gebruik van elk werkwoord behoefte kan bestaan de ondervinder meer of minder agentief voor te stellen. Extra evidentie voor die verklaring van correlatie en variatie is aan bod gekomen in 5.3.

De vraag rijst onmiddellijk hoe de agentiviteit van de ondervinder in het huidige Nederlands uitgedrukt wordt, als ze zo'n belangrijke rol speelt in de semantiek van constructies. Die vraag hangt nauw samen met een andere vraag: waarom is de onpersoonlijke constructie in tegenstelling tot de transitief-intransitiefoppositie verdwenen als ze zo'n gemotiveerde positie inneemt in een syntactische structuur van het Nederlands?

Het ligt voor de hand het antwoord op de tweede vraag te zoeken in het deflexieproces.¹⁵ De onpersoonlijke constructie is de constructie die het meest steunt op een uitgebreid naamvallensysteem: zowel de bron als de ondervinder krijgen naamvallen die niet typisch zijn voor transitieve constructies.

Het Nieuwnederlands heeft de flexie-erosie op verschillende manieren opgevangen (cf. de eerste vraag). Ten eerste is het zo dat processen van gewaarwording thans in constructies kunnen staan die nog niet bestonden of slechts schaars voorkwamen in het Middelnederlands, zoals bijvoorbeeld de reflexieve constructie (25a), ofwel in constructies die sterk lijken op de Middelnederlandse onpersoonlijke constructie, met een dummy subject en met voorzetsels die het flexieverlies opvangen (26b). Volgende voorbeelden (25-26) tonen een deel van de constructionele variatie bij processen van gewaarwording. (26a) is ontleend aan Van der Horst & Van der Horst (1999:93). De andere voorbeelden zijn recente zinnen uit *De Standaard*, een Belgische krant:

(25) verwonderen:

- a En ze verwondert zich over het gebrek aan solidariteit onder vrouwen.
- b Hij is wel verwonderd over de felle reactie uit Kortrijk, want er zou met de stad een afspraak bestaan om het dossier in alle rust te bespreken.
- c Bijzonder is dat deze vogels zich allemaal in Brussel te pletter hebben gevlogen tegen vensterglas. Dat verwondert Rodts niet.

(26) ontbreken:

- a Wat ik ontbreek is een fagot.
- b Het ontbreekt ons ook aan weerbaarheid en coaching op het veld.
- c Alleen wijn ontbreekt nog aan onze precambrische dis.
- d Dat komt omdat regels ontbreken.

Ten tweede vangt het Nieuwnederlands een deel van het flexieverlies op met nieuwe lexicale vormen. Een voorbeeld: het Middelnederlands kent alleen *vergeten* (in verschillende constructies, waaronder de onpersoonlijke), terwijl het Nieuwnederlands naast *vergeten* ook *ontsnappen*, *ontschieten*, *ontgaan* etc. heeft, die in het Middelnederlands blijkbaar niet of minder vaak in die betekenis voorkomen.¹⁶ Anders en mogelijkterwijs wat veralgemenend gezegd: het Middelnederlands heeft verschillende constructies bij een beperkter aantal werkwoorden; het Nieuwnederlands heeft een beperkter aantal constructies, maar meer verschillende werkwoorden, voor de betekenissen in kwestie:

- (27) a sinen naem es my vergheten (MNW *vergeten*)
 b zijn naam ben ik vergeten / zijn naam ontschiet, ontsnapt ... me

¹⁵ En mogelijk ook in een veranderende visie op (de causale richting van de) perceptie, cf. noot 3.

¹⁶ Een van de beoordelende redacteurs merkte op dat het gebruik van *ontsnappen* in deze betekenis misschien niet algemeen bekend is in het noorden van het taalgebied, maar hij/zij wees me op het bestaan van de andere synoniemen.

Een grondig diachroon onderzoek naar de manier waarop het Nieuwnederlands het naamvallenverlies bij de processen van gewaarwording opvangt, is stof voor een ander artikel.

● 6 Besluit

Bij Middelnederlandse werkwoorden die een proces van gewaarwording uitdrukken, kampt de taal met het probleem dat ondervinder noch bron een prototypische agens is. De specifieke rollensemantiek van dergelijke werkwoorden kan het Middelnederlands weergeven met de onpersoonlijke constructie, waarvan de vorm logisch aansluit bij de betekenis. Naast die onpersoonlijke constructie beschikt het Middelnederlands over een arsenaal aan constructies om het precieze statuut van de ondervinder weer te geven. Door op een nauwere of lossere manier aan te sluiten bij het reguliere transitief-accusatieve schema geeft de constructie weer hoe agentief de ondervinder is in het waarnemingsproces. Het reguliere transitief-accusatieve schema, met als prototypische rollen agens en patiens, correleert met maximale agentiviteit wanneer de ondervinder onderwerp is. Minimale agentiviteit heeft de ondervinder wanneer de bron onderwerp is. De onpersoonlijke constructie vormt een middenwaarde.

Die idee wordt ondersteund door een onderzoek van het MNW-citatencorpus, waaruit blijkt dat agentievere constructies statistisch significant vaker voorkomen bij werkwoorden waarvan onafhankelijk van de constructie beargumenteerd wordt dat ze duidelijk verschillen wat de agentiviteit van de ondervinder betreft. De citatenmateriaal van het MNW lijkt de hypothese van Croft (1993:64) te bevestigen dat

[I]f a mental state is expressible as either a subject-experiencer form or an object-experiencer form in a given language, then the subject-experiencer version is interpreted as implying more volition or direction of attention to the source than the object-experiencer version. The reason for this is that the subject is conceptualized as having control, or at least more control, over the state of affairs denoted by the verb.

Zoals ik in dit artikel hoop te hebben aangetoond, gaat het echter niet uitsluitend om een verschil tussen subject-ondervinder en object-ondervinder, maar om een hele waaier aan constructies (A-H), die elk nauwkeurig de mate van agentiviteit van de ondervinder en de mate van controle van de ondervinder over de bron uitdrukken.

Een deel van de betekenis lijkt met andere woorden besloten te liggen in de constructie zelf, in plaats van in het werkwoord. Daaruit volgt ook dat de syntactische rolverdeling niet in het lexicon gedefinieerd is, of althans niet op een rigoureuze manier. De conclusie van dit onderzoek sluit aan bij het standpunt dat verdedigd wordt in Thompson & Hopper (2001:44): “We would agree with recent research that the sense of a verb or predicate is related to the grammatical schemas that it can occur in.”

● Bibliografie

- Allen, C.L. (1986).** Dummy subjects and the verb-second 'target' in Old English. *English Studies* 67, 465-470.
- Belle, W. van & W. Van Langendonck (1992).** The indirect object in Dutch. *Leuvense Bijdragen* 81, 17-43.
- Berg, E. van den (1985).** Onpersoonlijke konstrukties, subjekten en nominatieve NP's in het Middelnederlands. *Ntg.* 78, 201-213.
- Blake, J.B. (1994).** *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J. & P. Hopper (red.) (2001).** *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Comrie, B. (1989 [1981]).** *Language universals and linguistic typology*. Oxford: Blackwell.
- Croft, W. (1993).** Case marking and the semantics of mental verbs. In: J. Pustejovski (red.), *Semantics and the lexicon*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 55-72.
- Du Bois, J.W. (1985).** Competing motivations. In: J. Haiman (red.), *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: Benjamins, 343-365.
- Fillmore, Ch.J. (1986).** Pragmatically controlled zero anaphora. *BLS* 12, 95-107.
- Geeraerts, D. (1998).** The semantic structure of the indirect object in Dutch. In: W. van Langendonck & W. van Belle (red.), *The dative. Volume 2. Theoretical and contrastive studies*. Amsterdam: Benjamins, 185-210.
- Goldberg, A.E. (1995).** *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hopper, P.J. & S.A. Thompson (1980).** Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, 251-299.
- Horst, J.M. van der (1985).** Verkenning van de onpersoonlijke constructies. *TNTL* 101, 34-63 en 81-92.
- Horst, J. van der & K. van der Horst. (1999).** *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Lakoff, G. (1977).** Linguistic Gestalts. *Papers Regional Meeting CLS* 13, 236-287.
- Langacker, R.W. (1991).** *Foundations of cognitive grammar. Vol II Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Middelnederlandsch Woordenboek (1998).** 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij. Cd-romversie van E. Verwijs & J. Verdam (1885-1952). *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Palmer, F.R. (1994).** *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheibman (2001).** Local patterns of subjectivity in person and verb type in American English conversation. In: J. Bybee & P. Hopper (red.), 61-89.
- Speelman, D. (1997).** *Abundantia Verborum. A corpus-tool for carrying out corpus based linguistic case studies. Dissertatie*. Katholieke Universiteit Leuven. <<http://www.wling.arts.kuleuven.ac.be/genling/abundant/>>
- Thompson, S.A. & P.J. Hopper (2001).** Transitivity, clause structure, and argument structure: evidence from conversation. In: J. Bybee & P. Hopper (red.), 27-60.
- Weerman, F. (1988).** Moet kunnen: Middelnederlandse zinnen zonder subject. *Ntg.* 81, 289-310.
- Weijnen, A.A. (1971).** Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis. Assen: Van Gorcum.

Appendix

In de appendix wordt wat dieper ingegaan op de opzet en de problemen van het corpusonderzoek.

A1 Opzet van het corpusonderzoek

Het corpus is in twee fases onderzocht. In een verkennend onderzoek zijn eerst de lemmaspecifieke citaten onderzocht van de werkwoorden (*ge/be*)*denken*, (*ver*)*wonderen* en *ont-/gebreken*. De resultaten van dat verkennend onderzoek, die overigens ook statistisch significant waren, losten de verwachtingen in die geformuleerd zijn in §4.

Vervolgens is het integrale (dus niet-lemmaspecifieke) citatenmateriaal van het MNW onderzocht voor dezelfde werkwoorden. Citaten die onder verschillende lemmata voorkwamen, zijn uiteraard slechts een keer geteld. Zinnen waarin twee verschillende constructies voorkomen, zijn dan weer twee keer opgenomen. Het materiaal is geanalyseerd met behulp van het programma *Abundantia Verborum* (Speelman 1997).

A2 Systematisch buiten beschouwing gelaten constructies

Een aantal constructies is systematisch buiten beschouwing gelaten:

- (28) imperatieven:
Gedenct des onbedenckelicken rouwen, die du, bedroefde moeder, haddes, doe dijn enyge lieve kynt
gevangen wart (MNW *onbedenkelyc*)
(Denk aan de onpeilbare rouw, die jij, bedroefde moeder, had, toen je enige lieve kind gevangen zat)
- (29) directe redes en completiefzinnen zonder casusmarkering:¹⁷
Pilatus verwonderde dat hi al nu ghestorven waer (MNW *nu*)
(Pilatus verwonderde zich erover dat hij nu al gestorven was)
- (30) (ad)nominaal gebruikte infinitieven, deelwoorden en beknopte bijzinnen, bijvoorbeeld:
Het is grote ondankelheit niet te gedencken dier doot die Christus wt mijnnen woude liden (MNW
ondankelheit)
(Het getuigt van grote ondankbaarheid de dood die Christus uit liefde wilde ondergaan, niet te geden-
ken)
- (31) causatieve zinnen
Die rose ..., die mi doet gedinken om hare (MNW *gedenken*)
(De roos ... die mij aan haar doet denken)
- (32) passieve zinnen
Dat hi nemmermeer en worde ghedacht (herdacht) noch vermaent van sinen vrienden (MNW *verma-
nen*)
(Dat hij nooit meer wordt herdacht of genoemd door zijn vrienden)

(28-32) hebben gemeen dat niet duidelijk is wat de argumentstructuur is. Die onduidelijkheid is van structurele aard. Bij imperatieven (28) 'ontbreekt' er structureel een argument, wat iets anders is dan 'toevallig' ontbrekende argumenten (bij eenplaatsige constructies C, E, G, H). Completiefzinnen zonder casusmarkering (en directe redes) (29) hebben een argument, waarvan niet duidelijk is wat de semantische rol is: niet alleen hebben ze geen naamval, ze hebben ook een problematisch statuut in de argumentstructuur, zoals beargumenteerd wordt in Thompson & Hopper (2001:31). De argumentstructuur van (ad)nominaal gebruikte infinitieven en deelwoorden (30) verschilt principieel van die van hun sententiële tegenhangers. Causatieve zinnen (31) maken het onderwerp van het werkwoord van gewaarwording direct object van het causatieve hulpwerkwoord. De naamval van dat argument wordt op dat moment niet langer bepaald door het werkwoord van gewaarwording. Passieve zinnen (32) promoveren een argument naar subjectpositie en geven het andere argument (meestal het oorspronkelijke subject) een oblieke markering. Het is allerminst duidelijk hoe passieve zinnen moeten ingeschakeld worden in het constructieschema in tabel 2: corresponderen ze met transitief-accusatieve zinnen, of

¹⁷ Casusmarkering en completiefzinnen hoeven elkaar uiteraard niet uit te sluiten. Voor een Middelnederlands voorbeeld, cf. (2).

kunnen ze ook afgeleid zijn van onpersoonlijke constructies? Of hebben passieve zinnen een autonoom statuut en zijn ze niet verwant aan de actieve constructies? In dat laatste geval zou het statuut van passieve zinnen zeker bijkomende informatie geven over het functioneren van de verschillende constructies. Een goede analyse van passiefconstructies verdient dan ook beslist meer aandacht dan er hier aan besteed kan worden.

De constructies in (28-32) zijn systematisch buiten beschouwing gelaten, omdat het (meestal) ondubbelzinnig gaat om een herkenbare constructie. Bij de corpusanalyse duiken echter ook dubbelzinniger zinnen op. Sommige twijfelgevallen zijn niet in het cijfermateriaal opgenomen, zoals bijvoorbeeld:

- (33) Waeromme wonderstu (MNW *wonderen*)
(Waarover/waarom ben je verwonderd)

(*Waeromme* kan hier al dan niet als argument beschouwd worden.)

A3 Dubbelzinnige lemmata

Een andere grote categorie twijfelgevallen die buiten beschouwing is gelaten, doet zich voor bij (*ge/be*)denken: bij de treffers in het corpus kan niet altijd onderscheiden worden of het daadwerkelijk om een citaat met het werkwoord (*ge/be*)denken gaat. Vormen van het werkwoord *dunken* en *duchten* lopen door de citaten met *denken* heen.

Een voorbeeld:

- (34) Want si Ferguuts slage dochten (MNW *duchten*)
(Omdat ze Ferguuts slagen vreesden / Omdat ze aan Ferguuts slagen dachten)

Soms kan op basis van de constructie uitgesloten worden dat het om een vorm van (*ge/be*)denken gaat: *dunken* kan als hulpwerkwoord bijvoorbeeld met een ander gezegde (werkwoordelijk of naamwoordelijk) geconstrueerd worden:

- (35) (Een) maerzwijs, gheribt, ghebec dinct et sijn na een zwijn (MNW *gebet*)
(Een bruinvis, die lijkt geribd en gebekt te zijn zoals een zwijn)

Dinct is hier hulpwerkwoord bij het naamwoordelijk gezegde, wat normaal is als het om het werkwoord *dunken* gaat. Die hulpwerkwoordelijke functie is onwaarschijnlijk voor *denken*.

Het gaat anderzijds niet zomaar aan alleen ondubbelzinnige vormen mee te tellen, omdat *denken* en *dunken* etymologisch en semantisch met elkaar verwant zijn, zodat het niet onaannemelijk is dat sprekers van het Midden-Nederlands bij een vorm als *dinkt* de twee werkwoorden activeren. De telling is daarom opnieuw uitgevoerd met de relevante twijfelgevallen (dus niet de gevallen zoals (35)). De volgende tabel toont het verschil tussen de ‘grove’ en de ‘zuivere’ telling:

Werkwoorden	Constructies								
	A	B	C	D	E	F	G	H	totaal
Frequentie									
Rijpercentage									
zuiver (ge/be)denken	124 38,15%	137 42,15%	13 4,00%	41 12,62%	1 0,31%	9 2,77%	0 0,00%	0 0,00%	325
grof (ge/be)denken	152 35,02%	191 44,01%	19 4,38%	51 11,75%	2 0,46%	19 4,48%	0 0,00%	0 0,00%	434

Tabel 18: Verschil ‘grove’ en ‘zuivere’ telling

Statistisch	Waarde	p
CMH 2: rijgemiddelde-scores verschillen	0,9248	0,3362

Tabel 19: Statistische test Cochran-Mantel-Haenszelstatistiek

In Tabel 19 wordt met een Cochran-Mantel-Haenszelstatistiek de nulhypothese getest dat er geen associatie optreedt in de tabel. De statistiek die hier gebruikt wordt, is geschikt voor een tabel met ordinale kolomvariabelen en nominale rijvariabele, wat hier het geval is. De p-waarde is te groot om de nulhypothese

te verwerpen, wat betekent dat de ‘zuivere’ en de ‘grove’ telling overeenkomen.

De verschillende analyses die in dit artikel zijn uitgevoerd in 5.1, 5.2 en 5.3, zijn zekerheidshalve opnieuw uitgevoerd met de ‘grove’ telling. Dat leverde telkens dezelfde (statistisch significante) resultaten op als met de ‘zuivere’ telling.

A4 Meegetelde twijfelgevallen

Sommige twijfelgevallen zijn in tegenstelling tot de gevallen in A2 en A3 wel in de telling opgenomen. Een voorbeeld daarvan zijn zinnen met het nu en dan problematische *niet*. Dat kan soms namelijk ofwel als een bijwoord geanalyseerd worden, ofwel als een voornaamwoord. Bij werkwoorden waarbij – naast *niet* – slechts één argument uitgedrukt is, en waarbij er geen extra redenen zijn om *niet* het statuut van bijwoord toe te kennen, is *niet* als het tweede argument beschouwd, bij de andere werkwoorden als een bijwoord. In totaal is *niet* 15 keer als argument meegeteld. Een aantal voorbeelden:

- (36) problematische *niet*-gevallen, *niet* als argument (constructie F):
- Hi dede binnen dien, dat sinen perde niet gebrake, besien (d. i. besien, dat enz.) (MNW *gebreken*)
(Ondertussen liet hij erop toezien dat zijn paard niets tekort kwam)
 - Het was ghemaect so meesterlike, dat daer niet ane en ghebrac (MNW *gebreken*)
(Het was op zo’n meesterlijke manier gemaakt, dat er niets aan ontbrak)
 - Ter herberghen, daer hem niet en ghebrac, ende daden hem selven groot gemac (MNW *gemac*)
(In de herberg, waar zij niets tekort kwamen, maakten zij het zichzelf gemakkelijk)

De categorie *twijfelgevallen* is met het voorgaande allerminst uitputtend beschreven. Er zijn uiteraard nog andere problematische constructies, waarbij keuzes gemaakt zijn, die meestal goed gemotiveerd kunnen worden, en altijd consequent zijn gevolgd.

A5 Algemene problemen

Verschijselen zoals accusativisme, naamvalssyncretisme of bijzondere samentrekkingsregels bij coördinatie maken dat de analyse van de ‘duidelijke’ gevallen nog steeds met de nodige omzichtigheid benaderd moet worden. Verder is het ook niet duidelijk wat de opnamecriteria voor voorbeeldzinnen in het MNW precies zijn en bovendien wordt er met historisch en geografisch uiteenlopend materiaal gewerkt. Het is met andere woorden niet helemaal duidelijk of de steekproef (het MNW-citatencorpus) representatief is voor de populatie (het Middelnederlands).

Wat het naamvalssyncretisme betreft: bij het overzicht van de verschillende constructiemogelijkheden wordt gewerkt met het scheermes van Ockham. Er worden alleen constructies aangenomen waarvoor onafhankelijke evidentie bestaat. Wanneer bijvoorbeeld naast een constituent in de nominatief een andere constituent staat, waarvan niet uit te maken valt of die in de nominatief of in de accusatief staat, dat wordt op grond van ‘solidariteit’ met het geattesteerde nominatief-accusatiefschema in andere zinnen, aangenomen dat het om een accusatief gaat, zolang er geen zinnen aangetroffen worden met twee nominatiefconstituenten.

Een soortgelijke techniek wordt toegepast voor voorzetselconstituenten: die worden eveneens op grond van ‘solidariteit’ bij een van de naamvallen gerekend. Onder wat *genitief* of *datief* genoemd wordt, vallen dus ook een aantal voorzetselgroepen. Een voorbeeldje van ‘solidariteit’: volgende zinnen komen allemaal uit dezelfde bron (Rein II, cf. MNW):

- (37) a Dat ghi mijns denket, loon u God (MNW *denken*)
(Moge God u lonen, dat u aan mij denkt)
- b Hi en denckt der doocht niet, die ic hem doe (MNW *denken*)
(Hij denkt niet aan de goedertierenheid, die ik hem betoon)
- c Ic sel der om denken .., om dat exempel (MNW *denken*)
(Ik zal eraan denken, aan dat *exemplum* (voorbeeld))

(37a) is het duidelijkst: het gaat hier om een constructie met een ondervinder in de nominatief en een bron in de genitief (constructie B). (37b) is in principe ambigu: het feminiene *der doocht* kan zowel genitief als datief zijn. Omdat de constructie met een ondervinder in de nominatief en een bron in de datief niet onafhankelijk geattesteerd is, sluit (37b) bij (37a) aan. Hetzelfde geldt voor (37c). Het voorzetsel heeft de functie van de naamval overgenomen.

Het solidariteitsprincipe biedt minder soelaas bij constructie F (bron in de nominatief, ondervinder in de datief). Een alternatieve analyse dient zich dikwijls aan: bron in de nominatief, ondervinder in de accusatief:

- (38) Nu gebrac mi lijfnere (MNW *gebreken*)
(Nu had ik geen leeftocht meer)

Mi kan zowel datief als accusatief zijn. Voor een accusatief-analyse pleit solidariteit met het transitieve schema, voor datief-analyse pleit solidariteit met andere ondervinder-datieven. In andere Indo-Europese en niet-Indo-Europese talen met een vergelijkbaar casussysteem als het Nederlands ooit gehad heeft, en in zekere zin het Middelnederlands nog heeft, staat de ondervinder meestal in de datief. Dat is niet zo verwonderlijk. Het animate karakter van deze rol, maakt hem een minder geschikte kandidaat voor de functie van direct object. In sommige talen dient het accusatief/datief-onderscheid vooral om het verschil tussen animate en inanimate objecten uit te drukken (bijvoorbeeld het Spaans). De onbeslisbaarheid in kwestie is niet fnuikend voor de theorie die in dit artikel verdedigd wordt. De positie van de constructie is zonder meer duidelijk: of de ondervinder nu als datief of als accusatief geanalyseerd wordt, constructie F moet in ieder geval na A-E komen en vóór G en H.

Boekbesprekingen

Guus Extra, Rian Aarts, Tim van der Avoird, Peter Broeder & Kutlay Yagmur (red.). *De andere talen van Nederland. Thuis en op school.* Bussum: Coutinho, 2002. 377 blz. ISBN 90 6283 275 X. EUR 30,00.

Migratie, minderheden en hun talen staan al vele jaren centraal in het werk van Guus Extra, hoogleraar Taal en Minderheden en directeur van *Babylon*, Centrum voor Studies van Meertaligheid in de Multiculturele Samenleving, aan de universiteit van Tilburg. Hij heeft daar een internationaal-vergelijkend, empirisch en kritisch sociologisch onderzoeksprogramma ontwikkeld, waarin dissertaties worden geproduceerd zoals Tim van der Avoirds *Determining Language Vitality* (2001), over taalvitaliteit en taalverschuiving in Hindoe-gemeenschappen die respectievelijk via Suriname en Oost-Afrika in Nederland en Engeland terecht zijn gekomen.

De afgelopen jaren heeft Extra bepaald niet stilgezeten. Na het mede door hem opgestelde taalkundigen-manifest *Het multiculturele voordeel: meertaligheid als uitgangspunt* (2000) verschenen in hoog tempo artikelen, rapporten, congresbundels en interviews, waarmee hij een informatieve en kritische bijdrage leverde aan het publieke discours over de veeltaligheid in Nederland en Europa, en in het bijzonder de positie van de allochtone talen. Dit alles wordt nu onderbouwd met de degelijke wetenschappelijke studie *De andere talen van Nederland. Thuis en op school*, waarmee het Babylon-team een belangrijke bijdrage levert aan onze kennis van de talensituatie in Nederland.

Deel 1 (p. 11-155) doet verslag van een grootschalig onderzoek naar de allochtone talen in het lager en voortgezet onderwijs in Neder-

land, met taalpeilingen in dertien gemeenten, van Den Haag via Bergen op Zoom, Kerkrade en Utrecht tot Purmerend en Leeuwarden. Na een inleidende methodologische verantwoording met aandacht voor immigratielanden als Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika wordt gerapporteerd, dat van de in totaal 140.000 ondervraagde leerlingen dertig procent thuis één of meer allochtone talen gebruikt naast of in plaats van het Nederlands. In totaal zijn 96 verschillende talen aangetroffen, van Akan en Albanees tot Zulu en Zweeds. Al deze talen – maar niet het Fries – staan op een dalende frequentielijst, waaruit blijkt dat Welsh, Wolof en Tsjetsjeens het minst voorkomen, en Turks, Arabisch, Berbers en Engels het meest. Deze lijst wordt gevolgd door twintig pagina's met voor elk van die 96 talen nuttige informatie over land van herkomst, aantal sprekers, classificatie, status en gebruik (maar helaas niet de beschikbare codificatie in woordenboeken en grammatica's).

Bijzonder interessant zijn vervolgens de profielen van de 23 meest frequent genoemde thuistalen, bij elkaar zo'n 47.000 keer vermeld – in volgorde van dalende frequentie: Turks, Arabisch, Berbers, Engels, Hindi, Papiamentu, Frans, Duits, Sranan Tongo, Spaans, Chinees, Koerdisch, Somalisch, Italiaans, Moluks Maleis, Urdu, Portugees, Servo-Kroatisch, Javaans, Farsi, Vietnamees, Grieks en Dari/Pashto. Maar voor de resterende 73 talen – waaronder grote als Indonesisch, Russisch, Punjabi, Gujarati, Japans en Swahili – is er hier dus verder niets.

De profielen geven informatie over taalvaardigheid, taalkeuze, taaldominantie en taalpreferentie van de jonge sprekers in elk van die taalgroepen, vanaf vierjarige leeftijd tot ze

16/17 zijn. Zo weten we nu dat sprekers van het Berbers hun hele jeugd door hun eigen taal goed leren spreken en verstaan; dat ze dit vooral doen met hun ouders; dat ze de eigen taal over het algemeen niet goed leren lezen en schrijven; en dat, vanaf dat ze naar de lagere school gaan, het Nederlands dominant wordt en ook hun voorkeur heeft. Ze lijken daarmee nog het meest op de Friese taalgroep, die onverwachts wordt geprofileerd op p. 146-147. Voor sprekers van het Turks ligt dit duidelijk anders: die bereiken in de eigen taal vaak ook een zeer goede schriftelijke vaardigheid; het Nederlands is tijdens hun schooljaren wel dominant, maar daarna niet meer. Ook Papiamentu-sprekers bereiken een goede mondelinge en schriftelijke vaardigheid in de eigen taal; en net als bij de Turken (maar heel anders dus dan bij de Berbers) is er geen duidelijke voorkeur voor hetzij de eigen taal, hetzij het Nederlands.

Op basis van deze profielen heeft het Babylon-team een aantal interessante crosslinguïstische vergelijkingen getrokken. Zo is de beheersing (mondeling in elk geval) van de eigen taal het hoogst bij sprekers van Turks, Berbers, Grieks en Chinees. Voor hen is het Nederlands vooral een taal die je met je vrienden spreekt, en veel minder met je ouders. Omgekeerd gebruiken sprekers van Engels, Duits, Hindi en Sranan Tongo met hun ouders vaker Nederlands dan de eigen taal. Intussen blijkt dat meer dan de helft van de Farsi- en Dari/Pashto-sprekers altijd het liefst de eigen taal spreekt. Turks en Urdu zitten daar vlak bij, terwijl dit bij Moluks Maleis, Hindi en Sranan Tongo slechts voor één op de drie sprekers geldt, en bij Duits- en Javaanssprekenden zelfs voor maar één op de vijf.

Met deze gedetailleerde profielen en vergelijkingen lopen Extra c.s. internationaal duidelijk voorop. Voor de 52 talen van New York bijvoorbeeld hebben García en Fishman in *The Multilingual Apple* (1997), dankzij de taalvragen in de Amerikaanse volkstellingen, weliswaar veel meer statistische gegevens, maar ze geven sociolinguïstische profielen van slechts elf

immigrantengemeenschappen. En hoe fascinerend die ook zijn, ze bevatten geen resultaten van onderzoek naar taalkeuze, taalvaardigheid en taaldominantie. Voor Londen hebben Baker en Eversley in hun *Multilingual Capital* (2000) weliswaar heel wat meer talen gerapporteerd – op de scholen aldaar zijn ruim 300 verschillende thuistalen gevonden, met in totaal zo'n 850.000 sprekers – maar aan diepergaande profilering zijn ze nog niet toegekomen.

Deel 2 (p. 155-272) gaat in op de situatie van de allochtone thuistalen op school. Allereerst (in hfst. 7) het beleid, de wetgeving en de status van allochtone talen, die in het lager onderwijs beduidend anders is dan in het voortgezet onderwijs, en ook per school nog flink kan verschillen – net als voor het Fries dus, zou ik zeggen. Hier wordt ook de ontwikkeling in kaart gebracht van wat vroeger Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) heette en sinds 1988 Onderwijs in Allochtone Levende Talen (OALT). Interessant is hier de informatie over de nieuwe eindexamens in talen als Arabisch en Turks, waarvoor jaarlijks maar weinig kandidaten zijn – alweer dus net als voor het Fries. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt gepleit voor drietaligheid van jongs af aan voor alle scholieren in Nederland – iets waar op Friese basisscholen sinds 1997 ervaring mee wordt opgedaan. Het Babylon-team is echter realistisch genoeg om onder ogen te zien dat de meeste Nederlanders meertaligheid nu juist beschouwen als bron van onderwijsachterstand, en van immigranten verwachten dat die zo spoedig mogelijk op het Nederlands zullen overgaan. Het had in dit verband voor de hand gelegen om meer aandacht te besteden aan de gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) over verschillen in schoolsucces tussen de verschillende minderheidsgroepen. Maar dat doen Extra c.s. jammer genoeg niet.

Daarnaast wordt ingegaan op de behoefte en deelname aan OALT (hfst. 8), de beschikbare leermiddelen, toetsen en lerarenopleidingen (hfst. 9), de kerndoelen en certificaten OALT

(hfst. 10). Voor talen als Berbers, Hindi, Papiamentu, Sranan Tongo en Koerdisch (alle vijf in de top-12, en bij elkaar ruim 15.000 keer genoemd) blijken de onderwijsvoorzieningen vrijwel nihil te zijn. Hoofdstuk 11, over het werken met taalportfolio's, die de talenrijkdom in een multiculturele klas zichtbaar kunnen maken, sluit aan bij één van de centrale thema's van het Europese Jaar van de Talen (2001). Belangrijk is hier ten slotte het internationale perspectief en de aandacht voor de wel zeer uiteenlopende regelingen, om niet te zeggen totale chaos, inzake allochtone minderheidstalen in de verschillende lidstaten van de Europese Unie (hfst. 12).

Het slotdeel 3 (p. 273-330) bevat een nuttige, ruim vijftig pagina's tellende bibliografie, eerst over meertaligheid en OALT in het algemeen, vervolgens over 21 specifieke groepen en hun talen, van Antillianen tot en met Zuid-Europeaanen.

Het boek wordt afgesloten met vijf informatieve bijlagen (p. 331-375), achtereenvolgens (i) de taalpeiling afgenomen in het basisonderwijs, (ii) die in het voortgezet onderwijs, (iii) de peiling van OALT-behoeften onder ouders voor een vijftiental talen [Arabisch, Berbers, Chinees, Ghanees (?), Hindi, Italiaans, Javaans, Koerdisch, Papiamentu, Portugees, Somalisch, Spaans, Sranan Tongo, Turks en Urdu], (iv) het stedelijk OALT-certificaat van de gemeente Breda, en (v) gegevens over andere talen dan het Engels in de Australische deelstaat Victoria. Er is helaas geen register op namen en talen, geen lijst van de ruim 130 opgenomen tabellen, en ook geen voorbeeld van een taalportfolio.

Het Babylon-onderzoek laat goed zien hoe wijdverspreid twee-, meer- en anderstaligheid voorkomen in ons land. Extra c.s. brengen hier de eigentijdse maatschappelijke en educatieve context in kaart, waarbinnen de Nederlandse taal in toenemende mate functioneert als *lingua franca* tussen sprekers van heel verschillende taalachtergrond. Gezien de instroom van anderstaligen is het Nederlands als Tweede Taal

(NT2) een groeisector die voor de toekomst van de Nederlandse samenleving van cruciale betekenis is, en waar taalkundigen zich dan ook terecht zeer serieus mee bezig (moeten) houden, in opleiding en in onderzoek.

Met de empirische gegevens in dit boek kunnen processen als taalverschuiving, taalkeuze en taaltrouw nu *in vivo* onderzocht worden – helemaal natuurlijk wanneer dit onderzoek over tien en twintig jaar herhaald zou worden. De nieuwe kennis die het Babylon-team aandraagt geeft verder veel stof tot nadenken over het belang voor taalonderwijsprogramma's van buitenschoolse factoren zoals contact en communicatie met ouders, vrienden en land van herkomst, en cultureel bepaalde taalattitudes en -preferenties. Wat dit betreft vraagt de hier geboden momentopname van de veeltaligheid in Nederland om nadere analyse door sociolinguïsten. Uit het recente rapport *Allochtonen in Fryslân* (2002) van Engbert Bonechansker bijvoorbeeld blijkt dat Marokkanen, en in het bijzonder jonge Marokkaanse vrouwen, in Friesland door de bank genomen een veel betere Nederlandse taalvaardigheid bereiken en ook meer schoolsucces behalen dan Marokkanen in de Randstad. Als we nu eens wisten waarom dat zo is – is het de langdurige Friese ervaring met tweetaligheid en de serieuze aandacht op school voor de thuistaal? Is het de effectieve scholing in het Nederlands als tweede taal en het besef dat wie vooruit wil goed Nederlands moet kennen? Is het het lage percentage allochtonen in de provincie, of de inhaalslag van zich emanciperende Marokkaanse meisjes? – dan is wellicht in deze Friese casus een sleutel te vinden voor waar iedereen om zit te springen, namelijk NT2-programma's die door maatwerk en goede afstemming op de doelgroep ook werkelijk succes hebben.

De belangrijke inzichten die Extra c.s. hier bieden met hun grondige en vernieuwende onderzoek zijn echter in het Nederland van na Pim Fortuyn niet meer welkom, getuige het recente regeringsbesluit om met ingang van 1

augustus 2004 het gehele OALT af te schaffen – waardoor dus vele duizenden schoolkinderen worden beroofd van de mogelijkheid om elementaire vaardigheden eerst te ontwikkelen in de eigen taal.

Reinier Salverda

Rint Sybesma. *Syntaxis. Een generatieve inleiding.* Bussum: Coutinho, 2002. 328 blz. ISBN 90 6283 328 4. EUR 25,00.

Dit boek doet wat het belooft: het maakt de lezer vertrouwd met de belangrijkste begrippen en theorieën binnen de generatieve grammatica (GG). In 21 hoofdstukken worden deelgebieden en aspecten besproken, overzichtelijk en in begrijpelijk Nederlands. Na een algemene introductie over zinnen, generatieve taalkunde, Chomsky en het aangeboren taalvermogen, grammatica, lexicon en syntaxis, staat de zin centraal, waarvan de verschillende onderdelen en bewerkingen successievelijk aan de orde komen: de IP en andere functionele categorieën (CP en DP), de formele representatie in een boom, naamval tegenover functie, volgorden en verplaatsingen, PRO en expletieven, sporen en andere lege elementen, raising, hulp- en vraagwoorden, lokaliteit, V2, resultatieven en transitiviteit. Aan elk hoofdstuk zijn leestips toegevoegd, die resulteren in een bibliografie van zo'n 170 titels (waarin, zo viel mij op, Weermans dissertatie over V2 ontbreekt). Een goed register maakt het boek geschikt als naslagwerk.

De inleiding is allereerst bedoeld voor het onderwijs, hetgeen de soms populaire toon verklaart en de wat geforceerde illustraties bij een aantal voorbeeldzinnen. Studenten vinden op de website www.coutinho.nl/ondersteun/3284 opdrachten en vragen bij elk hoofdstuk, maar geen antwoorden. Als studieboek lijkt me het werk zeer geschikt, en het is ook voor gevorderde taalkundigen van nut, als inleiding en

overzicht. Het boek bevat interessante feiten uit verscheidene talen en de problematiek die in menig hoofdstuk wordt aangesneden, is voor iedere taalkundige van belang.

Sybesma is erin geslaagd het generatieve gedachtegoed toegankelijk te maken. Hij tracht te verklaren hoe men tot bepaalde inzichten is gekomen, beschrijft ontwikkelingen in de theorie en wijst op tegenstellingen en onzekerheden. Dit gevoegd bij een zeker relativisme dat in menige formulering tot uiting komt, neemt iets weg van de zelfgenoegzame en intolerante indruk die de GG, voorheen TG, op buitenstaanders maakt:

'We zitten met een dilemma' (p. 246). 'Mogelijk gaan we nu echter te ver' (250). 'Dit resultaat lijkt echter mooier dan het is' (264). 'Eigenlijk zijn we niet veel opgeschoten' (264). 'We hebben nu de Thetatheorie en de Naamvalstheorie ongeschonden uit de strijd gesleept' (174). 'Wat deze verhandeling laat zien is dat de aanname van PRO ons uit een netelige situatie redt' (175). 'We moeten ons afvragen of we met deze nieuwe aanname niet een te hoge prijs betalen' (209). 'Men kan in deze manoeuvre een truc zien' (247). 'We moeten verder en we kunnen ons niet te veel laten ophouden door onbesliste discussies' (156).

Niet alles aan dit boek is echter prijzenswaard. We stuiten hier en daar op een jargon waar je mistroostig van wordt:

'Gezien het feit dat I⁰ de DP in de SpecAP positie regeert (ga maar na aan de hand van (5)) moeten we concluderen dat I⁰ zijn naamval niet onder regeren uitdeelt. [...] We zeggen dat de subjectsnaamval wordt toegekend "onder SHAG" (124). 'PRO heeft in (17b) dus geen bindingsdomein. PRO moet, als leeg element, natuurlijk wel een maatje vinden om een index mee te delen. In (17b) is dat het impliciete argu-

ment van *leuk*, dat PRO niet eens c-commandeert. PRO, kortom, heeft twee gezichten' (250). 'In termen van de minimalistische theorie zeggen we dat een CP door de aard van zijn kenmerken bepaalde constituenten aantrekt, zowel naar zijn Spec als naar zijn hoofd, om de kenmerken weg te strepen' (274-5). 'Het wegstrepen van de kenmerken is in feite één grote flatteringsoperatie' (146). 'Zijn al die functies in één hoofd samengeklapt?' (100).

Deze formuleringen weerspiegelen de inhoud, die ernstige bezwaren oproept. Natuurlijk kunnen we de auteur van een handboek niet verantwoordelijk stellen voor de misvattingen en tekorten van de taalkundige theorie die hij samenvat. En een recensie is ook niet geschikt om diepgaand op de gepresenteerde theorie en werkwijze in te gaan. Anderzijds, de essentie van elk boek is de inhoud, en in deze inleiding voor studenten gaat het er juist om de taalkundige methode te presenteren en te propageren. Die kan daarom niet geheel onbesproken blijven.

Dank zij de bondige en overzichtelijke presentatie van de generatieve theorie en praktijk, maakt Sybesma's boek eens te meer duidelijk in welk keurslijf de taalkunde de laatste veertig jaar gewrongen is. Hoe is het mogelijk, vraagt men zich dan af, dat zo vele scherpzinnige onderzoekers de beperkingen van het kader accepteren en zich gedwee laten leiden door een van buiten opgelegde theorie? Zij mogen wel redekavelen over details en toepassingen, maar ingrijpende veranderingen van inzicht zijn voorbehouden aan de inner circle; zie de dominerende rol van Chomsky in de 'leestips en verwijzingen' na elk hoofdstuk.

Natuurlijk hebben schoolvorming en uniformiteit voordelen: eendracht maakt macht. Individualistisch optreden bedreigt de samenhang en leidt tot twijfel, verwarring en verdeeldheid. Dat maakt, dat de GG taalkundig werk van vreemde signatuur negeert: buiten de kerk geen zaligheid! Een ondogmatische kijk op

taal en taalgebruik wordt met de jaren ook lastiger. In de opbouw van het systeem is zoveel tijd en vernuft geïnvesteerd, dat de theorie niet meer kan worden opgegeven. Dan zouden alle inspanningen voor niets zijn geweest. Er is geen weg terug. Denk alleen al aan de studenten die in deze richting worden opgeleid: wie durft te zeggen dat ze hun tijd beter kunnen besteden? Zo houdt de GG zichzelf in stand.

Overziet men Sybesma's boek, dan valt op hoe weinig de GG in 45 jaar tijd is opgeschoten. Tekorten in het overhaast gelanceerde kader zijn aangevuld met nieuwe hypothesen. Tegenstellingen tussen theorie en praktijk worden ondervangen met ingewikkelde bewerkingen. Het kleinste zinnetje vergt nu een zich binair vertakkende boomstructuur van bladzijden, die dan weer moet worden gesnoeid en ingekort. Terwijl alle wetenschap gericht is op vereenvoudiging: op verkleining van het probleem, op inzicht en begrip, is de GG steeds ingewikkelder geworden; en het eind is niet in zicht.

Het voortwoekeren van de theorie lijkt een gevolg van de overgeneralisering waaraan de GG lijdt. Het is 'in de generatieve optiek het doel van de algemene taalwetenschap om achter de eigenschappen van de U.G. [Universele Grammatica] te komen' (33). Dat verklaart het streven naar een structuurschema dat voor alle talen geldt. Komen elders aangetoonde verschijnselen in een bepaalde taal niet voor, dan leidt dat tot lege plaatsen. Het zijn dode takken aan een reuzenboom, waarin niet alleen syntactische samenhangen maar ook morfologische en functionele categorieën en verhoudingen zijn ondergebracht; bepaaldheid, tijd, modaliteit, aspecten hebben er hun eigen plaats.

Woorden in de zin hebben vorm en functie en bezetten daardoor verscheidene takken. Dat leidt tot volgordeproblemen binnen de boomstructuur, en dientengevolge tot verplaatsingen (raising en scrambling) en fusies, met sporen, landingsplaatsen, lege categorieën en andere onzichtbare elementen. Zo gaat de persoonsvorm van het takje V^0 naar het takje I^0 , 'waar-

na het aldaar gevormde complexe hoofd doorverhuist naar C⁰. Ook in het geval van hoofdverplaatsing worden sporen achtergelaten' (240). Dit soort verplaatsingen zijn nodig tot behoud van de theorie. Ze zijn niet waarneembaar of reëel; het zijn taalkundige constructen.

Dat de verschillende volgordepatronen in een taal en in alle talen tot één onderliggend schema zouden moeten worden herleid, is ook zo'n geval van overgeneralisering. Nog steeds blijkt de vraag actueel (151, 168) of het Nederlands in wezen een (synthetische) OV-taal dan wel een (analytische) VO-taal is. Om tot één basisvolgorde te komen zijn vele verplaatsingen vereist, ook onzichtbare.

Illustratief zijn de manipulaties met het vraagwoord, dat op de topicplaats zou moeten staan en in het Nederlands ook staat: *wat zie ik?* De volgorde *ik zie wat?* is gemarkeerd, maar in het Mandarijn juist gewoon. Ter wille van een universele zinsstructuur wordt nu aangenomen, dat ook het Mandarijn het vraagwoord vooroplaatst, doch dat het 'zijn vraagwoord-vooropplaatsing onzichtbaar afhandelt, als gevolg waarvan het geen consequenties heeft voor de vorm (alleen maar voor de betekenis)' (143). Wie deze onzichtbare verplaatsing een kunstgreep vindt, zij gerustgesteld: Chomsky zelf neemt tegenwoordig in de syntactische component een zichtbaar en een onzichtbaar gedeelte aan. Na de zichtbare bewerkingen wordt de zin uitgesproken, doch daarna gaat de structurering onzichtbaar voort (144). Vergapen we ons hier aan een meesterlijke vondst of aan de kleren van de keizer?

Waarom zouden de diverse patronen niet naast elkaar zijn ontstaan? Is het waarschijnlijk dat de taalgebruikers niet alleen nu maar ook vroeger zijn uitgegaan van een kant en klare en complexe zinsstructuur? Of zouden onze primitieve voorouders zo'n duizend eeuwen terug op basis van enkele universele principes hun eerste kleine woordverbindingen hebben gevormd: eenvoudige structuren met functionele volgorden? De herhaalde keuzen hebben dan tot

vaste, doch taalspecifieke, syntactische patronen geleid, op basis waarvan weer nieuwe woordgroepen en zinsconstructies zijn gevormd. In de huidige taalfase hebben die patronen naast elkaar een functie. Dat alle zinnen binnen een taal, laat staan in alle talen en taalfasen, tot één structuur zouden moeten worden herleid, staat los van de werkelijkheid: het is een illusie, geen taalbeschrijving maar een taalspel.

In het besef dat een generativist tot een ander oordeel zal komen, moet mijn conclusie zijn: dit is een nuttig boek, dat laat zien hoe het niet moet.

A.M. Duinhoven

Patrick Meuris. *Vormen van verklaren. De globale structuur van alledaagse verklarende teksten.* Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2002. VI + 400 blz. ISBN 90 72474 45 7. EUR 20.

De hoofdtitel van het boek *Vormen van verklaren* doet de potentiële lezer denken aan een wetenschapsfilosofische inleiding. Het is echter een boek dat op tamelijk nuchtere wijze de tekstopbouw van een bepaald tekstgenre in beeld brengt. De nuchtere wijze bestaat hieruit, dat de auteur niet zozeer probeert taalkundige handen en voeten aan het fenomeen 'taalkundige vorm van een verklarende uiting' te geven, maar meer de bouwstenen blootlegt van teksten uit het genre: alledaagse verklarende teksten.

Het corpus bestaat voor het grootste deel uit antwoorden van deskundigen op vragen van leken, oorspronkelijk gesteld en beantwoord in het radioprogramma *De Grootte Magazijnen*, ongeveer twintig jaar geleden op de radiozender BRT2. De inhoud van twee boekjes met de beste vragen en antwoorden uit het radioprogramma is hiervoor ingezet. Andere delen van het corpus bestaan uit een heterogene verzameling alledaagse verklarende teksten, en vraag-en-antwoordteksten uit het Britse blad *New Scientist*.

Het grootste deel van het boek bestaat uit het verantwoorden, weergeven en demonstreren van het door de schrijver ontwikkelde tekstanalytische apparaat. Een kleiner deel bevat een aantal opmerkingen over het gekozen perspectief en mogelijke toepassingen van het analyseapparaat. Hieronder geef ik eerst een globale weergave van de inhoud van het boek, en daarna zal ik uitleggen waarom ik het jammer vind dat de verhouding tussen deze twee delen niet anders ligt.

In de inleiding maken we alvast kennis met een aantal teksten, en een uitleg over de werkwijze. Alle teksten waren elektronisch beschikbaar en zijn gecodeerd met behulp van SGML, zodat het terugvinden en vergelijken van onderdelen goed mogelijk was. De codes hadden betrekking op de structuur van de tekst. Verklarende teksten (in ieder geval de antwoorden) bestaan primair uit een Achtergrond, Kern en Uitleg. De schrijver laat met behulp van een aantal voorbeelden zien dat de aanname dat een tekst een verklaring biedt, het segmenteren al behoorlijk stuurt. De aanname dat dezelfde tekst een uitleg biedt, of een oplossing voor een probleem, leidt tot een andere segmentering. Dat is voor Meuris geen probleem: tekststructuur in absolute zin bestaat niet, de individuele verwachtingen en interpretaties van de lezer (of onderzoeker) bepalen mede wat de structuur is. In dit geval werd voor segmentering van verklaringen gekozen, met als onderzoeksvragen: 'wat kan er doorgaan als kern van een verklaring?', 'welke informatie kan de auteur ter voorbereiding van zijn verklaring verstrekken?', of 'hoe kan hij de verklaring toelichten?' In het eerste hoofdstuk wordt uitgelegd dat het onderzoek tracht het beste uit drie onderzoekstradities te combineren. Het gaat om de tekstlinguïstiek, tekstgenerering, en schrijfonderwijs. Een keuze voor een van de drie richtingen is niet wenselijk, omdat ze geen van drieën het juiste beschrijvingsniveau voor globale tekststructuur kunnen aanleveren. De tekstlinguïstiek levert weliswaar taalkundig of pragmatisch

gedefinieerde handvatten voor de analyse van teksten, maar die zijn niet specifiek georiënteerd op het globale beschrijvingsniveau. De tekstgenerering levert bouwstenen voor het automatisch samenstellen van boodschappen op basis van beschikbare kennis en gekozen intenties, maar de feitelijke toepassingen daarvan zijn vooralsnog beperkt van schaal. Het onderzoek naar tekstmodellen ten behoeve van schrijfonderwijs levert een aantal zeer uitgewerkte modellen, maar die zijn vaak niet empirisch onderbouwd en ontbreken voor het genre verklarende (Nederlandstalige) teksten. Vanuit een pragmatisch-semantic perspectief (tekstlinguïstiek) tracht Meuris toepassingsvoorwaarden per tekstsegment expliciet te maken (tekstgenerering), met het oog op een integraal model voor verklarende teksten (schrijfonderwijs).

In het tweede hoofdstuk wordt efficiënt uiteengezet hoe verklaringen in elkaar zitten, hoe de wetenschapsfilosofische en taalfilosofische opvattingen gerijmd kunnen worden met de alledaagse verklaringen en hoe verklaren als taalhandeling kan worden opgevat. Verklaringen bestaan uit een explanandum (dat wat verklaard moet worden) en een explanans (dat wat verklaart). Het explanandum wordt overgebracht door een vraag die in veel gevallen ambigu is. Aan de ene kant is het onduidelijk ten opzichte van wat iets verklaard moet worden (waarom vliegen ganzen in een V-formatie? – ten opzichte van andere soorten vogels, of ten opzichte van andere formaties?), aan de andere kant is het onduidelijk welk soort verklaring gegeven moet worden (omdat de ganzen in het koppel schuin achter de gent aan willen vliegen; of omdat het aërodynamisch de beste configuratie is). De vraag verdient meestal nadere specificatie. Het explanans wordt weergegeven in het antwoord. Het blijkt dat de gedachte dat een deductieve analyse van een verklaring (waarom vliegt een gans? – een gans is een vogel en alle vogels vliegen) te beperkt is. In het alledaagse taalverkeer onderscheidt Meuris zes typen verklaringen: causaal, histo-

risch, functioneel, essentieel, veralgemenend en uitleggend. Voor alle typen geldt dat er een beroep wordt gedaan op een algemene kennisregel, maar dat de manier waarop steeds verschilt. Naast kenleeraspecten van verklaren is er ook sprake taalhandelingsaspecten. De illocutie van verklaren is een informatieve taalhandeling, en het beoogde effect (de perlocutie) is 'doen begrijpen'. Het verschil met argumenteren is zo eenvoudig weer te geven: argumenteren is 'doen geloven'. Meuris geeft toe dat het verschil niet eenvoudig te constateren is in feitelijke teksten, en neemt als standpunt in dat verklaren de 'schijn van objectiviteit heeft'. Volgens hem is dat aan de formulering vaak niet af te lezen. Een aantal teksten uit het corpus bevat bijvoorbeeld verklaringen waarbij alternatieven ongenoemd blijven. De omissie kan worden verklaard uit preoccupaties van de deskundige. Wie dat bemerkt interpreteert de tekst argumentatief; de anderen als verklarend. Zo bezien is argumenteren minder 'overtuigend' dan verklaren.

De hoofdstukken 3 en 4 zijn gewijd aan het demonstreren van de verschillende segmenten waaruit een verklaring is opgebouwd. In hoofdstuk 3 de centrale constituenten Achtergrond, Kern en Uitleg. Voor alle zes de typen verklaringen worden voorbeelden uit het corpus besproken, en een nadere onderverdeling in drie typen propositionele inhoud gemaakt. In hoofdstuk 4 komen 9 secundaire constituenten aan bod: Weerlegging (onderverdeeld in 3 soorten); Precisering (5 soorten); Explicitering; Commentaar (2); Verankering (5); Besluit (4); Ondersteuning (4); Uitbreiding (5); en Cue (3). De laatste constituent is niet zozeer inhoudelijk als wel formeel gedefinieerd: deze constituent kondigt aan of verwijst terug. Alle typen worden in detail gedemonstreerd. Zo kan een Weerlegging reageren op een ongeldig explanandum. Op de vraag: 'Hoe drogen eskimo's hun was?' begint het antwoord met de weerlegging: 'er is geen was'. De verklaring is dat Eskimo's kariboevellen dragen, die niet gewas-

sen mogen worden. Een andere Weerlegging zet een onjuiste veronderstelling in de vraag recht. Bij 'Waarom staan vogels vaak op één poot als ze slapen?' begint het antwoord met 'Vogels kunnen net zo gemakkelijk op één poot als op twee poten staan'. Het stellen van de vraag veronderstelt dat het opmerkelijk is dat je op één poot staat bij het slapen; voor vogels is het in ieder geval niet zo dat het verschil tussen één of twee poten opmerkelijk is. Het derde type Weerlegging vinden we meestal na de Kern van een verklarende tekst: het weerleggen van alternatieve verklaringen.

Na de demonstratie van de constituenten wordt het vijfde hoofdstuk gewijd aan de signalering van de typen constituenten. Algemene vragen om verklaring zijn voor het overgrote deel geformuleerd met 'waarom'. Specifieke vragen bevatten formuleringen gericht op oorzaak, oorsprong, bedoeling of functie, en bevatten 'hoe', 'wat' en '(van)waar' als vraagwoord. Met 'wat' kunnen we naar de essentie vragen. Vragen naar samenhang (naar het explanans) hebben vormen die zijn te herleiden tot 'wat heeft a te maken met b?'. Ten slotte wordt in vragen ook weergegeven wat er opmerkelijk is aan de vraag door middel van contrastwoorden: 'hoe komt het dat de regen in druppels neervalt en niet in één massa?'. Ook voor de centrale en de secundaire constituenten worden gedetailleerd signaalformuleringen besproken. Het hoofdstuk besluit met een demonstratie van het goed, overmatig en foutief gebruik van signaalwoorden, waar het gaat om tekstbegrip (ten slotte de perlocutie van verklaren), en een kort pleidooi om meer studie te verrichten naar de conventionele sjablonen van ons taalgebruik, in plaats van de compositionele opbouw van zinnen. Meuris stelt vast dat "(...) deze vaste en halfvaste uitdrukkingen een belangrijk onderdeel vormen van ons taalpatrimonium, dat onvoldoende aan bod komt in klassieke woordenboeken" (p. 355).

Tot *Besluit* gaat Meuris in op de implicaties van zijn studie voor automatische tekstplan-

ners, die vanuit de vaststelling van een tekstdoel (illocutie, perlocutie en wat daaruit volgt) en probleemstelling (het explanandum) het explanans opzoeken en een tekstplan opstellen. Dat is een lastige klus. Om bijvoorbeeld een Weerlegging te kiezen, moet uit de probleemstelling zijn af te leiden dat er sprake is van een verkeerde veronderstelling, en daarvoor is (domein)kennis nodig van datgene waarmee de vraag wordt gecontrasteerd. Nadat is geïnventariseerd hoe alternatieve verklaringen moeten worden weergegeven, kan een planning gemaakt worden met de centrale en secundaire constituenten, waarvan het resultaat op voorwaarden van begrijpelijkheid, geloofwaardigheid en informativiteit wordt gecontroleerd. Secundaire constituenten als Ondersteuning, Commentaar en Cue kunnen worden toegevoegd om beter aan die voorwaarden te voldoen. Dit planningsproces wordt in het boek wel beschreven, maar niet geformaliseerd.

Het boek is helder geschreven, en goed gestructureerd. Volgens het voorwoord is het geschreven vanuit een pragmatisch, beschrijvend, en tekstproductief perspectief, in plaats van formeel, theoretisch en analytisch. Ik denk dat Meuris erin is geslaagd dat perspectief het hele boek door goed vast te houden. En dat vind ik jammer, want naar mijn smaak waren juist de opmerkingen over tekstplanning en tekstproductie interessant. Het blijft echter bij opmerkingen, want centraal staat het tonen (en daarmee verdedigen?) van de verschillende constituentensoorten die het genre verklarende tekst in zijn repertoire heeft. Het is waar dat automatische tekstplanners (en wellicht ook menselijke schrijvers) baat hebben bij een compleet repertorium van tekstsegmenten. Maar ik vraag me af hoe zinvol het is die segmenten uitgebreid te laten zien, zonder de resultaten naar een meer abstract of generaliserend niveau te tillen. Het generaliserende werk is wel degelijk verricht – dat maakte de SGML codering mogelijk. Maar dat maakt me juist nieuwsgierig naar meer kwantitatieve gegevens over het corpus,

of het ontdekken van gemeenschappelijke patronen tussen constituenten. De opmerkingen over de illocutie en perlocutie van verklaren, zeker in contrast met argumenteren, zijn als zodanig niet overtuigend. Maar ik had me graag laten overtuigen met enige scherp geformuleerde hypothesen waarvoor het corpus de toetssteen zou vormen. Meuris kiest ervoor om te zeggen dat je het corpus ook vanuit de argumentatieve visie kunt benaderen, en dan waarschijnlijk met andere indelingen zult komen (want tekststructuur is een interpretatie van de lezer, en geen autonoom gegeven). Wat overeind blijft staan is dat het boek degelijk en informatierijk is, waarbij ik me goed kan voorstellen dat het een basis kan vormen voor ontwerpers van een tekstplanner, of van een fraseologisch lexicon voor verklaringen.

Het kostte me overigens bij het lezen wel moeite om bij de les te blijven. De talrijke voorbeelden van alledaagse verklaringen leidden me voortdurend af van het betoog. Het is bijvoorbeeld rond 11 november (de feestdag van Sint Maarten), volgens de katholieke traditie, altijd enkele dagen mooi weer. De legende van Sint Maarten verklaart het. Ook de vraag ‘Hoe komt het dat Chinezen spleetogen hebben’ wordt van een degelijke verklaring voorzien. Mijn gedachten waren nader bij de mooie vragen en verklaringen, dan bij een kritische beschouwing van de observaties (hoe is nu precies Uitbreiding en Uitleg onderscheiden?). Opgeteld bij de opmerkingen hierboven, blijf ik met een onbevredigd gevoel achter.

Luuk Lagerwerf

Ronald Willemys, Wim Daniëls (red). *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden.* Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum, 2003. 399 blz. ISBN 90 712 0643 2. EUR 26,95.

Zoals de ondertitel aangeeft, gaat dit boek over de geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden. Bij “Zuidelijke Nederlanden” moeten we denken aan het noordelijke, Nederlandstalige deel van het hedendaagse België inclusief die delen van Frankrijk waar nog Nederlands gesproken wordt of waar dat vroeger gebeurde. Ook naar het noorden en oosten moet de grens niet al te scherp genomen worden.

Het boek begint met een hoofdstuk waarin de verwarrende taalnamen (Nederlands, Vlaams, Duits, enz.) besproken worden en waarin verder aandacht besteed wordt aan het “Nederlandse taalgebied” en aan de grenzen daarvan. Het tweede hoofdstuk geeft in het kort de voorgeschiedenis van het Nederlands. Germanen, Ingweonen, Franken, Saksen en Friezen spelen hierin hun rol. Aan het ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens wordt aparte aandacht besteed. Na een kort hoofdstuk over het Oudnederlands begint (kunnen we zeggen) het eigenlijke boek met hoofdstuk 4 over het Middelnederlands. In de daarop volgende hoofdstukken focust de auteur (Willemyns) steeds meer op de situatie in het zuiden. De titels van de hoofdstukken laten dat zien: de Bourgondische tijd; de zestiende eeuw: een overgangstijd; van de scheiding tot de hereniging der Nederlanden; de Brabantse en Franse revolutie; het Verenigd Koninkrijk; taalpolitiek en taalplanning; de Vlaamse Beweging; particularisme en integrationisme in de negentiende eeuw; de taal van nu; Brussel, een geval apart. Het laatste hoofdstuk (14) bevat een “voorblick”. Op het eind volgen nog noten, een bibliografie, een illustratieverantwoording en een zaken- en personenregister.

Laat ik om te beginnen vaststellen dat ik dit boek met interesse heb gelezen. Het bevat een grote hoeveelheid informatie waardoor het een leerzaam boek is geworden. Ik geef een paar voorbeelden. Wist u bijvoorbeeld dat in de Bourgondische tijd de hertogen Vlaams gebruikten als ze iets van hun onderdanen gedaan wilden krijgen, en Frans als ze voelden

dat ze de baas waren? Wist u dat de taalvormen van de drukker Van Ghelen nog altijd in het Standaardnederlands bestaan en die van de dichter De Roovere niet? Wist u dat het tot 1750, o.a. door de concurrentie van het Latijn, wel meeviel met de verfransing van Vlaanderen? Wist u dat ten tijde van koning Willem I de meisjespensionaten een bron van verfransing bleven? Wist u dat het Hofmann von Fallersleben opviel hoe zeer nog door Jan Frans Willems en zijn medestrijders Frans gesproken werd? Wist u (en het heeft iets schokkends om het te lezen) dat Gezelle het Frans als taal van wetenschap en voor de hogere sociale omgang wilde handhaven? Liever Frans dan “het half joodsch, half heidensch Hoog-Hollandsch” want West-Vlaanderen moest katholiek blijven. Hij was cynisch genoeg om ervoor uit te komen dat het Vlaams slechts een voorwendsel was en dat het hem in feite om het geloof ging (blz. 272). Enzovoort.

Omdat ikzelf geen onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlands in Vlaanderen gedaan heb, kan ik niet alles wat er in het boek staat, op zijn merites beoordelen. Mijn indruk is echter dat het met veel kennis van zaken is geschreven. Het is goed te zien dat bepaalde delen op eigen onderzoek van de auteur berusten.

Het boek is ook aangenaam geschreven. De redacteur Wim Daniëls zal daar zeker (mede) de hand in hebben gehad. Het wordt ook verlevendigd door middel van illustraties en kaderteksten. In de inleiding wordt niet duidelijk gemaakt wat de doelgroep is maar als het de bedoeling was om voor een breder publiek dan alleen vakgenoten en studenten te schrijven, dan zijn de auteurs daar over het algemeen zeker in geslaagd.

Maar op een positief begin pleegt in een recensie de kritiek te volgen. Ik heb een aantal kritische punten die ik telkens met een paar voorbeelden wil illustreren. Ze volgen hieronder in (voor mij) toenemende belangrijkheid. Laat ik beginnen met iets (ik geef het toe) wat wel erg op detailkritiek lijkt. Op blz. 38, in

hoofdstuk 2 over de voorgeschiedenis, wordt opgemerkt dat de *p* van Latijn *pater* in het Gotisch een *f* wordt: *fadar*. De formulering moet zijn dat de Proto-indo-europese *p* een *f* wordt, wat al vóór het Gotisch plaatsvindt, namelijk in het Protogermaans. Nog moeilijker heb ik het met wat in de volgende zin staat, namelijk dat de *f* van Latijn *frater* en *flos* in het Germaans *b* wordt: Gotisch *brofar*, *bloma*. Hier is ook de Latijnse *f* niet representatief voor het Proto-indo-europees. (Volgens de traditionele reconstructie wordt daarvoor een *bh* aangenomen.) Is dit allemaal wel zo erg? Het is duidelijk dat hoofdstuk 2 slechts als opmaat dient voor de eigenlijke geschiedenis. Bovendien stelt de auteur duidelijk dat het hem primair om een externe en niet om een interne taalgeschiedenis gaat. En hij zal het voor de lezer ook niet te ingewikkeld hebben willen maken. Toch kon ik als historische grammaticus genoemde ongerechtigheden niet helemaal over mijn kant laten gaan.

Ik constateer ook op andere punten onvolkomenheden. Zo worden bepaalde zaken en personen al genoemd voordat ze echt worden geïntroduceerd. Het Gotisch is daarvan een voorbeeld. Het wordt op blz. 38 genoemd (zie boven) en het figureert ook al in het schema op blz. 37. Pas op blz. 40 wordt duidelijk gemaakt wat ermee bedoeld is. Nu kan de onwetende lezer via het register de plaatsen bij elkaar zoeken waar iets genoemd wordt maar erg elegant is het niet. Sommige termen worden overigens zonder enige toelichting genoemd, bijvoorbeeld fricatieven oftewel spiranten (blz. 42, 56) en secundaire Umlaut (blz. 55, 89). En voor de plaatsnaam Guines (blz. 51) moest ik de Times Atlas raadplegen. Ook vind ik de begripsvorming niet altijd helder. Ik denk aan begrippen als: taal, taalgebied, taalpolitiek, taalplanning. Nu kan ik me voorstellen dat auteur en redacteur weinig zin hadden in droge definities, die voor hun gevoel de genuanceerde werkelijkheid ook geweld zouden aandoen, maar als aandachtige lezer heb ik toch soms wel behoef-

te aan meer helderheid. Een oplossing zou misschien geweest zijn wanneer de nodige definities in een apart gedeelte van het boek ondergebracht zouden zijn. Dat geldt ook voor de taal- en landnamen die in hoofdstuk 1 worden besproken. Het zou goed geweest zijn wanneer de auteur duidelijk had aangegeven hoe hijzelf termen als Vlaams, Vlaanderen, Holland, Hollands, Nederland, Nederlands wil hanteren. Verder treft mij soms een onheldere tekstcompositie. Een voorbeeld is de paragraaf, getiteld 'De rol van de taal in het 'Belgische' intermezzo', in hoofdstuk 8 ('De Brabantse en Franse revolutie') op blz. 170. Een belangrijk deel van de daarin vervatte informatie heeft helemaal niet op genoemd intermezzo betrekking maar op de daarop volgende periode, die van de Franse overheersing.

Er is ook inhoudelijke kritiek mogelijk. Zo wordt op blz. 44 opgemerkt dat het Hoogduits na de klankverschuiving een vrij duidelijk afgebakende eenheid is geworden. Dan wordt er echter geen rekening gehouden met de *rheinische Fächer*. En zo wordt verder in hoofdstuk 2 te gemakkelijk over Franken, Saksen en Friezen gesproken, zonder dat er iets opgemerkt wordt over de problematische verhouding tot de naar deze stammen (de auteur spreekt zelfs van "volkeren": blz. 46) genoemde taalvariëteiten. Een dergelijke opmerking vinden we wel op blz. 314, in een paragraaf over isoglossen. Op blz. 125 komt de eerste grammatica voor het Nederlands ter sprake: de *Voorreden vanden noodich ende nutticheyt der Nederduytsche taalkunste* van Johan Rademacher. Van Rademacher wordt gezegd dat hij spelling, klankleer, woordvorming en zinsbouw in zijn boek behandelde. Maar aan veel daarvan is hij niet toegekomen; zijn werk is onvoltooid gebleven. Als de auteur de publicaties van Karel Bostoen (die in de bibliografie niet vermeld worden) verwerkt had, dan was zijn informatie over Rademacher correcter geweest. In hoofdstuk 12 ('De taal van nu') wordt besproken wat er in deze tijd met de dialecten gebeurt. Hierbij komt het begrip *taal-*

verlies aan de orde. Dit blijft beperkt tot wat gewoonlijk *functieverlies* genoemd wordt. Wat er intern met het dialect gebeurt, is volgens de auteur gewoon *dialectverandering*, ook wanneer het in de richting van de standaardtaal evolueert. Nu moeten we zeker ook met interne factoren rekening houden maar het algemene beeld, althans in Nederland, is toch wel dat we primair aan een externe factor moeten denken, de invloed van de standaardtaal. In verband hiermee wordt van *structuurverlies* gesproken: het dialect begint er steeds meer standaardtalig uit te zien. Dit wordt in de hand gewerkt door het functieverlies dat omgekeerd weer bevordert wordt door het structuurverlies. Ook (veranderende) attitudes tegenover dialect en standaardtaal spelen in dit proces een rol. De auteur zelf heeft het overigens op blz. 305 over *dialecterosie* en op blz. 311 over een dubbele achteruitgang van het dialect, qua kennis en qua gebruik.

Er blijven ten slotte nog twee punten over die te maken hebben met het “verdriet van Nederland” zoals ik dat in mij voel opkomen. Ten eerste. In de inleiding maakt de auteur een kritische opmerking over de reeds bestaande taalgeschiedenissen waarin nauwelijks iets over de historische ontwikkeling van het Nederlands in het zuiden te vinden zou zijn. Vanaf de 16e eeuw worden de ontwikkelingen in het zuiden en noorden apart beschreven wat over het algemeen wil zeggen dat de zuidelijke ontwikkelingen slechts mondjesmaat aandacht krijgen. Ik vraag me af of deze kritiek wel helemaal juist is. Inderdaad verschuift de aandacht van de taalhistorici vanaf het einde van de 16e eeuw, na de val van Antwerpen, naar het noorden omdat daar de standaardtaal ontstaat. Maar dit is ook de standaardtaal die nu als zodanig in het zuiden geldt. We zouden kunnen zeggen dat we hier óók een zuidelijke ontwikkeling hebben die als het ware een omweg via het noorden maakt. Het is te meer ook een zuidelijke ontwikkeling omdat zoals bekend de zuidelijke dialecten een belangrijk aandeel aan de standaard-

disering hebben geleverd (waarbij we in het midden laten of ook de zuidelijke immigranten daarbij van invloed zijn geweest of alleen de zuidelijke schrijftaal). Jan Frans Willems sprak in dit verband van “een capitaal, hetwelke wy hun in vorige tyden verstrekt hebben” (blz. 274).

Als we de 17e en de 18e eeuw als de grote eeuwen van de standaardisering beschouwen, mogen we de hoofdstukken daarover, ook als ze alleen over het noorden gaan, voor het zuiden laten meetellen. Voor de 19e en de 20e eeuw zijn de ontwikkelingen duidelijk verschillend: denk onder andere aan de strijd om de spelling- en schrijftaalhervorming in het noorden en aan de taalstrijd in het zuiden. De kwestie is dus nu teruggebracht tot de vraag of voor die eeuwen de noordelijke ontwikkelingen meer aandacht krijgen dan de zuidelijke. Ik ben zo vrij dit na te gaan aan de hand van de *Geschiedenis van het Nederlands* (van Marijke van der Wal) waaraan ikzelf heb meegewerkt. Ik kom daarvoor (in de tweede druk van 1994) tot een verhouding van 115 bladzijden voor het noorden tegenover 44 voor het zuiden. (Het laatste hoofdstuk, van 20 bladzijden over de taalverandering in de 19e en 20e eeuw, heb ik daarbij voor het noorden meegeteld.) Dit kan men een wanverhouding vinden (hoewel het zuiden natuurlijk wel kleiner van omvang en, in ieder geval heden ten dage, minder volkrijk is dan het noorden) maar ze is aanmerkelijk minder dramatisch dan de wanverhouding die we krijgen wanneer we de hoofdstukken over de 17e en de 18e eeuw alleen maar voor het noorden meetellen, namelijk 199 tegen 44 bladzijden.

Ten tweede. De subtitel van het boek: *De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*, geeft vrij precies aan waar het boek over gaat. De hoofdtitel, *Het verhaal van het Vlaams*, vind ik minder gelukkig. De titel suggereert, geheel ook tegen de geest van het boek in, dat het Vlaams een aparte taal zou zijn. Nu is taal een moeilijk af te bakenen iets maar over

één ding kunnen we het wel eens zijn: ondanks alle variatie en onenigheid tussen noord en zuid is er maar één Nederlands en één Nederlandse standaardtaal. Die onenigheid wijst daar ook eigenlijk op want het is onenigheid over de gemeenschappelijke norm. Dat Nederlanders sommige zuidelijke woorden als fout ervaren en omgekeerd Vlamingen allergisch zijn voor de noordelijke uitspraak, bewijst juist dat ze leden zijn van één taalgerein. Nederlanders en Vlamingen maken zich niet druk om een beiers accent in het Duits of om een cockney accent in het Engels. Bij de hoofdtitel van het boek kunnen dus vraagtekens geplaatst worden.

Hierboven heb ik op een aantal onvolkomenheden (of slordigheden?) gewezen die misschien wel eens door de (op zichzelf te waarderen) vlotte manier van schrijven en behandelen in de hand gewerkt zijn. Aan het slot keer ik echter graag terug naar mijn constatering in het begin, namelijk dat ik het boek met interesse heb gelezen en dat ik er veel van heb opgestoken. Het is goed dat de geschiedenis van het Nederlands nu ook eens heel duidelijk vanuit Vlaams perspectief is beschreven.

Cor van Bree

Signalementen

Het geschreven Twents in de Middeleeuwen

In april 2002 promoveerde Gerhardus Antonius Seyger aan de Rijksuniversiteit Groningen op een variabelenlinguïstisch onderzoek op oorkonden uit een aantal Twentse steden, geschreven in de periode 1336 tot en met 1500. Het gaat hier om een interessant onderzoek, omdat er over de taalgeschiedenis van deze streek nog weinig geschreven was. De auteur wil met zijn onderzoek meer licht werpen op de positie van het Middeltwents in de oorkonden ten opzichte van het Middelnederlands en het Middelnederduits en daarvan vooral het Westfaals. Een gangbare gedachte is namelijk dat de middeleeuwse schrijftaal van Twente behoort tot een overgangsgebied in het Middelnederlands-Middelnederduitse taalcontinuüm.

Het onderzoek gaat eerst in op de samenstelling van het corpus, waarbij een streng selectie-criterium werd gehanteerd: alleen teksten die in Twente zelf zijn opgesteld door schrijvers uit de regio en die bovendien bestemd waren voor personen binnen Twente, kwamen in aanmerking voor het onderzoek. Vervolgens krijgen we een uitgebreid overzicht van de klank- en vormleer, de syntaxis en het lexicon van het Middeltwents op basis van de oorkonden. De conclusie luidt dat de schrijftaal van het middeleeuwse Twente zo verrassend veel elementen van de Middelnederlandse dialecten bezit (er zijn meer invloeden van het Middelnederlands dan van het Middelnederduits) dat de Twentse schrijftaal al vanaf de Middeleeuwen beschouwd moet worden als een Nederlandse schrijftaal. Die westelijke invloed op de Middeltwentse schrijftaal kwam onder meer van de bisschop van Utrecht aan wie Twente toebehoorde. Verder, en dat maakt het onderzoek van Seyger des te interessanter, oefende het Mid-

deltwents aanzienlijke invloed uit op het taalgebruik in het Duitse gebied en daarmee neemt hij stelling tegenover de aanhangers van de zogenaamde Westfaalse expansie, die invloed vanuit Duitsland op het Nederlandse gebied veronderstellen. Belangrijk is ten slotte dat het Middelnederlands veel minder invloed heeft gehad op de spreektaal, zodat het gesproken Twents van nu meer overeenkomsten heeft met de huidige Nederduitse dan met de Westnederlandse dialecten.

Het zou mooi zijn als in de Twentse contreien een uitgever bereid gevonden zou worden om een fraaie handelseditie van dit werk uit te brengen.

Bibliografische gegevens:

G.A.S. Seyger. *Twente tussen west, zuid en oost (1336-1500. Variabelenlinguïstisch onderzoek op oorkonden uit de steden Almelo, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum en voorts van ambtman en rentmeester in Twenthe*. Enschede, 2002. 392 blz. ISBN 90 367 1594 6.

Jan Nijen Twilhaar

Dialectstudies

In Maastricht sprak men vroeger niet alleen het Maastrichtse dialect, maar ook Nederlands en Frans. In haar cultuurhistorische studie *Maastricht, Maastricht, Mestreech* beschrijft M.C.A. Kessels-Van der Heijde hoe de taalverhoudingen in bestuur, onderwijs, communicatiemediën, familie- en verenigingsleven, industrie en handel zijn veranderd in de loop van de negentiende eeuw. In de achttiende eeuw werd het Frans veel door de elite gebruikt. Na de Franse inlijving in 1795 ging

deze taal een belangrijke rol spelen in het leven van alle Maastrichtenaren. In 1823 werd echter onder druk van Willem I het bestuur en onderwijs vernederlandsd, hoewel boeken en kranten nog lang Franstalig bleven. Na 1840 groeide de culturele waarde van het Maastrichtse dialect. Rond de eeuwwisseling was het Nederlands de schrijftaal in deze stad, terwijl het Maastrichtse dialect als spreektaal een belangrijke plaats had.

Het Arend Datema Instituut publiceerde het boek *Proeve eener Nederbetuwsche Spraakkunst*. Het gaat hier om het werk van de in 1845 geboren Maurikse hoofdonderwijzer Johannes Cornelis Groothuis, die heel nauwkeurig het Nederbetuws had beschreven in woordenlijstjes en een spraakkunst. De lijsten werden gepubliceerd in het tijdschrift *Onze Volkstaal*, maar toen dit ophield te bestaan kon de spraakkunst niet meer uitgegeven worden. Het handschrift daarvan werd door de redactie van het tijdschrift geschonken aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden, waar het meer dan een eeuw bleef liggen. Er is nu een mooie uitgave waarin de spraakkunst is opgenomen samen met een woordenlijst. Piet Paardekooper kwam tot de ontdekking dat de kopij de moeite van het uitgeven waard was, Jan Berns schreef een inleiding en Folkert Schuurman zorgde dat het werk voor uitgave gereed werd gemaakt.

Na de verschijning van deel 14 over het Salands, Twents en Achterhoeks in de serie *Taal in stad en land* is nu ook de uitgave *Heerlens Nederlands* gepubliceerd van de taalkundige Leonie Cornips. De auteur bespreekt in dit boek een unieke taalvariëteit, die geen Algemeen Nederlands is en evenmin een Limburgs dialect. Het is een taal die daartussenin zit, door Cornips aangeduid als Heerlens Algemeen Nederlands (HAN) en ontstaan onder de mijnwerkers in Heerlen, dat in het begin van de vorige eeuw het centrum van de Oostelijke Mijnstreek vormde en waar deze variëteit onstond onder de mijnwerkers, die voornamelijk uit Oost-Nederland en uit diverse delen van Europa kwamen. Na de inleiding (hoofdstuk 1) volgt een hoofdstuk over het ont-

staan van de taal en over de sociolinguïstische aspecten van Heerlen. Daarna komt in verschillende hoofdstukken de grammatica aan de orde (hoofdstuk 3-5). Hoofdstuk 6 bevat uitdrukkingen en een woordenlijst. In hoofdstuk 7 wordt een aantal teksten gegeven in het HAN en hoofdstuk 8 geeft literatuur over het HAN.

Bibliografische gegevens:

- Cornips, Leonie. *Heerlens Nederlands*. Den Haag: Sdu, 2003. 120 blz. ISDN 90 12 09016 4. EUR 12,50.
- Groothuis, J.C. *Proeve eener Nederbetuwsche spraakkunst*. Kesteren: Arend Datema Instituut, 2002. 143 blz. ISBN 90 806357 5 8. EUR 10,00.
- Kessels-van der Heijde, M.C.A. *Maastricht, Maestricht, Mestreech*. Hilversum: Verloren, 2002. 318 blz. ISBN 90 6550 713 2. EUR 27,00.

Jan Nijen Twilhaar

Taalverwerving

In *Kindertaal in beeld* zetten de auteurs Maaike Verrips en Rikky Dekkers uiteen hoe ongestuurde taalverwerving bij kinderen verloopt. We krijgen een beeld van de ontwikkeling van de kindertaal en de factoren die daarop van invloed zijn. Hoewel het gaat om een universele ontwikkeling, wordt de verwerving van het Nederlands telkens als voorbeeld gebruikt. Het boekje bestaat uit 28 kleine hoofdstukjes met stukjes tekst, illustraties en opdrachten.

In het boekje *Kinderen met spraakproductieproblemen* laat John Van Borsel zien hoe je met fonologische procesanalyse algemene foutenpatronen kunt opsporen op dit gebied. Dit werk is de eerste Nederlandstalige handleiding voor fonologische procesanalyse. We vinden hier een overzicht van de belangrijke fonologische processen die in het Nederlands van toepassing zijn, en een beschrijving van de manier waarop men zo'n procesanalyse kan uitvoeren. De doelgroep wordt gevormd

Signalementen

door studenten logopedie en logopedisten die in hun praktijk te maken hebben met kinderen die spraakproductieproblemen hebben. Het boek bevat 43 oefeningen, waarvan de antwoorden achterin staan vermeld.

In *Form-Focused instruction and second language learning* is onder redactie van Rod Ellis een groot aantal uitgebreide artikelen samengebracht over het effect van grammaticale instructie bij tweedetaalverwerving. Het werk begint met een zeer uitgebreide introductie van Rod Ellis, waarin onder meer een historisch overzicht wordt geschetst van het onderzoek op dit gebied. Vervolgens krijgen we een deel waarin een aantal experimentele studies zijn opgenomen. Daarna volgt een deel met studies die betrekking hebben op klassensituaties.

Bibliografische gegevens:

Borsel, John Van. *Kinderen met spraakproductieproblemen. Fonologische procesanalyse met oefeningen*. Leuven/Leusden: Acco, 2003. 84 blz. ISBN 90 334 5290 1. EUR 20,00.

Rod Ellis (red.), *Form-focused instruction and second language learning*. Oxford: Blackwell, 2001. 392 blz. ISBN 0 631 22858 6. \$ 36,95.

Verrips, Maaïke & Rikky Dekkers. *Taalverwerving bij kinderen in beeld gebracht*. Bussum: Coutinho, 2002. 77 blz. ISBN 90 6283 334 9. EUR 12,50.

Jan Nijen Twilhaar

Woordenboeken

Met grote regelmaat verschijnen er woordenboeken op diverse terreinen. Omdat het er zoveel zijn, zal in dit tijdschrift af en toe een bepaald aantal woordenboeken in één signalement onder de aandacht worden gebracht. Het eerste werk waarvan ik melding wil maken is het *Van Dale pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal (NT2)*. Het gaat hier om een primeur: het is het eerste woordenboek speciaal voor anderstaligen die

Nederlands leren. Daarom is in allerlei opzichten eenvoud nagestreefd: in de keuze van de woorden, de manier van uitleggen, de voorbeeldzinnen, enzovoort. Het boek bevat bovendien een veertigtal teksten over diverse onderwerpen, waarmee een beeld van de Nederlandse en Belgische samenleving wordt gegeven. Bij het boek is een CD-ROM gevoegd waarop de uitspraak van alle 14.000 trefwoorden te beluisteren is. Bijzonder prettig is dat het trefwoord in een blauwe kleur is weergegeven, wat op een aangename manier afsteekt bij de rest van het artikel, dat zwart is afgedrukt. Ook bevat het boek een groot aantal duidelijk tekeningen. Het is een boek waarvan natuurlijk ook autochtone Nederlanders dankbaar gebruik kunnen maken.

In 1949 stond in het tijdschrift *Onze Taal* een bericht dat 'professor' Henry Roskam een Bargoens woordenboekje had geschreven, dat bestemd was voor rechters, advocaten, politie en pers. Het werkje bleek echter nergens te vinden, maar uiteindelijk dook er een drukproef op in de nalatenschap van J.G.M. Moormann, die als de grootste kenner wordt beschouwd van het Bargoens uit het midden van de vorige eeuw. Het boekje is echter nooit uitgegeven. Daar hebben Ewoud Sanders en Nicoline van der Sijs nu voor gezorgd. Het verscheen onder de titel *Boeven-jargon*. Het boekje heeft een opmerkelijke achtergrond, die uit de doeken wordt gedaan in de inleiding.

Nicoline van der Sijs zorgde ook voor de hertaling en uitgave van het woordenboek *Uit Oost en West. Verklaring van eenige uitheemse woorden* van de hand van P.J. Veth uit 1889, samen met twee aanvullingen op dit werk: een uit 1889 (26 woorden) door H. Kern en een uit 1910 met veel woorden door F.P.H. Prick van Wely. Veth was de eerste hoogleraar antropologie en een autoriteit op het gebied van Indië. Meer dan twee decennia lang verzamelde hij leenwoorden uit de koloniën die naar Europa zijn meegebracht. Kern was de eerste hoogleraar Sanskriet in Nederland en Prick van Wely woonde en werkte bijna 25 jaar in Nederlands-Indië, waar hij zijn materiaal ver-

zamelde. Het werk van Veth werd samen met de twee aanvullingen uitgebracht onder de titel *Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië*, waarin de etymologie van ongeveer duizend woorden uit de doeken wordt gedaan.

Interessant is ook het *Vlaams-Nederlands woordenboek*, waarin naast woorden en uitdrukkingen die als Vlaams worden beschouwd (zoals *beenhouwer* "slager" en *tussen de soep en de patatten* "snel even tussendoor"), en woorden die verband houden met de Belgische staatsinrichting (zoals *alarmbelprocedure*, "een grondwettelijke procedure om ideologische of taalkundige minderheden te beschermen" en *taalrol* "lijst van personen die een bepaalde taal spreken") veel woorden en uitdrukkingen zijn opgenomen die de Nederlanders onbekend zullen zijn (zoals *wijsheidstand* "verstandskies" en *iemand op het rooster leggen* "iemand aan de tand voelen, iemand het vuur na aan de schenen leggen").

Van de hand van Frans Debrabandere verscheen het *West-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van West-Vlaamse woorden*. We vinden in dit werk waar de woorden uit West- en Frans-Vlaanderen vandaan komen en hoe hun dialectische betekenis is ontstaan. Ook verklaart het boek Oost-Vlaamse en Brabantse woorden en hun dialectische betekenis. Van de minder bekende woorden wordt telkens vermeld in welke stad of streek van West-Vlaanderen ze worden gebruikt.

Harrie Scholtmeijer schreef het boek *Water werk woorden. Vier vaktalen uit het westen van Overijssel*. Dit werk beschrijft de vaktalen van de rieteler, de puntenbouwer, de biezensnijder en de griendwerker. Al deze beroepen hebben te maken met het water. Opmerkelijk is dat het hier gaat om beroepen die gebonden zijn aan een plaats of gebied van relatief bescheiden omvang. De beschrijving van de vaktalen wordt voorafgegaan door een uitgebreide inleiding, waarin de auteur onder meer aangeeft hoe hij zijn materiaal heeft verzameld, en ingaat op een aantal sociolinguïstische aspecten van de vaktalen.

Bijzonder mooi uitgegeven is het omvangrij-

ke deel over de woning, dat als aflevering 1 onder de sectie over het huishelijk leven verscheen binnen deel III over de algemene woordenschat van het systematische *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Het deel beschrijft de huis- tuin- en keukenterminologie van de Brabantse dialecten. De woordenschat heeft betrekking op de woning, voornamelijk zoals die eruitzag tot de eerste helft van de twintigste eeuw, en de activiteiten in en rond de woning. Het gaat hier over de indeling en het interieur van de woning in het algemeen en niet om ruimten die karakteristiek zijn voor de boerderij. Bij elke uitgave van dit werk kan men niet anders dan in herhaling vallen over de pracht van deze boeken als men de inhoud en opmaak in ogenschouw neemt.

Bibliografische gegevens:

Ooms, M. *Woordenboek van de Brabantse dialecten*.

Deel III Algemene woordenschat sectie 2: Het huishelijk leven. Aflevering 1, de woning. Assen: Van Gorcum, 2003. 616 blz. ISBN 90 232 3916 4. EUR 80,00.

Roskam, Henry. *Boeven-jargon*. Amsterdam/ Antwerpen: Veen, 2002. 158 blz. ISBN 90 204 0307 9. EUR 12,00.

Scholtmeijer, Harrie. *Water werk woorden. Vier vaktalen uit het westen van Overijssel*. Kampen: IJsselacademie, 2002. 160 blz. ISBN 90 6697 144 4. EUR 15,00 (voor donateurs EUR 12,75).

Van Dale *pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal (NT2)*. Utrecht/Antwerpen: van Dale, 2003. 792 blz. ISBN 90 6648 072 6. EUR 13,50 (inclusief CD-ROM).

Veth, P.J. *Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië*. Bezorgd door Nico-line van der Sijs. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 285 blz. ISBN 90 204 0237 4. EUR 22,50.

Vlaams-Nederlands woordenboek. Antwerpen/ Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum, 2003. 399 blz. ISBN 90 712 0662 9. EUR 16,95.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijks Bladen*, *Gramma/TTT*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Spiegel*, *Taal en Tongval*, *TaalActief*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar
Oerdijk 35
7433 AG Schalkhaar
tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Anéla

2003, nr. 2

Deze aflevering gaat over thema's en trends in de sociolinguïstiek. Het nummer begint met een bijdrage van Tom Koole en Jacomine Nortier over *De sociolinguïstiek in het Nederlandse taalgebied anno 2003*. Abram de Swaan richt zich op *Bedreigde talen, sociolinguïstiek en taalsentimentalisme*. Durk Gorter houdt zich bezig met *Meertaligheid en bedreigde talen: de casus Friesland*. Het artikel van Wim Vandenbussche gaat over *Historische sociolinguïstiek in Vlaanderen*. Henk Lammers deed onderzoek naar *Beurtinitieële herhalingen in gesprekken bij een sociale dienst*. Greet Goossens bespreekt *Effecten van expliciete en impliciete instructiewijzen op taalleren*. Laurence Mettewie boog zich over de *Contacthypothese en taalleermotivatie in Nederlandstalige scholen in Brussel*. Joanneke Prenger, Hilde Hacquebord en Kees de Gloppe houden zich bezig met *Tekstbegrip van wiskundetalen: moeilijke opgave?* De bijdrage van Jeanne Kurvers gaat over woorden en woordgrenzen in gesproken en geschreven taal: *Sapir-*

revisited? Hans Straver vraagt zich af: *Is taalbeleid voor Molukkers nodig?* De laatste bijdrage is van Sjaak Kroon en Jan Sturm en gaat over *Eigen taal. Een gebruiksanalyse in taalbeleidsdocumenten over onderwijs aan allochtone leerlingen vanaf 1970*.

Neerlandia – Nederlands van Nu

107 (2003), nr. 4

In deze aflevering geeft Piet Paardekooper een *Proeve van een binnenlandse taalpolitiek*. Pauline Beernink gaat in op *Het belang van de Dordtse Synode voor hedendaags taalgebruik*. De bijdrage van Hugo Ryckeboer gaat over het taalbewustzijn van de Vlaamssprekenden in Frankrijk: *Te Duynkerk' gaet het al verkeerd...* Erik Moonen laat zien *Waar uitzonderingen goed voor zijn*. De bijdrage die daarop volgt is van Hugo de Jonghe: *Wegsluitende taalgevoeligheid?* Jan Schinkel doet verslag van zijn onderzoek naar *Sjibbolets in de Nederlandse dialecten*. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch? (13)* opnieuw het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep. Peter Debrabandere geeft zijn negende *School-*

taaltip, die deze keer gaat over de woorden *invallers* en *uitvallers* gaat.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

41 (2003), nr. 3

In het laatste nummer van deze jaargang gaat Joop van der Horst in op zes domeinen van syntactische verandering in hedendaags Nederlands: *Syntaxis in beweging*. De bijdrage *De deftige tante* van Gerdi Quist gaat over het culturele in taalonderwijs. In *'Het Nederlands gaat nooit verloren...'* toont Ludo Beheydt de functie en het belang van de Nederlandse taal in de Nederlandse maatschappij.

Verder zijn er de bijdragen in de vaste rubrieken.

Ons Erfdeel

46 (2003), nr. 4 en nr. 5

In het vierde nummer van deze jaargang vinden we een artikel van Ludo Simons, waarin wordt ingegaan op de bepalingen over het taalgebruik in het hoger onderwijs binnen het zogenaamde Bolognadecreet: *Bologna en het Nederlands*. De vijfde aflevering bevat onder meer een bijdrage van Rudi Janssens: *Meertalig onderwijs in Brussel?*

Onze Taal

72 (2003), nr. 10

Het oktobernummer van deze jaargang begint met een bijdrage van Marc van Oostendorp over de vraag of de stijl waarin een stuk geschreven is, de auteur verraaft: *Je bent hoe je schrijft*. Het artikel wordt gevolgd door de reactie van Gerrit Komrij op de herlevende affaire 'Rasoel-Komrij'. Noline van der Sijs belicht in haar rubriek *Etymologica De herkomst van de haarziekte*. De bijdrage van Wim Blokzijl gaat over het gebruik van internet bij het schrijfonder-

wijs. Het onderwerp van Marc van Oostendorp in zijn rubriek *Taalkunde voor kinderen* is 'sprekende apparaten'. *Remweg 6 km* van Saskia Aukema gaat over taalfouten op verkeersborden. In *Van halte tot hartje* gaat Marc van Oostendorp in op het proefschrift van Nard Loonen, waarin een heel nieuw systeem wordt geboden voor de benadering van voorzetsels.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 11

Het novembernummer heeft een aantal bijdragen opgenomen met het thema 'Nederlands op school'. Deze aflevering wordt geopend door Jannemieke van de Gein met een artikel over het taalonderwijs op de basisschool. De bijdrage die erop volgt, is ook van haar hand en gaat over fouten in het schrijfwerk van basisschoolleerlingen. Jan Erik Grezel bespreekt wat er in de lessen Nederlands gebeurt op de middelbare school. Het onderwerp van Marc van Oostendorp in zijn rubriek *Taalkunde voor kinderen* is 'gebarentaal'. Ad Foolen onderzocht hoe het tegenwoordig zit met het gebruik van Duitse woorden in het Nederlands. Naar aanleiding van de vertaling van alle Beatles-teksten in het Nederlands gaat Kees van der Zwan in op de vraag of het een goed idee is deze te vertalen en hoe dat dan gaat. In zijn bijdrage *"Leenwoorden zijn het interessantst"* laat Marc van Oostendorp Marlies Philippa aan het woord, hoofdredacteur van het onlangs verschenen *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Riemer Reinsma leverde een bijdrage over verschrijvingen op de computer bij het maken van teksten.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Ontvangen boeken

Baker, A., B. van den Bogaerde & O. Crasborn (red.). *Cross-linguistic perspectives in sign language research. Selected papers from TISLR 2000.* Seedorf/Hamburg: Signum, 2003. XIV + 333 blz. Met CD-ROM. ISBN 3 927731 88 9. EUR 45,00.

Boon, Ton den. *De kunst van het citeren.* 's-Gravenhage: Reed Business Information, 2003. 61 blz. ISBN 90 5901 283 6. EUR 19,00.

Boon, Ton den. *Maar ik zal heerlijk in mijn vers herrijzen. Allusies op het werk van Willem Kloos.* Varik: De weideblik, 2003. 48 blz. ISBN 90 807084 4 5. Geen prijsopgave.

Buddingh', C. *Citaten & aforismen.* Utrecht: Het Spectrum, 2003. 1051 blz. ISBN 90 274 9051 1. EUR 34,95.

Coster, Wim & Janine Jager. *'Hollandski'. Russische invloeden op de Nederlandse taal (en andersom).* Utrecht: Het Spectrum, 2003. 128 blz. ISBN 90 274 8487 2. EUR 9,95.

Daniëls, Wim. *Taalkalender.* Utrecht: Het Spectrum, 2003. ISBN 90 274 8465 1. EUR 12,95.

Debrabandere, Frans. *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk.* Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 1359 blz. ISBN 90 204 0207 2. EUR 69,90.

Janssens, Guy, m.m.v. Ann Marynissen. *Het Nederlands vroeger en nu.* Leuven/Leusden: Acco, 2003. 207 blz. ISBN 90 334 5397 5. EUR 24,50.

Kooij, Jan & Marc van Oostendorp. *Fonologie. Uitnodiging tot de klankleer van het Nederlands.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003. 236 blz. ISBN 90 5356 622 8. EUR 29,95.

Laan, K. ter. *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen.* Met de Weerspreuken verzameld door A.M. Heidt jr. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 512 blz. ISBN 90 274 7689 6. EUR 17,95.

Philippa, Marlies, Frans Debrabandere & Arend Quak (red.). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands. A-E.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003. 725 blz. ISBN 90 5356 653 8. EUR 55,00.

Pit, Mirna. *How to express yourself with a causal connective. Subjectivity and causal connectives in Dutch, German and French.* Amsterdam/New York: Rodopi, 2003. 360 blz. ISBN 90 420 0856 3. EUR 80.

Reinsma, Riemer. *De tekstdokter. Honderden ingrepen om je tekst prettig leesbaar te maken.* Utrecht: Het Spectrum, 2003. 242 blz. ISBN 90 274 7891 0. EUR 19,95.

Seuren, Pieter A.M. & Gerard Kempen (red.). *Verb constructions in German and Dutch.* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2003. 314 blz. ISBN 90 272 4754 4. EUR 125,00.

Tiggeler, Eric. *Vraagbaak Nederlands. Van spelling tot stijl: snel en helder antwoord op praktijkvragen over taal.* Den Haag: Sdu, 2003. 306 blz. ISBN 90 12 09952 8. EUR 17,95.